

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: історико-політологічні дискусії

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

***22 СІЧНЯ 1919 РОКУ –
ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ***

(за матеріалами наукового засідання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1

УДК 94(477).084.61

ББК 63.3(4Укр)

3 35

**День Соборності України: історико-політологічні дискусії : зб. наук.
пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького
інституту МАУП, 2014. – Вип. 1. – 152 с.**

У збірнику наукових праць вміщено статті, виголошені на засіданні круглого столу “22 січня 1919 року – День Соборності України: історико-політологічні дискусії”. Авторами статей розкрито історичний, політологічний, правовий аспекти Акту Злуки українських земель; у контексті сучасності висвітлено історичні події 1917–1920 років.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.**, доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я; **Коцюк В.Д.**, кандидат історичних наук; **Літвін Ю.І.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник М.П.**, кандидат історичних наук, доцент; **Погорілець О.Г.**, директор Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”; **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор (м. Вінниця).

Григоренко О.П., доктор історичних наук, професор (м. Хмельницький).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 29 січня 2014 р.)

© Хмельницький інститут Міжрегіональної
Академії управління персоналом, 2014

ЗВЕРНЕННЯ

**Високопреосвященнішого Антонія,
Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського**

***до організаторів та учасників наукового засідання
“22 СІЧНЯ 1919 РОКУ – ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ”***

Шановні учасники вченого зібрання, браття і сестри!

Говорячи про Акт злуки 1919 року, як про пік піднесення української державності, який так і не вдалося тоді реалізувати, зазначу, що люди об'єднуються у Державу на ґрунті глибинної внутрішньої єдності. Спроба такого об'єднання, яке з об'єктивних причин не було завершене, відбулася 22 січня 1919 року, коли на Софіївському майдані в Києві було виголошено IV Універсал Директорії про злуку Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Так, 95 років тому Господь благословив нашу Державу актом об'єднання, яке мало велике значення, бо перетворило соборність українських земель на ідеал, мрію, одвічне бажання людей, яка зараз втілена у життя, але, на жаль, мало нами цінується... Важливо, що сьогодні ми, святкуючи День соборності, згадуємо історію нашої Держави, але чим більше ми її аналізуємо, тим більше переконуємося, що історія нас вчить тому, що вона ніколи нічому нас не навчила ...

У контексті цього звернення хотілося б особливо зазначити, що вивчаючи відношення Церкви до суспільних, політичних і державотворчих процесів, потрібно насамперед враховувати відмінність природи Держави і Церкви, але водночас парадоксальну спільність їх кінцевої мети: метою Церкви є вічне спасіння людей, Держави – турбота про їх земне благополуччя, але, як вказує досвід, земне благополуччя не мислиме без виконання правил, в основі яких лежить християнське вчення про любов до Бога і ближнього: знання, професійні навички та досвід не приносять користь суспільству, якщо

ними володіють морально низькі або підступні люди. Виявляється, що людина не може бути щасливою, навіть маючи великі матеріальні статки, якщо немає спокою у душі. Саме тому задачі та діяльність Церкви і Держави, за великим рахунком, співпадають.

Якщо мислити у цьому напрямку, то ми прийдемо до висновку, що Церкву і Державу об'єднують не лише спільні “стратегічні завдання”, але й глибинні внутрішні процеси, які відбуваються у душах людей.

Так, акт злуки 1919 року, на мій погляд, був плодом не тільки політичної мудрості, але й народної молитви, адже тоді відбулося з'єднання воєдино двох частин Держави, де формувалися покоління людей з різними традиціями та культурою, але усі непорозуміння, взаємні звинувачення, ненависть, ворожнеча були забуті, усе було переможене любов'ю, завдяки якій тоді й відбулося об'єднання.

Важливо також, що це був не акт насильницького приєднання, але добровільний союз, який міг відбутися лише на ґрунті істинного патріотизму, що є невід'ємною частиною життя кожного християнина, адже, як, за словом Святого Письма “... неможливо стверджувати, що любиш Бога, якщо не маєш любові до ближнього...” (1 Ін. 4, 20), так і неможливо полюбити Небесну Вітчизну, не маючи глибокого досвіду широї любові до земної Батьківщини.

З апостольських часів і донині неможливо представити собі істинних християн, які б не підносили молитви за свою країну, народ, життя яких було б ізольоване від життя співвітчизників. Отже, зараз, відзначаючи 90-річчя Соборності України, нам усім потрібно усвідомлювати і завжди пам'ятати, що християнство, яке не являється національною релігією ні для одного з народів світу, не тільки допускає, але й схвалює справжній патріотизм та національну самотність.

Православ'я, як основна релігія українців, протягом усієї історії народу освячувало національні інтереси, національні ідеї, традиції, сповнюючи їх вищим змістом любові, самопожертви, доброчливості, миролюбства та милосердя.

Отже, події 1919 року є уроком для усіх нас. Пам'ятаймо слова, які об'єднували українських патріотів у 1919 році: “У соборності

українських земель, у нашій єдності духу, у нашій спільній праці, у нашій взаємопідтримці сила українства і запорука його перемоги та утвердження ... могутньої, багатой і щасливої Держави на віки!”. Будемо пам’ятати, що справжня здорова Держава стоїть на духовних основах. І там, де є у душах людей багато бруду – ненависть, гордість, неправда та інші пороки, – не може бути справжньої Держави, вона обов’язково перетвориться на трухлявого зсередини, пустотілого істукана, який у будь-яку мить може ганебно рухнути і розсипатися на мілкі уламки.

Будемо ж дорожити єдністю України, згадуючи величні сторінки її славної історії! Закликаю Боже благословення на Вашу роботу, нехай неупереджений обмін думками сприятиме досконалому розкриттю теми!

Нехай Всемиловичий Господь благословляє усі Ваші добрі справи та починання!

+АНТОНІЙ, МИТРОПОЛИТ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І
СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ

Л. Г. Білий,
*кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ

22 січня Україна відзначає День Соборності України. Цього дня у 1918 р. проголошено IV Універсал Центральної Ради про незалежність України, а у 1919 р. Українська Директорія проголосила об'єднання українських земель в єдину Українську державу.

Носіями ідеї соборності вважають діячів Кирило-Мефодіївського братства (до якого належав і Тарас Шевченко), “Руської трійці” на чолі з Маркіяном Шашкевичем, видатних українських учених – Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського. Проте ідеологічно оформлена вона була вперше наприкінці XIX – початку XX століття в працях Юліана Бачинського і Миколи Міхновського.

Саме вони позначили об'єднання всіх етнічних українських земель в єдину державу як найважливіше стратегічне завдання. Це завдання пізніше знайшло свій розвиток у документах українських політичних партій – спочатку в Галичині, а потім і по всій Україні.

22 січня 1918 р. було проголошено Четвертий універсал першого українського уряду – Центральної Ради, в якому Україна оголошувалася самостійною державою – Українською Народною Республікою.

У Галичині цього ж року, але трохи пізніше, внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії виникла Західноукраїнська Народна Республіка з центром у Львові. Рівно через рік, 22 січня 1919 р., обидві республіки оголосили про своє злиття в єдину державу. Таким чином, уперше за, щонайменше, шістсот років було зроблено серйозний крок до об'єднання більшості етнічних українських земель в єдине ціле державне утворення. При цьому Західноукраїнська Народна Республіка, ввійшовши до складу УНР на федеративних правах, зберегла власну адміністрацію, уряд, парламент, армію і навіть мала певну самостійність у віданні зовнішньої політики. Дипломатичні

представництва ЗУНР існували в країнах колишньої Австро-Угорщини, а також у Німеччині і Ватикані.

Остаточна ратифікація Акту Соборності планувалася на засіданні Установчих зборів – першого українського парламенту, який так і не був скликаний. На той час УНР припинила своє існування. Уже через два тижні після проголошення Акту Соборності Директорія змушена була під натиском російської Червоної Армії залишити Київ, а трохи пізніше і територію України. Потенціал, закладений в Акті Соборності, так і не був до кінця реалізований.

Цьому перешкодила низка обставин як внутрішніх, так і зовнішніх. Позначилися істотні відмінності історичного, правового, соціально-політичного, культурно-побутового, релігійного характеру, що виникли внаслідок роз'єднання Сходу і Заходу України. Об'єднання України так і не змогло примирити між собою різні політичні партії, відносини між якими часто набували характеру відкритої ворожнечі. Крім того, незалежна українська держава випробовувала тиск не тільки з боку агресивних сусідів (Радянська Росія, Польща, Румунія), а й країн Антанти, які на свій лад перекроювали карту Європи, незважаючи на Україну.

У кінцевому підсумку і УНР і ЗУНР загинули як держави. Але пам'ять про них залишилася. За радянських часів усе, що пов'язано з визвольною боротьбою українського народу, замовчувалося. Якщо взяти підручник історії за радянський період, ви там нічого не знайдете про акт об'єднання двох народних республік.

Навіть під час горбачовської перебудови у 1989 році, коли була ювілейна дата об'єднання ЗУНР і УНР, про ці події навіть не згадали.

Але буквально через рік стався феномен під назвою “українська хвиля”, коли люди створили живий ланцюг від Києва до Львова. Саме тоді була повернута пам'ять українського народу про те, що трапилося 22 січня 1919 року, в день, який з часом назвуть Днем Соборності України.

Незважаючи на багатонаціональність нашої держави, Соборність для нас повинна бути пріоритетним питанням – усі ми живемо під одним державним дахом. А які проблеми при цьому виникають – це вже інше питання. Головне, що ми повинні їх вирішувати так, щоб не

нашкодити соборній єдності всієї української держави і нації.

С. В. Білошицький,
*доктор політичних наук, доцент
(м. Київ)*

ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТВЕРДЖЕННЯ, ЙМОВІРНІ ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності вище політичне керівництво, спираючись на домінуючі тоді світові тенденції та певний рівень суспільних очікувань, проголосило курс на розбудову держави на засадах ліберальної демократії. Незважаючи на значні проблеми та неоднозначні результати реалізації даного курсу, ліберально-демократичні принципи організації державно-політичної влади залишаються головною настановою українського політикуму, яка визначає вектор трансформації інституціональної структури Української держави.

Тенденції, які фіксуються останніми роками у світовому політичному процесі, дозволяють передбачити, що зазначений курс може з часом вступити в конфлікт з інтересами суспільства та втратити свою позитивну сутність. В окремих напрямках еволюції ліберально-демократична парадигма розвитку сучасних суспільств уже сьогодні демонструє свою контрпродуктивну сутність, про що свідчить наростання кризових явищ в економічній, екологічній, соціально-демографічній та соціокультурній сферах. Імовірно подальше поглиблення протиріч між реальними умовами існування українського суспільства і його інституціональною організацією може призвести до непоправних людських, фінансово-економічних, матеріально-технічних та інших ресурсних утрат, що значно знизить спроможність держави забезпечити свої національні інтереси.

У цій ситуації для формування вірних орієнтирів політичного,

економічного і духовного розвитку українського суспільства вкрай важливо забезпечити якісний середньостроковий та довгостроковий прогнози перспектив поширення й функціонування у світі ліберальної демократії з урахуванням впливу різноманітних викликів та наявної ресурсної бази людства і окремих суспільств. Представники влади та наукового середовища України повинні докласти максимум зусиль для вивчення можливих сценаріїв майбутнього і вироблення практичних рекомендацій для поетапної адаптації інституційної й нормативної інфраструктури держави до викликів часу.

Проведене автором статті міждисциплінарне дослідження перспектив поширення та особливостей функціонування в XXI ст. ліберальної демократії, здійснене в 2007–2013 роках на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, дозволило надати наступну низку практичних рекомендацій різним вітчизняним державним, громадським та науковим інституціям:

– Державно-політичне керівництво країни із часів проголошення незалежності України декларує на різних рівнях (публічному, політико-правовому, інституціональному) відданість ліберально-демократичному курсу. Проте політичні реалії свідчать, що форма організації влади і способи її здійснення в Україні поки носять не стільки концептуальний і органічний характер, скільки формальний, гібридний, ритуальний, а подекуди й імітаційний. Склалася практика механічного перенесення на українське підгрунття окремих юридичних норм і політичних традицій провідних країн світу без урахування національної специфіки, що загалом нівелює в очах українців значний позитивний потенціал ліберальної демократії. Враховуючи, що ліберально-демократична доктрина включає в себе цілий ряд течій (класичний лібералізм, лібертаризм, соціал-лібералізм, неолібералізм, неоконсерватизм, християнський лібералізм і т. п.), які адаптують її до конкретних історичних, економічних і соціокультурних умов кожного суспільства, необхідно організувати в середовищі вітчизняного політикуму і академічного експертного співтовариства низку заходів (форумів, конференцій, круглих столів), спрямованих на формування чіткої концепції лібералізації і демократизації українського суспільства,

яка враховувала би національну специфіку українського народу та забезпечувала би необхідний вектор розвитку суспільства з огляду на стратегічні завдання та перспективні виклики.

– Враховуючи високий рівень надлишкової ідеологізації та міфологізації суспільствознавчої науки, викликані обставинами поновленої “холодної війни” між різними світовими гравцями, варто рекомендувати Міністерству освіти і науки України, науковим і навчальним закладам провести комплекс заходів із деідеологізації навчальної літератури з суспільних дисциплін, особливо тем, пов’язаних із порівняльним аналізом різних політико-економічних доктрин та визначенням їх історичних перспектив. Зазначені заходи дозволять вивчати та сприймати ліберальну демократію не як безальтернативну модель розвитку світу й України, а як один із можливих сценаріїв суспільного розвитку зі своїми часовими, просторовими і ресурсними обмеженнями.

– Враховуючи вкрай негативні наслідки для українського суспільства процесів підсилення соціальної поляризації та звуження соціального прошарку “середнього класу”, варто рекомендувати керівництву країни взяти курс на подолання значного розриву між бідними і багатими прошарками населення. Подібна політика має передбачати реформування податкової системи, укріплення суспільних зв’язків і зміцнення почуття солідарності між різними соціальними групами. Зазначена мета досягається шляхом реалізації політичних програм у сфері освіти, спорту, житлового будівництва, соціальної інфраструктури та інших соціальних сферах, які задовольняють базові і екзистенційні потреби населення та стимулюють активну комунікацію і взаємодію громадськості.

– Процеси консервації соціальних статусів громадян, що спостерігаються в Україні та західних країнах, несуть загрозу ефективному функціонуванню Української держави. Правляча еліта прагне обмежити доступ до своїх лав представників інших соціальних верств, унаслідок чого посилюється відчуження від влади значної кількості політично активних громадян. Це сприятиме формуванню антисистемної контреліти, яка в боротьбі за політичну владу прагнучиме дестабілізувати ситуацію. Відтак, змістом державної

політики має стати відновлення таких соціальних ліфтів, як державна служба, місцеве самоврядування, армія, правоохоронна система, освіта, наука, спорт, мистецтво, політичні партії, громадські організації й т. п.

– Значною загрозою для здійснення Україною національного суверенітету в умовах глобалізації виступають потужні фінансово-економічні гравці (ТНК і глобальні монополії), які, використовуючи значні ресурси, запроваджують свої правила функціонування національних ринків, нав'язують уряду параметри податкової та бюджетної політики, чим фактично встановлюють елементи зовнішнього управління країною. Зазначена ситуація також порушує баланс між економічною і політичною владою в суспільстві, оскільки процеси економічної глобалізації випереджають процеси політичної глобалізації. Розв'язання даної проблеми передбачає формування потужного політичного класу, який був би здатний забезпечити баланс інтересів між глобальними і локальними економічними акторами та суспільством.

– Складна демографічна ситуація в Україні, яка у цілому відображає загальноєвропейські проблеми старіння і депопуляції корінного населення, стимулюватиме в ХХІ ст. зростання міграційного тиску на українське суспільство з боку азійських та, меншою мірою, близькосхідних країн. Змішування українців із вихідцями з інших цивілізаційних світів на засадах мультикультуралізму загрожуватиме українській національній ідентичності та сприятиме радикальній зміні національного складу країни. Відповідна урядова політика в ХХІ ст. має передбачати цілий комплекс заходів, спрямованих на покращення демографічної ситуації в Україні, та проведення виваженої міграційної політики і вдосконалення інструментарію політичної й етнонаціональної соціалізації населення країни.

– У ХХІ ст. українське суспільство гостро відчує наслідки наростання загальносвітової енергетично-сировинної та екологічної криз. Як результат, звується база енергоспоживання та погіршаться еколого-кліматичні умови проживання населення, зросте міждержавна конкуренція за ресурси. Ці проблеми стануть потужними викликами для функціонування політичної, економічної і соціальної систем Української держави та випробуванням для вітчизняних

демократичних інститутів. Подолання зазначених викликів можливе за умов продовження урядової політики на розвиток та впровадження енергозберігаючих технологій, диверсифікацію джерел енергозабезпечення, організацію ефективної системи охорони природи та підвищення рівня екологічної культури населення.

– Динамічна зміна геополітичних реалій вимагає від керівництва держави та Міністерства закордонних справ України готовності до коригування зовнішньополітичного курсу. Демонтаж однополярного світового ладу на чолі із США та фактичне оформлення у найближчій перспективі біполярності (США – Китай) або багатополарності (США, Китай, ЄС, Індія, Японія, Росія, Бразилія, Індонезія) вимагатиме від української сторони розбудови гнучкої зовнішньополітичної стратегії, яка має враховувати зростання економічної, політичної і культурної ваги тих глобальних гравців, які із пересторогою ставляться до ліберально-демократичних цінностей і практик. Відтак, слід врахувати, що найближчими десятиліттями послабиться вимога міжнародної спільноти щодо демократичної легітимності політичних режимів суверенних держав. Скоріше за все, головним критерієм легітимності будуть виступати здатність правлячого режиму забезпечити стабільне управління своїми територіями, виконання міжнародних зобов'язань та готовність враховувати геостратегічні інтереси глобальних світових гравців.

– Українське суспільство і його державно-політичні інститути в ХХІ ст. зіткнулися з цілою низкою викликів, як похідних від загальноцивілізаційного вектору розвитку, так і викликаних специфічними обставинами національного буття. Значне ускладнення соціальної структури суспільства і безпрецедентне пришвидшення темпів соціальних змін вимагають від Української держави розгортання загальнонаціональної системи прогнозування майбутнього, здатної розробляти достовірні середньострокові та довгострокові прогнози в різних сферах життєдіяльності суспільства. Слід забезпечити чітке перспективне планування і координацію діяльності державних, академічних, вузівських, корпоративних, громадських та інших науково-дослідних центрів, орієнтованих на футурологічні дослідження з метою удосконалення прогностичних методик та отримання

достовірних знань про майбутнє. Також необхідно стимулювати міжнародне співробітництво вітчизняних футурологічних центрів з аналогічними провідними закордонними аналітичними структурами.

Осмислення викладених вище аргументів повинно спонукати українських вчених і політиків більш відповідально ставитися до тез про принципову безальтернативність режиму ліберальної демократії в сьогоденні і майбутньому.

В. В. Галатир,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

ПЕРЕДУМОВИ ВОЗЗ’ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 РОКУ

22 січня 1918 р. Центральна Рада IV Універсалом проголосила Українську Народну Республіку самостійною, незалежною, вільною державою українського народу. А 22 січня 1919 р. відбулося об’єднання УНР і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Кожного року ми відзначаємо цю подію як День Соборності України. Тому дана проблематика є досить актуальною. Її висвітленням займались О. Павлишин [1], І. Гаврилів [2], О. Щусь [3] та ін.

Проте цій події передував черговий етап революційних змагань квітня-грудня 1918 р. Висвітлити передумови возз’єднання українських земель у даний період і є нашою метою.

29 квітня 1918 р. в Україні замість демократичної республіки було встановлено свого роду конституційну монархію. Замість назви держави Українська Народна Республіка встановлено нову назву – Українська Держава (Гетьманат). Гетьман П. Скоропадський, що очолював державу намагався силою влади й помірними реформами заспокоїти революційний настрій, відновити стабільність у суспільстві. Проте з перших днів йому протидіяли політичні сили, що свого часу представляли Центральну раду.

Зміна влади не загрожувала українській державності. П. Скоропадський неодноразово наголошував на необхідності її зміцнення і консолідації суспільства. Населення країни очікувало наведення порядку, подолання анархії, забезпечення стабільності в економіці, суспільному житті. Характерно, що і після державного перевороту та утвердження гетьманського режиму, до якого прихильно ставилися західноукраїнські політики, зміни суспільно-політичної ситуації не відбувалося.

Взаємини ЗУНР та Гетьманату визначалися періодичними приїздами галицьких політиків до Києва. Однак принципово важливого значення вони не мали, оскільки залишилися майже непоміченими з боку учасників тих подій та тогочасної преси.

У вересні 1918 р. Київ відвідав впливовий галицький політик, майбутній державний секретар внутрішніх справ ЗУНР Л. Цегельський. Перебуваючи в столиці, він взяв участь в засіданні опозиційного до гетьманського уряду блоку громадсько-політичних сил – Українського національного союзу (УНС), на якому у той час розглядалось питання зміни влади в Україні шляхом повстання, а після засідання пробував переконати Є. Коновальця не підтримувати повстання. Взагалі зі слів Л. Цегельського цей стан відносин був пов'язаний з тим, що “...об’єднувати Галичину, більш-менш упорядковану та зорганізовану з такою Україною, національно несвідомою, занархізованою та збільшовиченою, – вважали ми крайнім ризиком. Ми воліли виждати, як розвинуться події в Україні” [4]. У жовтні Київ відвідав С. Баран, який після створення Української Національної Ради у Львові був обраний її секретарем. 18 жовтня 1918 р. на засіданні новоствореного репрезентивного органу західних українців Української Національної Ради ставилося питання про негайне об’єднання українських земель. Однак після тривалої дискусії було стверджено, що за народами Австро-Угорщини світова спільнота визнала право на самовизначення, а Росія трактувалася єдиною державою. Очевидно, з’єднання з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського несло в собі загрозу опинитися в складі “єдиної та неділимої Російської імперії”. Безперечно, західні українці були в курсі подій, що відбувалися на Наддніпрянщині, підтримували контакти з опозицією гетьманському

уряду. Тодішній посол Української Держави у Відні В. Липинський також радив залишити питання злуки відкритим. З проголошенням ЗУНР та початком збройного конфлікту з поляками, галицький політичний провід усвідомлював, що без допомоги братів-наддніпрянців не обійтися [5].

6 листопада 1918 р. до Києва прибула делегація національної Ради просити у П. Скоропадського військової і морально-політичної допомоги. Гетьман пообіцяв підтримку. До Львова було відправлено спеціальну комісію. 10 листопада Українська Національна Рада ЗУНР прийняла резолюцію: “Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи до з’єднання всіх українських земель і єдину державу” [6].

Вже 11 листопада до Києва прибула делегація ЗУНР. Під час переговорів гетьман П. Скоропадський пообіцяв надати допомогу грошима, зброєю, боеприпасами, амуніцією та обмундируванням. Також було погоджено питання про виїзд з Білої Церкви до Львова Окремого загону січових стрільців під командою полковника Є. Коновальця. Але саме в той час Український Національний Союз на чолі з В. Винниченком готував протигетьманський виступ. Тоді було висунуте стратегічне гасло боротьби: “Через Київ на Львів!” [7]. В результаті на засіданні Стрілецької Ради в присутності С. Петлюри та делегації ЗУНР прийнято рішення залишити Січових Стрільців на протибільшовицькому фронті, який становив основну загрозу для української державності. Є. Коновалець та його соратники однозначно стояли на тому, що “шлях до вільного Львова веде через вільний Київ” [8].

Утім революційні події, які почали розвиватись в Україні з листопада 1918 р. засвідчили фактичну безрезультативність цих поїздок. Вони хоча й були перемогою української дипломатії, проте так і не об’єднали політичні еліти Наддніпрянщини та Західної України. Український політикум Східної Галичини програв полякам своєрідну інформаційну війну, а гетьманська влада не проявила особливого інтересу до неї.

Новий поштовх до процесу об’єднання дало відновлення УНР і прихід до влади Директорії. С. Єфремов залишив спогади про її очільника С. Петлюру: “... це був справжній державний муж з умінням

поводитись з людьми, обернутись в трудних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту кмітливість, що так чарує простих людей. В усякому разі... це була єдина безперечно чесна людина в діях, що їх революція винесла у нас на поверх життя. Грушевський – пожалься боже, що з його сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта – просто дрібні, нікчемні людиці. Один Петлюра стояв на своїй позиції, не похитнувшись, і коли б не переможні сили, то свого був би досяг” [9].

1 грудня 1918 р. у Фастові було укладено попередній договір між Радою державних секретарів ЗУНР та Директорією УНР про “злуку обох українських держав в одну державну одиницю”. На засіданні 3 січня 1919 р. УНРада в Станіславі, куди переїхав весь апарат уряду, одноставно прийняла ухвалу про об’єднання ЗУНР та УНР. Невдовзі 36 галицьких делегатів виїхали до Києва на урочистий Акт злуки, приурочений до першої річниці проголошення самостійності Наддніпрянської України [10]. Проголошення злуки було призначено на 12 годину 22 січня 1919 року, тобто першу річницю проголошення четвертого універсалу про повну незалежність України.

Загалом, об’єднанню в єдину соборну національну державу передували переговори та спроби в добу Гетьманату. Підсумовуючи вищесказане, слід погодитись, що за інших обставин суспільно-політичні відносини між провідними національними силами Східної Галичини та Наддніпрянщини опиралися б не тільки на ідеї, прагнення та декларації, а й на узгоджені двосторонні військово-політичні позиції. Проте, на жаль, до справжнього об’єднання справа так і не дійшла. Вже через кілька днів після проголошення злуки Директорія під тиском більшовиків змушена була покинути Київ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Павлишин О. Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект / О. Павлишин // Вісн. Львівськ. ун-ту. – Вип. 37. – Ч. 1. “Сер. Історична”. – С. 328.

2. Гаврилів І. УНР і ЗУНР: проблема взаємин на тлі соборності України / І. Гаврилів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 275-278.
3. Щусь О. Й. Акт Злуки / О. Й. Щусь // Енциклопедія історії України [редкол.: В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 56-57.
4. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Львів, 2003. – С. 31; Барлядян-Берладник В. Повстання проти П. Скоропадського: причини і наслідки / В. Барлядян-Берладник // Ювілейний зб. пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К., 1997. – С. 110.
5. Гаврилів І. УНР і ЗУНР: проблема взаємин на тлі соборності України / І. Гаврилів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 276-277.
6. Історичне значення злуки УНР і ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h.ua/story/75588/>, вільний. – Назва з титул. екрану.
7. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознав. НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – С. 296.
8. Мірчук П. Євген Коновалець – лідер українського визвольного руху / П. Мірчук // Репринтне відтворення видання 1958 р. – Львів, 1990. – С. 46.
9. Шаповал Ю. Вбивство Симона Петлюри: нова інформація для роздумів / Ю. Шаповал // Мета. Укр. місячн. – К., 1992. – С. 17.
10. Лазарович М. В. Історія України: відповіді на екзаменаційні білети / М. В. Лазарович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/13780305/istoriya/akt_zluki_unr_zunr_vid_sichnya_1919_yogo_istorichne_znachennya, вільний. – Назва з титул. екрану.

О. П. Григоренко,
доктор історичних наук, професор
(м. Хмельницький)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРОДЖЕННЯ ЧЕРКАЩИНИ ПРОФЕСОРА Л. А. КОВАЛЕНКА НА ПОДІЛЛІ

За свою багатовікову історію з черкаської землі вийшло багато людей, які прославили свій край і стали відомими в усій країні. Особливо почесне місце серед цієї славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом зробили неоціненний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві належить визначному вітчизняному вченому у галузі історії України, всесвітньої історії, організатору історико-краєзнавчих досліджень, талановитому педагогу-новатору, активному громадському діячу, доктору історичних наук, професору Леоніду Антоновичу Коваленку.

Народився Л. А. Коваленко 12 березня 1907 року в с. Ступична Черкаської області в інтелігентній учительській родині. Дуже рано залишився без батьків, виховувався в батькового родича селянина-бідняка. Це змусило його з малих років заробляти собі на хліб, розраховувати передусім на свої власні сиди. Згадуючи згодом про цей період, Леонід Антонович писав в автобіографії: “Не мав змоги ходити до школи, без відриву від виробництва навчався на різних загальноосвітніх курсах” [1, с. 50]. Трудову діяльність підліток розпочав різноробом у сільському господарстві. Згодом працював робітником радгоспу, завідувачем сільським клубом, потім – кореспондентом районної газети. Своє навчання продовжив у 1930 р. на робітфаку, що функціонував у Білій Церкві. Закінчивши його, навчався в одному із найавторитетніших вищих навчальних закладів України – Київському національному університеті ім. Т. Шевченка і здобув у 1936 р. кваліфікацію викладача історії. Маючи матеріальну скруту, вже з другого курсу поєднував навчання із працею вчителя історії в школах і технікумах Києва і навіть викладача Черкаського

педінституту [2, с. 169].

Навчання в аспірантурі рідного університету було перерване війною. Фронтовими дорогами Великої Вітчизняної війни Л. Коваленко пройшов майже тисячу днів – з червня 1941 р. до важкого поранення у березні 1944 року. Лише після тривалого лікування зумів відновити навчання в аспірантурі. Наполеглива праця через рік завершилась успішним захистом кандидатської дисертації на тему “Французька буржуазна революція кінця XVIII століття і Україна”, у якій фронтовик-дослідник вперше в українській історіографії показав події вітчизняного минулого в органічній єдності з європейською історією, дослідив активізацію громадсько-політичного життя в Україні під впливом Французької революції.

Молодий науковець Л. Коваленко став старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР, одночасно займався і науково-педагогічною діяльністю, викладаючи нову історію в Київському педагогічному інституті. Але житлові труднощі і особливо загострення політичної ситуації в інституті, викликані хвилею нового систематичного сталінського розгрому та планового знищення “ліберальних” свобод у культурному, національному та науковому житті, стали причиною переїзду в 1947 р. Л. Коваленка на роботу до Житомирського педагогічного інституту ім. І. Франка, де працював до 1956 року. Тут вже зрілий викладач і науковець очолив кафедру загальної історії, в 1950 р. здобув вчене звання доцента. Свою викладацьку, виховну та організаційно-управлінську діяльність Л. Коваленко вміло поєднував із активною науково-дослідною роботою. З самого початку у центрі його наукових досліджень житомирського періоду були історіографічні та історико-краєзнавчі аспекти. Найважливіші статті, написані впродовж 1947–1956 рр., опубліковані в найбільш авторитетних на той час журналах “Вопросы истории”, “Вісник АН УРСР” і наукових записках Житомирського педінституту. Найбільш помітне місце серед них посіли велика стаття “Про приєднання Правобережної України до Росії” (1950) та брошура “Житомир. Історичний нарис” (1951). Після закриття в Житомирі історичного факультету Л. Коваленко переїхав до Ужгорода і працював там з 1956 по 1961 рік доцентом кафедри загальної історії

Ужгородського державного університету. І знову довелося зазнати звинувачень з боку компартійних органів за бажання давати власну оцінку подіям минулого і сьогодення [3, с. 226-230]. У жовтні 1961 р. Леонід Антонович переїхав на роботу до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (тепер – Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка). На перших порах працював доцентом, а з 1962 по 1984 рік – завідувачем кафедри загальної історії навчального закладу.

У м. Кам'янці-Подільському Л. Коваленко відразу ж заявив про себе як про непересічного вченого. Як викладач всесвітньої історії, керівник одного з основних підрозділів, член вченої ради інституту, Л. Коваленко відзначався світлим розумом, високою ерудицією та інтелігентністю, великою працелюбністю, невичерпною енергією, безкорисливістю та проникненням любов'ю до людей і їх долі. Був дружнім порадиником, умілим наставником молодих викладачів і майбутніх учителів, умів безпомилково виявляти талановитих викладачів, учителів й обдарованих студентів. За майже 25-літню діяльність в педінституті Леонід Антонович не тільки став фундатором кафедри всесвітньої історії (до 1991 р. – кафедра загальної історії), а й посів чільне місце у відродженні історичного факультету і кращих традицій науково-педагогічної діяльності, закладеної в перші роки існування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Девізом професора було гасло – жодного дня без праці. Завідувач кафедри володів рідкісним вмінням слухати людей, був цікавим співрозмовником і дружнім порадиником, завжди проймався долями та болями інших працівників і студентів. Привітна усмішка, душевна простота, шанобливе ставлення до всіх незалежно від рангів і звань, створювали сприятливий соціально-психологічний клімат, атмосферу демократизму, діловитості, поваги і доброти. А вони, в свою чергу, задавали тон клімату всього колективу інституту.

Як завідувач кафедри Л. Коваленко ніколи не був адміністратором. Сповідував виключно демократичні методи управління. На підлеглих впливав силою своїх переконань, глибоким знанням справ, винятковою компетентністю, життєвою мудрістю, добротою та іншими високими моральними і людськими чеснотами.

Авторитетний вчений і педагог схвалював усі цікаві починання, які лягали в основу якісної підготовки студентів до учительської праці, удосконалення кваліфікації вчителів, пошуків ефективних методів навчання. За його підтримки на історичному факультеті були створені шкільний кабінет історії і постійно діюча виставка студентських саморобних об'ємних посібників, лабораторія педагогічних досліджень. Професор Л. Коваленко виступав поборником вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду. Він особисто дбав про вивчення надбань заслужених учителів України Л. Ковальчук, Л. Поліщук, О. Тура і сприяв організації поїздок до відомих учителів-новаторів Києва, Харкова, Донецька, Кіровограда, Тбілісі. Стаючи за кафедру, педагог завжди мав при собі текст лекції, але використовував його у виняткових випадках, коли потрібно було запропонувати студентам для вивчення ту чи іншу літературу, зачитати необхідну цитату або донести мовою оригіналу до майбутніх фахівців яскравий історичний епізод чи приклад. Лектор не прагнув досягти зовнішнього ефекту, але завжди вражав слухачів ґрунтовними знаннями кожної проблеми, обов'язковим глибоким аналізом наукової і навчальної літератури, оригінальністю мислення та побудови навчального матеріалу. На практичних заняттях і спецсемінарах викладач завжди вислуховував відповіді студентів, прагнув всебічно з'ясувати рівень їх знань і розуміння переказаного, проявляв доброзичливість і тактовність. Ніколи не допускав необ'єктивних оцінок.

Л. Коваленко чудово володів російською, міг цитувати англійською і латиною, але ніколи не зраджував материнської української мови. Студентів, учителів, колег, простих співробітників інституту, вчителів і викладачів, всіх, із ким спілкувався вчений, захоплювала його багата, гарна, чиста, барвиста українська мова, насичена афоризмами, перлинами дотепного народного гумору, вдалим порівнянням та аналогіями. Прикметною рисою спілкування Л. Коваленка були і доброзичливі репліки.

Подільський період діяльності Л. Коваленка був найбільш плідним з точки зору науково-дослідної роботи, підготовки науково-педагогічних і учительських кадрів, виведення очолюваної ним

кафедри загальної історії у число кращих в інституті і Україні. В 1965 р. його цілеспрямована багаторічна праця завершилася успішним захистом у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка докторської дисертації на тему “Демократичні течії в історіографії України XIX ст.”, в якій учений на великому фактичному матеріалі розкрив розвиток історичної думки в Україні у XIX ст., зокрема її демократичних течій. У 1966 році Л. Коваленку присвоєно вчене звання професора. Спрямованість науково-дослідної роботи Л. Коваленка впродовж усього періоду його науково-педагогічної діяльності обумовлювалися трьома основними чинниками: по-перше, характером педагогічної діяльності; по-друге, завданнями, які покладалися на нього, як вченого; по-третє, колом зацікавлень проблемами історіографії України XIX ст. Як професор, Л. Коваленко викладав провідні навчальні курси всесвітньої історії. Тому систематично працював над історичною проблематикою на стику нової історії країн Європи і Америки та історії України. Це допомагало йому відстежувати аналогії щодо минулого тих чи інших народів, робити порівняння, висновки та відкриття, всебічно обґрунтовувати принципові положення, успішно полемізувати з авторитетними опонентами, активно спілкувалися з ученими наукових установ й науковцями інших вищих навчальних закладів України.

Науковий доробок вченого-педагога склав понад 100 наукових і навчально-методичних праць. До найбільш вагомих із них належать його монографії “Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.” (Київ, 1973), “Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції” (Київ, 1983), трьохтомне фундаментальне видання “Очерки исторической науки в СССР”, підготовлене і опубліковане у співавторстві в 1955–1963 роках, “Очерки новой и новейшей истории Венгрии” (Москва, 1963), друга частина “Хрестоматії з нової історії” (Київ, 1972). Вчений багато друкувався в академічних наукових виданнях Москви та Києва. Низку праць присвятив регіональній та історико-краєзнавчій проблематиці України.

Серед багатьох праць Л. Коваленка особливий інтерес викликає

монографія “Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи в Україні в кінці XVIII ст.”, що відзначалася новизною об’єкта дослідження. Адже тема “Україна і Велика французька буржуазна революція” тривалий час взагалі ніби не мала прав громадянства серед істориків України. Цінність роботи полягає і в досить широкій джерельній базі, на яку опирався автор. Підкреслимо, що проблему “Україна і Велика французька буржуазна революція” вчений висвітлює у дуже широкому спектрі: і як активізацію боротьби громадськості України в зв’язку з її впливом, і як національно-визвольний рух, і як піднесення просвітництва в Україні. Надзвичайно ґрунтовно у праці розкрито сприяння Великої французької революції піднесенню національних почуттів, те, який могутній поштовх дала вона розвиткові нової української літератури. За переконанням вченого, поява “Енеїди” І. Котляревського стала своєрідним закликком вивчати, поважати свої національні традиції, культуру та історію українського народу. Істотне місце у праці посів і регіональний аспект, зокрема показ того, як під впливом революції в Правобережній Україні поширювалась Конституція Польщі 1791 року, як у Правобережжі, в тому числі на території Поділля, активізувалась соціально-класова та національно-визвольна боротьба.

Пріоритетним напрямком наукових досліджень професора Л. Коваленка, якими він займався понад 35 років, були проблеми історіографії України XIX століття. Першою в цьому плані була стаття дослідника “Історичні погляди Радищева”, опублікована в 1949 р. у “Віснику АН УРСР”. Через два роки в цьому ж виданні та у всесоюзному журналі “Вопросы истории” світ побачили нові статті професора про історичні погляди революціонера-демократа Т. Шевченка. Згодом предметом його зацікавлення стали історичні погляди І. Франка, статті про які автор видрукував у наукових записках Житомирського педінституту та у восьмому томі наукових записок АН України за 1956 рік. В останній рік житомирського періоду Л. Коваленко зробив першу спробу узагальнити надбання історіографії України першої половини XIX ст. та опублікував її в першому томі авторитетного на той час наукового видання “Очерки исторической науки в СССР” [4, с. 599-611]. Переїхавши в 1956 р. до Ужгорода,

вчений продовжив вивчати історіографічну спадщину І. Франка про феодально-кріпосницьку епоху в Україні та опублікував із цієї проблеми велику статтю у “Наукових записках Ужгородського державного університету”. Наступними історіографічними працями ужгородського періоду науково-педагогічної діяльності Л. Коваленка стали статті про історичні погляди відомих російських мислителів М. Чернишевського і М. Добролюбова та українців О. Лазаревського і С. Подолинського, опубліковані у тридцятому томі зазначених “Наукових записок Ужгородського державного університету”, дев’ятому номері “Українського історичного журналу” за 1958 р. і збірнику наукових праць “Доповіді і повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична”. Тоді ж вченим були проаналізовані народницька течія в українській історіографії та праці з економічної історії західноукраїнських земель. Наприкінці своєї науково-педагогічної діяльності в Ужгородському державному університеті Л. Коваленко узагальнив історіографію України другої половини XIX століття, опублікувавши про це великий нарис у другому томі вже названого наукового видання “Очерки исторической науки в СССР” [5, с. 693-715]. Якісно новим і найбільшим за часом етапом педагогічної та наукової діяльності професора Л. Коваленка, зокрема у дослідженні історіографії України, став кам’янецький період. Саме в цей час вчений не тільки підготував низку окремих статей з теми, а й успішно захистив докторську дисертацію, написав відомі в Україні навчальні посібники та узагальнюючі праці про історичні погляди М. Гоголя, П. Куліша, І. Франка, С. Подолинського, В. Антоновича та ін. Найціннішу групу представляють узагальнюючі праці авторитетного дослідника з історіографії України. Передусім, це його докторська дисертація з анотацією до неї – “Демократические течения в историографии Украины XIX в.” і нарис “Роль революционерів-дворян в розробці історії українського народу” в республіканському науковому збірнику “Історіографічні дослідження Української РСР” [6, с. 173-192].

Узагальнюючи наукові здобутки професора Л. Коваленка в сфері історіографії України, підкреслимо такі їх риси, як масштабність, комплексність, системність та наукову глибину. Переконливим доказом такого твердження є понад 60 його статей у провідних наукових

журналах і наукових збірниках України та Радянського Союзу. Праці подільського вченого опубліковані у таких всесоюзних журналах і періодичних виданнях, як: “Вопросы истории”, “Новая и новейшая история”, “Советское славяноведение”, “Преподавание истории в школе”, “Проблемы историографии”, та вітчизняних: “Український історичний журнал”, “Вітчизна”, “Вісник АН УРСР”, “Наукові записки АН Української РСР”, “Історіографічні дослідження в Українській РСР”, “Питання нової і новітньої історії” та ін. Низку нарисів автор опублікував і в енциклопедичних виданнях, зокрема в “Радянській енциклопедії історії України”, “Українській радянській енциклопедії” та “Шевченківському словнику” тощо.

Серед наукових інтересів Л. Коваленка непересічне місце займало історичне краєзнавство Волині і Поділля. Йому судилося взяти участь у відродженні історико-краєзнавчого руху та регіональних досліджень в Житомирській і Хмельницькій областях у перші післявоєнні й 1960 роки, коли офіційна партійно-радянська влада упереджено та з підозрою ставилася до краєзнавчої діяльності. Перші напрацювання з краєзнавчої тематики Л. Коваленко здійснив, працюючи доцентом, завідувачем кафедри історичного факультету Житомирського педінституту, наприкінці 1940-х – в першій половині 1950-х років. Справжньою віхою в краєзнавчих дослідженнях і взагалі в українській історичній науці стала його велика стаття “Про приєднання Правобережної України до Росії”, опублікована в 1950 р. у першому томі “Наукових записок Житомирського педагогічного інституту”. Цінність її полягає передусім у тому, що в ній автор не тільки вперше у вітчизняній історіографії розглянув міжнародні аспекти другого (1973 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі у контексті історичної долі Правобережної України, але й аргументовано проаналізував ставлення населення Волині, Київщини та Поділля до російської держави. Особливе значення має і сміливість дослідника, що проявилася в постановці у той час проблеми, винесеній у заголовок статті.

На початку 1951 року Л. Коваленко написав брошуру “Житомир”, яка, за висловом дослідника його творчості Б. Кругляка, “для багатьох читачів була свого роду прозрінням... про рідне місто” [7, с. 48]. У брошурі на чималій кількості літератури і архівних джерел,

висвітлено як давню і середньовічну історію древнього поліського міста, так і події першої половини ХХ століття. Видання по суті започаткувало новий етап у дослідженні минувшини регіону, сприяло піднесенню краєзнавчого руху на Волині.

Професором Л. Коваленком була вихована ціла плеяда істориків-краєзнавців, зусиллями яких нагромаджувалися документи і матеріали про маловідомі і зовсім невідомі історичні факти щодо польських революціонерів, перебування на Волині Т. Шевченка, були виявленні деякі неточності з біографії Л. Українки, відкрито нові сторінки з минулого стародавніх древлян, легенди про Іскоростень, княгиню Ольгу набули зримої реальності. Важливим внеском Л. Коваленка у дослідження історії краю стала публікація книги “Ізяслав. Історичний нарис” (1966) та нарисів “Ізяслав”, “Білогородка”, “Кам’янець-Подільський” у томі “Хмельницька область” серії “Історії міст і сіл Української РСР” (1971). Зокрема, в працях про Ізяслав автор вперше привернув увагу науковців і краєзнавців до дискусійних проблем походження, місця в контексті історії України цього загадкового історичного міста.

У 1964 р. Леонід Антонович виступив одним із співорганізаторів Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства, яке на той час було першим в Україні таким представницьким науково-громадським об’єднанням учених і краєзнавців [8, с. 110]. Результатом діяльності цієї регіональної організації стало проведення за життя Л. Коваленка п’яти Подільських історико-краєзнавчих конференцій, членом оргкомітету яких і редколегій збірників матеріалів за їх підсумками виступав невтомний вчений. Наукові інтереси Л. Коваленка у вивченні історії краю були різноманітними. Його цікавили проблеми історіографії Поділля, погляди І. Франка на історію Поділля, суспільно-політичні рухи на Поділлі і Волині в зв’язку з Великою французькою буржуазною революцією, історія багатьох міст і сіл Хмельниччини. Краєзнавчі праці вченого відзначалися науковою новизною, широтою джерельної бази, історіографічного аналізу та глибиною і аргументованістю викладу матеріалу. Багато зусиль Л. Коваленко приділяв для залучення студентів-істориків інституту до науково-дослідної роботи. Саме з його ініціативи і наполегливості на

історичному факультеті активно працювали студентські наукові гуртки, а випускники стали виконувати дипломні роботи, більшість з яких була пов'язана з регіональною проблематикою. З кращою частиною своїх студентів професор друкував у співавторстві результати наукових досліджень. Водночас вчений активно залучав до вивчення минулого Поділля багатьох відомих дослідників України, зокрема М. Брайчевського, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, Ф. Шевченка, О. Компан, М. Кравця, І. Шульгу та тісно співробітничав із місцевими краєзнавцями В. Задворним, І. Гарнагою, С. Гуменюком, К. Терещуком та іншими. Все це благотворно впливало на розвиток сучасного поділлєзнавства і волинознавства, в розвиток якого помітний слід залишив професор Л. Коваленко.

З ім'ям професора Л. Коваленка пов'язані також заснування і діяльність відомої в Україні та за її межами наукової школи, в якій пройшла підготовку і загартування низка вчених-істориків: Л. Баженов, І. Винокур, А. Копилов, М. Кукурудзяк, В. Смолій, В. Степанков, Б. Кругляк, О. Завальнюк, А. Філінюк, О. Григоренко, І. Рибак та інші. Перші кроки школи можна віднести до 1968 року, коли історичний факультет виділився у самостійний підрозділ інституту і було створено в 1969 р. на базі кафедри історії дві кафедри: загальної історії та історії СРСР і УРСР. Важливою передумовою її становлення і функціонування стало те, що науково-дослідна робота викладачів і студентів виступила дієвим фактором удосконалення навчального процесу. Визначальною рисою історичної школи стала система організації наукової роботи викладачів і пошуково-дослідницької діяльності студентів. Вже на перших порах визначився діапазон наукових проблем, якими зайнялись однодумці і послідовники Л. Коваленка. Основні зусилля науково-педагогічних працівників були зосереджені на вивченні вітчизняного минулого. Інша група зайнялась розробкою історіографічних питань. Кілька викладачів стали досліджувати проблеми славістики. Водночас майже всі члени колективу працювали над історико-краєзнавчими аспектами. Ця ж проблематика лягла в основу роботи студентських наукових гуртків і проблемних груп, написання дипломних робіт.

22 червня 1985 року професор Л. Коваленко пішов з життя. Щороку в головні державні свята, у дні народження і пам'яті

Л. Коваленка кращі викладачі і студенти-історики покладають квіти на його могилу, розташовану на центральній алеї міського кладовища. Подвижницька діяльність визначного вченого знайшла продовження у праці на освітянській і науковій ниві майже п'яти тисяч його вихованців-випускників, у повсякденній роботі професорсько-викладацького складу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сьогодні в цьому виші примножуються закладені ним добрі традиції, зберігається його бібліотека, обладнана аудиторія імені вченого, в якій він постійно проводив заняття, видано двотомник наукових праць “ACADEMIA” на пошану професора Л. Коваленка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л., Григоренко О. Леонід Коваленко // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997). – Хмельницький, 1997. – С. 50.
2. Філінюк А. Г. Леонід Антонович Коваленко // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 169.
3. Трубочанінов С. В. Л. А. Коваленко. Доля українського інтелігента // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 226-230.
4. Коваленко Л. А. Историография Украины в I-ой половине XIX в. // Очерки исторической науки в СССР. – М., 1956. – Т. I. – С. 599-611.
5. Коваленко Л. А. Историография Украины II-ой половины XIX в. // Очерки исторической науки в СССР. – М., 1960. – Т. II. – С. 693-715.
6. Коваленко Л. А. Роль революціонерів-дворян в розробці історії українського народу // Історіографічні дослідження Української РСР. – К., 1971. – Вип. 4. – С. 173-192.
7. Кругляк Б. А. Л. А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини. // ACADEMIA на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Ч. I. :

Історичні дослідження. – С. 48.

8. Григоренко О. П. Л. А. Коваленко – організатор краєзнавчих досліджень на Поділлі // VIII Всеукр. наук. конф. “Історичне краєзнавство і культура” (наук. доп. та повідомл.). – Ч. 1. – Харків, 1997. – С. 110.

О. П. Григоренко,

*доктор історичних наук, професор
(м. Хмельницький)*

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х – НА ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ

22 вересня 1937 року постановою ЦВК СРСР була утворена Кам'янець-Подільська область (з 1954 року – Хмельницька) [1, с. 1]. Область займала 20.541 квадратний кілометр – 3,3% території України з населенням 1.739.576 чоловік, мала 3 міста обласного, 8 міст районного підпорядкування, 22 селища міського типу, 474 сільські ради [2, с. 2]. Почалося формування органів обласного партійного, радянського керівництва, політичних і громадських організацій. Партія успішно використовувала важливі суспільно-політичні події в житті країни для поліпшення справ на різних ділянках соціалістичного будівництва. Преса рясніла зверненнями, закликами, славленням могутності, життєвості самого передового в світі соціалістичного ладу, який, окрім всього іншого, повністю “відповідав інтересам робітників і селянства”. Та повнота аж по самі вінця наливала людську долю селянства, без кінця шпальти газет усміхалися колгоспною радістю, що аж розпирала груди. На шпальтах газет з номера в номер розповідалося, наскільки щедро оплачувався колгоспний трудовень. Ейфорія заможності котилася до колгоспного подвір'я цілими фурами зерна, картоплі, буряків тощо. І німим докором було те, що замовчувалось: натуроплати становила лише 12–20% від заробленого колгоспним селянином. Отже, фактична експлуатація його мозолів становила десь

більше 80%. Як у феодальну добу, квітував на селі колгоспно-радгоспний державний лад, що заповнював сум'ятицею серця і свідомість селянина.

В 1941 р. в області діяло 458 промислових підприємств, в тому числі 89 союзно-республіканського підпорядкування, 84 обласного і 285 промислової кооперації. У 1940 р. 380 підприємств області достроково виконали і перевиконали плани випуску товарної продукції. За темпами росту промислового виробництва область у першому кварталі 1941 р. вийшла на рівень 1942 року.

Значно було зміцнено кадри МТС і 1659 колгоспів. На початок 1941 р. в області працювало 1400 спеціалістів сільського господарства, понад 18 тисяч механізаторів. Поліпшилася організація праці, зміцнилася трудова дисципліна. З липня 1939 по березень 1940 р. в області було створено 631 ферму великої рогатої худоби, 311 свиноферм і 745 вівцеферм [3, арк. 147]. У 1941 році на колгоспних ланах працювало 4650 тракторів, близько тисячі зернових комбайнів, 3 тисячі вантажних автомашин. Це позитивно вплинуло на піднесення всіх ділянок колгоспного виробництва. У 1940 р. порівняно з 1937 роком урожайність зернових культур зросла на 3,3 центнера з гектара, цукрових буряків – на 53,7 центнера [4, арк. 75].

Неухильно зростав культурний та освітній рівень трудящих. В області в 1940 році діяло 1478 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалися 298,4 тисячі учнів, тобто усі діти дошкільного віку. У 112 школах без відриву від виробництва навчалося близько 10 тисяч юнаків і дівчат. Здійснювалося велике культурне будівництво. На 1 січня 1941 р. в області було 1509 клубів, у тому числі 1442 – на селі. При клубних закладах працювало понад 2 тисячі гуртків художньої самодіяльності, які охоплювали близько 59 тисяч аматорів. Великою популярністю користувалися вистави 7 театрів (2 обласні, 3 робітничо-колгоспні, 2 лялькові). В обласному театрі імені Г. Петровського виступали видатні майстри української сцени А. Бучма, О. Крамов, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, Н. Ужвій, В. Шумський, Г. Юра та інші.

В 1937 році у зв'язку з введенням нового адміністративного поділу України, на базі Кам'янець-Подільської окружної бібліотеки для

дорослих і окружної дитячої бібліотеки створюються області бібліотеки для дорослих і дітей, які стали організаційно-методичними центрами бібліотек області. Функції обласних вони виконували до березня 1941 р. (до перенесення обласного центру з Кам'янця-Подільського в місто Проскурів (з 1954 року – місто Хмельницький). В 1937 році на території області вже діяло 843 бібліотеки з книжковим фондом 749639 томів. Почали створюватися профспілкові, фабрично-заводські та інші відомчі бібліотеки. На кінець 1937 року на Поділлі діяло 117 профспілкових бібліотек з книжковим фондом 142246 примірників. Крім того, були створені невеликі бібліотеки майже при кожній школі. З роками зросла мережа бібліотек, удосконалювались форми і методи роботи з читачами. Цьому сприяло зміцнення їх матеріальної бази, ліквідації неписьменності серед населення, поліпшення видавничої справи. Книга міцно входила в життя і побут людей. Та війна 1941–1945 років не тільки обірвала життя мільйонів людей, принесла розруху народному господарству, але й знищила культурні надбання краю. На початок війни в області діяло 1438 бібліотек, в тому числі 2 обласні (для дорослих і дітей), 34 районних, 3 міських, 14 дитячих. В зазначених бібліотеках було 1647 тисяч примірників книг [5, с. 326-327].

У передвоєнні роки найбільш швидкими темпами серед міст краю розвивалась економіка Проскурова. В 1939 р. Проскурів став найбільшим містом в області. В тому році він вперше за свій історичний розвиток випередив за чисельністю населення міста Кам'янця-Подільського. Населення Проскурова за даними на 1939 рік складало 37481 чоловік, з яких українців було 16536(44%), євреїв – 14518(39%), росіян – 3042(8,1%), поляків – 2921(7,8%) [6, с. 11]. На той час ще окремими приміськими селами були теперішні мікрорайони міста – Заріччя, Гречани, Ружична, Лезневе та Книжківці. В роки довоєнних п'ятирічок було розширено й реконструйовано старі і створено нові державні та кооперативні підприємства. В 1938 р. в місті працювало 15 державних підприємств, із них обласного підпорядкування – 7 (цукеркова та макаронна фабрики, хлібзавод, цегельний завод, вагоноремонтна та граверна майстерні, друкарня), республіканського – 6 (дріжпизавод, деревообробна фабрика,

машинобудівний завод, гречнорушка, птахо – і м'ясокомбінати), союзного – 2 (цукрозавод, механзавод). Крім держпідприємств було ще 20 промислових артілей [7, с. 50]. З 1938 по 1940 рік підприємства місцевої промисловості і промкооперації збільшили випуск продукції більш ніж у півтора раза. В 1941 р. в місті вже діяло 17 державних підприємств та 21 підприємство промислової кооперації, на яких понад 10 тисяч робітників виробили продукції на 47,7 млн. крб. Одне з найбільших підприємств міста – цукровий завод переробляв близько 8 тисяч центнерів цукрової сировини на добу. Механічний завод постачав області запасні частини до авто – та сільськогосподарських машин, а також виготовляв деталі устаткування для підприємств коксохімічної промисловості [8, арк. 63, 64]. Питання будівництва і реконструкції промислових підприємств було в центрі уваги владних структур міста. У 1941 р. на будівництво і реконструкцію промислових підприємств міста планували використати 2,9 млн. крб. та на капітальний ремонт 700 тис. Багато коштів виділялось на будівництво м'ясокомбінату, реконструкцію механічного, цукрового і пивоварного заводів, птахокомбінату та інших підприємств. Для спорудження житлових будинків держава того разу виділила 1 млн. 800 тис. карбованців [9, с. 80].

У 1930 роках фактично було закладено систему комунального господарства міста. У 1929 р. введено в дію насосну станцію (свердловини були пробурені в заплаві Південного Бугу) та водогінну мережу довжиною у 16 кілометрів. В наступні роки вона збільшилась у кілька разів. Дала струм збудована у 1930 р. електростанція на 500 кВт, потужність якої у передвоєнні роки зросла майже втриє. 1937 року розпочато спорудження нової електростанції на 3000 кВт. 1932 року введено в дію гарнізонну та громадську комунальну лазню. За рішенням міської ради в березні 1935 р. створено 28 квартальних комітетів, реорганізованих згодом у депутатські групи по благоустрою. Навколо 132 депутатів, що входили до цих груп, згуртувався широкий актив з робітників, домогосподарок, студентів і школярів. Тоді ж міська рада затвердила заходи, внаслідок реалізації яких силами жителів міста протягом 1935–1939 рр. було упорядковано і фактично заново створено парки ім. Коцюбинського та ім. Франка, бульвари на вулицях

Держинського і Шевченка, закладено Піонерський сквер. Було забруковано десятки кілометрів вулиць і тротуарів, висаджено дерева і квіти.

14 лютого 1941 р. збори партійного активу міста обговорили питання про стан комунального господарства міста та його благоустрій у 1941 році. Ставились завдання щодо повного використання виділених державою коштів на благоустрій міста, яких було асигновано в 4 рази більше, ніж у попередньому році. Розгорнулись роботи з розширення водогону, будівництва каналізації, спорудження житла, організації автобусного парку тощо. Однак, втілити ці та багато інших задумів у життя судилось лише у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років після завершення Великої Вітчизняної війни. Зростаючі потреби проскурівчан задовольняли більше сотні торгівельних закладів міста – магазини, їдальні, буфети так кіоски. У 1929 році в Проскуріві було організоване міське автобусне сполучення. В 1939 році на маршрутах міста їздило вже 3 автобуси.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювало 13 шкіл (7 середніх, 2 неповних середніх, 3 початкових і одна для глухонімих, які до того ж поділялися і за національною ознакою – були українські, російські та єврейські школи), 20 дитячих садків, у яких 262 вчителі навчали й виховували 6300 дітей. Було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Кількість медичних закладів та пунктів зросла до 35, серед основних – 4 лікарні, 3 поліклініки, 2 пологових будинки, тубдиспансер, вендиспансер та рентген станція. В них працювало 88 лікарів та понад 200 чоловік середнього медичного персоналу. Лікарні мали 750 стаціонарних місць. Якщо в 1935 р. на охорону здоров'я місто мало 1,6 млн. крб., то в 1939 р. – 5,4 млн. крб. [10, арк. 47-64].

Значні зміни відбулися і в культурному житті міста. В 1941 р. шість промислових підприємств мали свої робітничі клуби. Працювали драматичні, музичні, танцювальні та інші гуртки. Діяли 2 кінотеатри, краєзнавчий та санітарно-освітній музеї, музично-драматичний театр, 12 клубів та 14 бібліотек. У листопаді 1940 р. урочисто було відкрито новий спеціалізований кінотеатр ім. Чкалова – один із найбільших та найсучасніших на той час в Україні [11, с. 71]. Його спорудження

почалося ще в 1936 р. 13 листопада 1940 р. на площі перед головним входом на святковий мітинг зібралися тисячі прокурівчан, грав духовий оркестр, звучали палкі промови виступаючих. У цей же день відбувся і перший кіносеанс – демонстрували нову комедію “Музична історія”. Кінотеатр ім. Чкалова відразу став гордістю міста і по праву увійшов до числа найкращих в Україні. Просторий кінозал, фойє, бібліотека, музично-оркестровий зал, буфети, найсучасніша на той час апаратура – все було до послуг відвідувачів. В архітектурному плані нова будівля прекрасно довершила формування тодішньої центральної площі Проскурова: перед кінотеатром височів пам’ятник Леніну (у 1970 р. його перенесли до радіозаводу), навпроти розташувався будинок міськвиконкому (нині військкомат), поруч через будинок – драмтеатр (нині Будинок культури), а з тильного боку кінотеатру розкинувся центральний парк культури та відпочинку. Нині кінотеатр має назву імені Шевченка. У вересні 1938 р. в місті перебувала знімальна група відомого кінорежисера Олександра Довженка, що знімала у Проскуріві деякі епізоди фільму “Щорс”. Знімальна група працювала у місті два тижні.

Драматичними сторінками в житті віруючого населення міста було проведення державної атеїстичної політики. Радянська влада ставилася до Церкви як до інституції, що мала зникнути. Переслідування, утиски духовенства радянською владою були нормою життя. З приходом більшовиків до влади розпочався небачений за масштабами і жорсткістю антирелігійний терор під прикриттям популістських лозунгів та постулатів наукового комунізму. Для нещадного і невідкладного знищення релігії режим застосовував різні форми. На одурманення віруючих були скеровані спеціальні агітпоїзди, агіттеатри, клуби і товариства безбожників, виходило багато фільмів, книг, брошур, газет, листівок, плакатів антирелігійного змісту. Гоніння Церкви, віруючих носили масовий характер. Під виглядом боротьби з релігією велось планомірне масове знищення національних реліквій, унікальних пам’яток національної культури й архітектури. Особливо шаленіли антирелігійні кампанії напередодні релігійних свят. Влаштовувались атеїстичні лекції, вечори запитань і відповідей,

концерти, організовувались радянські весілля, “октябрини”, червоні шлюбні і червоні поховання тощо.

Жорстока хвиля державних пограбувань вимела з храмів незрівнянні дорогі металеві та інші цінності, що накопичувались упродовж століть. Незабаром войовничі атеїсти взяли й за самі культові споруди, їх використовували не за призначенням. У багатьох випадках храми, церкви, каплиці бовваніли посеред міста пустками, шпарувались непогодою, що викликало численні листи та скарги віруючих: руйнується, нівечиться, а віруючим людям не дають можливості в храмі помолитись. Проскурівська влада успішно знищувала “пережитки минулого”. За рішенням міської ради в 1936 р. почали розбирати костюл Св. Анни (остаточно зруйнували його в 1938 р.), в серпні 1937 року закрили Собор Різдва Богородиці та “Велику” синагогу, в 1938 – Покровську цвинтарну церкву, в 1939 – “Зіньківську” синагогу.

Утворення нової області збіглося з новими зловісними репресіями радянської тоталітарної системи проти своїх же співвітчизників, в яких вона вбачала не інакше як “ворогів народу”. Знахобніла він ненаситної влади і безупинного експериментаторства над людськими долями комуністична тиранія вершила свою чорну справу. Наприклад, тільки з вересня по грудень 1937 р. було заарештовано понад 2 тисячі чоловік новоутвореної області, серед яких в основному керівники підприємств, голови сілрад, інтелігенція, селяни. Репресивні акції проти населення Хмельниччини мали певну особливість в порівнянні з іншими регіонами країни. Найголовніше з них було те, що вони, як правило, проводились під гаслами “чистки прикордонної смуги”, оскільки до 1940 р. область була прикордонною. Крім того, у Кам’янці-Подільському в певний час знаходилися державні інституції Української Народної Республіки, частина жителів мала родинні зв’язки з сусідніми державами Польщею і Румунією. Для каральних органів все це було додатковим фактором пред’явлення безглузвих обвинувачень до ні в чому не винних людей. Репресивні акції торкнулися самих широких верств населення області. У цій шерензі жертв тоталітарного режиму вчені і викладачі, інженери і робітники, працівники державного, профспілкового, партійного і

комсомольського апарату, селяни і діячі культури, лікарі і військовослужбовці, безліч інших значних і рядових людей, провину яких ніхто всерйоз не збирався доводити. Тривалий час ніхто навіть не наважувався згадувати їх чесні імена. Більше того, їх нащадки, рідні, товариші по роботі залишалися під невсипущим поглядом каральних органів, їхньої агентури і в будь-який час могли опинитися під слідством, бути заарештованими і засудженими. Людям втлумачували думку про те, що ворожі сили всіма засобами намагалися підірвати могутність країни, перешкодити її процвітанню на шляху будівництва соціалізму, а тому потрібна пильність і ще раз пильність, знешкодження ворожих зазіхань і намірів у самому зародку. Проголошені конституцією 1936 р. свободи насправді виявились нічим не підкріпленими гаслами. Вони існували лише для можновладців, керівників каральних органів, які використовували їх для творення позазаконних дій, фізичного знищення кращих представників суспільства.

Починаючи з вересня 1937 р. небувалого розмаху набувають репресії проти всіх верств населення міста Проскурова. Показовою стала “чистка” серед працівників механічного заводу ім. Куйбишева, коли в 1937–1938 рр. було репресовано близько 120 робітників та інженерно-технічного персоналу (у тому числі й директора). 20–21 вересня 1938 р. за рішенням “трійки” НКВС розстріляно 378 подолян за участь у так званій “Польській організації військовій”. З них 64 мешканці станції Гречани [12, с. 4]. Сьогодні в м. Хмельницькому по вулиці Проскурівській, 46 працює унікальний ляльковий театр. Недобру славу цьому будинку з колонами принесли 1930 роки. Спочатку тут до 1938 р. знаходилося окружне відділення НКВС, а згодом, до 1941 р. – особливий відділ НКВС 5-ої армійської кавалерійської групи. В жакливі роки сталінських репресій у прилеглих до цього будинку підвалах були знищені тисячі безневинних людей. Всього за роки сталінських репресій в Проскуріві було розстріляно понад 12 тисяч проскурівчан та мешканців Проскурівського району [13, с. 106].

Репресивні акції проведені в 30-х роках ХХ ст., негативно вплинули на розвиток економіки, освіти, культури міста, скалічили долі десятків тисяч людей.

Наприкінці 1930 років гарнізон міста помітно розширився і набув всесоюзного значення. Це було викликано ускладненням міжнародних відносин напередодні Другої світової війни і фактично прифронтовим розташуванням Проскурова. Особливо це стало помітно після того, як у 1936 р. сюди на постійне місцеперебування прибула 24-а окрема танкова бригада та 175-й навчально-танковий батальйон. Бригада розташувалася у щойно збудованому військовому містечку поблизу залізничної станції (нині його територію займає Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького). У вересні 1938 р. у Проскуріві розташовується оперативна група штабу військ Київського Особливого військового округу під командуванням командарма С. Тимошенка. Війська саме цієї групи у вересні 1939 р. зайняли Західну Україну, приєднавши тим самим її до СРСР [14, с. 113]. У зв'язку із значним зростанням контингенту військовослужбовців було вирішено побудувати новий Будинок Червоної Армії (БЧА). Місце під новобудову виділили на центральній вулиці, де знесли кілька одноповерхових будинків. Споруджував об'єкт ударними темпами “Військбуд № 105”, і до кінця 1939 р. просторий, двоповерховий гарнізонний БЧА був урочисто відкритий [15, арк. 35].

“Епіцентром” визначних подій проскурівський БЧА став у 1940 р., коли тут, у травні–червні, розташувався штаб Польового управління оперативного Південного фронту під командуванням генерала армії Г. Жукова. Південний фронт був створений на базі військ Київського Особливого військового округу і мав завдання “звільнення Північної Буковини та Бессарабії з-під окупації Румунії” та приєднання цих територій до СРСР. Штаб фронту розташувався у Проскуріві, а сам Г. Жуков за короткий строк відвідав майже всі частини і з'єднання округу, переважна більшість яких була розташована на території Кам'янець-Подільської області, проводив розширені наради, виступав у Проскурівському БЧА з промовою перед командним складом гарнізону [16, с. 30]. В червні 1940 р. війська цього фронту перейшли Дністер та зайняли Бессарабію та Північну Буковину.

Широкий економічний і культурний розвиток міста, а також його центрально-географічне розташування стали підставою для того, що 15 березня 1941 р. було ухвалено постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У №313/107, “Про перенесення обласного центру з Кам’янця-Подільського у Проскурів” [17, арк. 51]. В історії міста, таким чином, відкривалася нова сторінка. Адміністративний центр області вимагав великої кількості приміщень для життєдіяльності владних структур. В БЧА розташувався обласний комітет Компартії України та обласний комітет комсомолу. У приміщення міського театру (нині міський Будинок культури, вул. Проскурівська, 43) мав бути переведений з Кам’янця-Подільського обласний музично-драматичний театр ім. Петровського. Але війна, що почалася через три місяці, змусила відкласти переїзд на післявоєнний час. Оскільки приміщень для організації обласного рівня катастрофічно не вистачало, владним структурам доводилося приймати неординарні рішення. Для того, щоб мати можливість організувати роботу обласних служб, деякі установи передислоковували у найближчі районні центри, а вивільнені приміщення передавалися відповідним структурам обласної адміністрації. Наприклад, 29 березня 1941 р. обласна рада прийняла постанову № 25 “Про переміщення історичного архіву з м. Проскурів в смт Летичів”, в якій зазначалось: “З метою забезпечення розташування основних організацій в м. Проскурові, виконавчий комітет Кам’янець-Подільської Обласної Ради депутатів трудящих і бюро Обкому КП(б)У постановили:

1. Перемістити історичний архів з міста Проскурова в м. Летичів у приміщення, яке належить Летичівському райвиконкому, по вул. Франка, № 3.

2. Просити РНК УРСР асигнувати додаткові кошти на витрати зв’язані з переміщенням історичного архіву (перевезення і обладнання приміщення) в сумі 50,0 тис. крб.

3. Просити Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У затвердити рішення [18, арк. 246].

Як обласний центр Проскурів робив лише перші кроки. А 22 червня о 12 годині дня в місті було повідомлено про початок війни, яка увійшла в історію як Велика Вітчизняна. Наступного дня

почалася загальна мобілізація військовозобов'язаних [19, арк. 40]. 28–29 червня відбуваються наради міського та обласного керівництва про організацію евакуації, про створення підпілля для боротьби з ворогом. У Проскурівському БЧА розташовувався командний центр Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоноса. Саме тут 30 червня було прийнято рішення – до 9 липня відвести війська на рубіж укріпрайонів уздовж старого державного кордону. 8 липня німецько-фашистські війська окупували Проскурів [20, арк. 252]. До 18 липня була окупована вся Кам'янець-Подільська область.

Список використаних джерел та літератури:

1. Постанова ЦВК СРСР “Про поділ Харківської області на Харківську і Полтавську, Київської – на Київську і Житомирську, Вінницької – на Вінницьку і Кам'янець-Подільську і Одеської – на Одеську і Миколаївську області” // Соціалістичне село. – 1937. – 26 верес. – С. 1.
2. Слободянюк П. Рік народження 1937-й // Подільські вісті. – 2007. – 19 черв. – С. 2.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – П-487. – Оп. 1. – Спр. 628. – Арк. 147.
4. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – П-487. – Оп. 1. – Спр. 341. – Арк. 75.
5. Карван С., Синиця Н. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997). (Матер. Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф.). 26 верес. 1997 р. – Хмельницький, 1997. – С. 326–327.
6. Григоренко О. П. Семидесятирічний шлях становлення та розвитку Хмельницької області // Хмельниччина в контексті історії України (Матер. Всеукр. наук.-краєзн. конф.). – Хмельницький, 2012. – С. 11.
7. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – С. 50.

8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – П-324. – Оп. 2. – Спр. 50. – Арк. 63, 64.
9. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 80.
10. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – Р-1211. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 47-64.
11. Єсюнін С. Вулиці міста Хмельницького. Історико-довідкове видання. – Тернопіль, 2005. – С. 71.
12. Проскурів. – 2000. – 9 лют. – С. 4.
13. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – С. 106.
14. Краснознаменный Киевский. История Киевского военного округа. – К., 1979. – С. 113.
15. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – Р-1211. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 35.
16. Хмельницький культурний: з минулого в майбутнє. Культурна спадщина та культурні осередки міста Хмельницького. – Хмельницький, 2006 – С. 30.
17. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – Р-338. – Оп. 5. – Спр. 102. – Арк. 51.
18. Архівна справа на Хмельниччині : Зб. док., матер. і світлин. – Хмельницький, 2012. – С. 246.
19. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – Р-387. – Оп. 1. – Спр. 969. – Арк. 40.
20. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – Р-3369. – Оп. 2. – Спр. 643. – Арк. 252.

А. В. Каленська,
*кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)*

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Історія будь-якого народу містить періоди, дати, які є вирішальними і доленосними в його житті. Такою датою для України стало 22 січня 1919 року – день ухвали Акту Злуки ЗУНР і УНР. Цій даті судилося навічно вкарбуватися в історію України величним національним святом – Днем Соборності. Консолідуючим фактором соборності виступають міжнаціональна злагода, мир, толерантність. Не дивлячись на декларативний характер, Акт соборності України від 22 січня 1919 року мав для українського народу велике політичне та ідеологічне значення: зросла національна самосвідомість українців, закріпилося почуття національної гідності, а основи державності, які встигли закласти, виявилися такими сталими, що пережили війни, вторгнення, окупації і сімдесят років радянського режиму. Важливо всебічно осмислити суть поняття соборності в сучасних умовах та визначитися з напрямком спрямованості зусиль українського суспільства для її досягнення щодо розбудови України як європейської держави.

Соборність – це не лише територіальне поняття, а й економічне, соціальне, політичне та культурне. Соборність виступає як органічна ознака будь-якої нації, неодмінна умова її розвитку й процвітання. Аналізуючи Акт Злуки 1919 року, відзначаючи його велике значення в історії українського народу та віддаючи належну шану тодішнім керівникам двох українських держав, які зуміли перебороти зовнішні перешкоди та власні амбіції і прийняти важливе для суспільства рішення про об'єднання територій та зусиль у боротьбі за незалежність України, ми повинні одночасно пам'ятати і про те, що соборність завжди була і залишається актуальним завданням [1, с. 3].

Проблема соборності українських земель та українського народу, нажаль, залишається актуальною і сьогодні. Річ у тім, що час від часу відцентрові, сепаратистські промови лунають з вуст політичних діячів

і, навіть, пересічних громадян України. Нажаль й досі українці не відчують себе єдиним цілим, поділяючи один одного на “західних” та “східних”.

Унікальну можливість власного державотворення та об’єднання етнічних українських земель у межах власної незалежної держави вперше за багато століть створила Українська революція 1917–1920 рр.

Витоки ідеї єдності всіх українських земель у рамках однієї держави слід шукати ще з часів “Повісті минулих літ”. У ході Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького йшла наполеглива боротьба за розширення території козацької держави – Війська Запорозького – “по Львів, Холм і Галич”.

У XIX – на початку XX століття ідею соборності обґрунтовували видатні діячі українського відродження, починаючи від кирило-мефодіївців і закінчуючи М. Міхновським, М. Драгомановим, І. Франком, Ю. Бачинським і М. Грушевським. Перші роботи, присвячені подіям Української революції, з’явилися ще в 1920-ті роки. Їх авторами були видатні діячі, активні учасники, лідери українського національно-визвольного руху. У роботах “з перших вуст” докладно висвітлюється участь в революції української інтелігенції, політичних партій, діяльність українських національних урядів [2; 3]. Після поразки Української революції, за відсутності власної держави, український народ не мав можливості вивчати свою героїчну та багатостраждальну історію.

Після Акту Злуки 1919 року постулат соборності став загальнонаціональною мрією всіх українських визвольних політичних програм наступного періоду. Однак після поразки Української національно-демократичної революції тема Універсалу соборності 22 січня 1919 року, згідно з яким дві існуючі тоді незалежні держави – Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка об’єдналися в єдину суверенну Українську Народну Республіку, розроблялася тільки українськими політиками та істориками в діаспорі.

У радянській історіографії з проблем революції 1917–1920 років Акт Злуки в крайньому випадку згадувався як антинародний договір в інтересах західно- та східноукраїнської національної буржуазії.

Звичайно, в умовах тоталітарного режиму в УРСР про вивчення подій, пов'язаних з проголошенням Акту Соборності, у середній та вищій школі, а тим більше відзначення їх широкою громадськістю, не могло бути й мови [4, с. 23].

Вперше про сам історичний факт укладання договору між УНР і ЗУНР мільйони громадян довідалися 21 січня 1990 року, коли була проведена така політична акція, як “живий ланцюг”, коли на трасу Львів–Київ вийшли десятки тисяч людей, котрі у визначений момент взяли за руки на знак єднання Східної і Західної України. Інтерес до цієї акції привернув увагу громадськості і до постійно замовчуваного в радянській історіографії факту спроби возз'єднання українських земель на принципі Акту Злуки. Приблизно в той же час у нашому науковому й політичному лексиконі з'явилося саме поняття “соборність”, на яке в радянській Україні була до кінця 80-х років минулого століття накладена заборона [5, с. 135].

Об'єктивне вивчення історії Української революції, процесів українського державотворення, Злуки УНР та ЗУНР розпочалося з виникненням у серпні 1991 року незалежної держави України [6; 7; 8; 9; 10].

Однією з перших публікацій про Акт Злуки стала невелика стаття, надрукована в 1990 році у виданій товариством “Знання” брошурі “Історія України в запитаннях та відповідях”. Вона мала назву “Яке з двох возз'єднань українських земель є законним – 22 січня 1919 року чи 17 вересня 1939 року?”. В ній кандидат історичних наук В. Коваль писав: “22 січня 1919 року своєю власною волею об'єдналися дві незалежні держави – Українська Народна Республіка та Західно-Українська Народна Республіка. З погляду міжнародного права Акт про з'єднання від 22 січня 1919 року був абсолютно законним та незаперечним” [11, с. 12].

Кращим популярним викладом історії України англійською мовою є книга професора університету у Торонто, українця за походженням Ореста Субтельного. Вона тричі перевидавалася в Україні і на початку 1990 років була чи не єдиним змістовним та неупередженим викладом подій української революції 1917–1920 рр. [12].

Окремо слід відзначити дослідження відомого сучасного українського історика В. Солдатенка, який ретельно і всебічно вивчає історію та історіографію Української революції [13].

Акт Злуки вже на початку 90-х років знайшов висвітлення у підручниковій літературі. Науково виважено охарактеризовано цей документ у колективній праці “Історія України: нове бачення”: “Це помітна і довгоочікувана подія в історії України не мала бажаних наслідків. Соборність лише продекларували... Хоч Західно-Українська Народна Республіка перетворилася на Західноукраїнську область УНР, на її території продовжувала функціонувати своя система влади. Ці дві влади, що діяли в українських землях, у найскрутніші моменти не могли порозумітися, поступившись соборницькими інтересами перед власними... Незважаючи на заяви про злуку, розбіжності у стратегії і тенденціях керманів, які діяли по різні боки Збруча, зростали, охоплюючи соціально-економічні аспекти та зовнішньополітичні орієнтації. Цим серйозно підважувалось реальне значення Акта 22 січня 1919 року, і все ж він залишався символом споконвічних прагнень українського народу до возз’єднання”. Однак така оцінка, мабуть, потребує деякого уточнення. Адже добре відомо, що соборність була тоді не лише продекларована, але й певною мірою втілена в життя. Акт Злуки залишався не просто символом споконвічних прагнень нашого народу об’єднання, а й був, майже протягом року, реально діючим [14, с. 256].

У 1997 році виходить з друку стаття старшого наукового співробітника Інституту національних відносин і політології НАН України І. Гошуляка “Проблема соборності України (Ідейні засади, спроби реалізації)”. Окрім з’ясування інших питань, пов’язаних із прийняттям Акту Злуки, автор статті спиняється на питанні причин, які не дозволили реалізувати цей акт в 1919–1920 рр. Варто звернути увагу на такий важливий урок, котрий зводиться до того, що Україна зможе вистояти, як соборна самостійна держава лише тоді, коли українці будуть спроможні мирно вирішувати свої внутрішні суперечності; досягти загальнонаціональної єдності й згоди. Адже саме громадянська війна, в яку вони дали себе втягнути, розпорошення державницького потенціалу нації між різними політичними

платформами стали головною причиною поразки визвольних змагань 1917–1920 рр. Конфлікт між УНР і гетьманською Українською державою, а потім між Директорією і стихійною силою сотень повстанських загонів – це по суті конфлікт не різних територіальних утворень, а різних систем, устроїв та ідеологій, що боролися між собою за оволодіння однією й тією ж територією [15, с. 14].

Цілий ряд праць по вказаній проблемі з’явився в 1999 році, коли відзначалось 80-річчя Акту Злуки. До цієї ювілейної дати був опублікований ряд праць, серед яких варто відзначити книгу професора В. Сергійчука “Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках”. Книга є збірником архівних матеріалів, які раніше переховувалися в спецфондах, із вступною статтею автора “Цілісність землі рідної і народу – одвічно в серці та помислах”. В. Сергійчук твердить, “що про соборність Русі–України свідчив перед світом вже Нестор-літописець. Але з особливою силою прагнення до творення Самостійної Соборної Держави виявилось з 1917 року, коли українство взялося творити свою власну долю на своїй етнічній території. Тоді у визвольні змагання включилися не тільки на Великій Україні – скрізь, де вже розселився наш етнос” [10, с. 145].

Тоді ж, у 1999 році, опубліковано ряд науково-популярних статей, переважно розрахованих на вчителів, студентів, учнів. Одну з них, “22 січня – День Української Соборності (до 80-річчя злуки УНР і ЗУНР)” опублікував у газеті “Історія України” доктор історичних наук С. Кульчицький. Окрім загальних матеріалів, пов’язаних із історією прийняття Акту Злуки, Кульчицький звертає увагу на те, що в першій половині 1919 року були здійснені певні заходи для реалізації злуки. Зокрема, уряд Директорії виділив 5 млн. грн. на перешивку вузькоколіїних рейкових шляхів Галичини. Було відкрито кредит у 40 млн. грн. для продовольчих операцій в Галичині, Буковині та Холмщині. Українським громадянам, які закінчили Львівський, Віденський або Чернівецький університети, підтверджувалися права дипломів УНР. Перелік подібних урядових розпоряджень може бути продовжений.

Міжнародні аспекти Акту Злуки розглянув І. Овсій у навчальному посібнику “Зовнішня політика України”. Він вважає, що і

після злуки обидві держави проводили самостійну політику й кожна слала свою місію за кордон. Причиною тут була не якась там інертність чи інші чинники. Річ у тім, що в січні 1919 року УНР і ЗУНР відправили спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію. Проте на цьому міжнародному форумові справи всіх чотирьох частин України – Наддніпрянщини, Східної Галичини, Південної Буковини, Закарпаття – розглядалися окремо. Керувалися в цьому міжнародним: правом. Найвигіднішим було становище Галичини, бо всі народи, які входили до складу Австро-Угорщини, після її розпаду одержали право на створення власних держав. Та задеклароване не завжди виконується, і хоча уряд ЗУНР завчасно просив президента США Вільсона захистити Галичину від намагань Польщі анексувати цей край, Сполучені Штати цього не зробили [16, с. 137].

Окремо потрібно сказати про аналітичну статтю Голови Верховної Ради України, професора Володимира Литвина. “Державотворчий потенціал української соборності”, опубліковану в газеті “Голос України”. У статті проводяться історичні паралелі Акту Злуки з сучасними подіями в незалежній Україні. “Консолідуючим фактором соборності в незалежній Україні, – пише В. Литвин, – виступають міжнаціональна злагода і мир, толерантне співжиття титульної нації, корінних народів, національних меншин... Зберегти одне з найсутніших надбань новітньої суверенної України – міжнаціональну злагоду – є не тільки веліннями часу й запорукою соборного існування суверенної держави” [17, с. 4].

Отже, враховуючи ту обставину, що роль і місце Акту Злуки в історії українського народу залишається визначними, завданням сучасних науковців є подальше вивчення цього питання. На думку І. Гошуляка, одним із перспективних напрямків у цьому вивченні може бути висвітлення і зіставлення поглядів та оцінок, висловлених очевидцями й активними учасниками Української революції 1917–1920 рр., – І. Мазепи, М. Стахів, Л. Цегельського, М. Шаповала, О. Шульгина та ряду інших [18, с. 16]. Потребує також поглибленого аналізу комплекс об’єктивних і суб’єктивних причин нереалізованості Акту Злуки, уроків цієї події для сучасної розбудови незалежної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В. День соборності України: історія виникнення, традиції й свята / В. Верстюк // Наука і суспільство. – 2012. – № 1-2. – С. 2-4.
2. Винниченко В. К. Відродження нації. Історія української революції : в 3 ч. [репринтне відтворення видання 1920 р.] / В. К. Винниченко. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1990. – Ч. 3. – 542 с.
3. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. : в 4 т. / П. Христюк. – Прага, 1921. – Т. 1. – 152 с.
4. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 / В. Верига. – Львів, 1998. – Т. 1. – 178 с.
5. Яременко І. Ф. День Злуки в нашій пам'яті / І. Ф. Яременко. – К., 2001. – 220 с.
6. Бойко О. Д. Історія України : посіб. для вузів / О. Д. Бойко. – 2-ге вид., доп. – К. : Академвидав, 2004. – 656 с.
7. Історія України : навч. посіб. / [В. Ф. Верстюк та ін.]. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1997. – 416 с.
8. С. В. Кульчицький Історія України : навч. посіб. / В. І. Гусев, Ю. О. Калінцев, С. В. Кульчицький. – К. : Вища шк., 2003. – 431 с.
9. Литвин В. М. Україна: доба війн і революції (1914–1920) / В. М. Литвин. – К. : Вид. дім “Альтернативи” – 2003. – 488 с.
10. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1999. – 186 с.
11. Коваль В. Яке з двох возз'єднань українських земель є законним – 22 січня 1919 року чи 17 вересня 1939 року? // Історія України в запитаннях та відповідях: статті / В. Коваль. – К. : Знання, 1990. – 110 с.
12. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 717 с.
13. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія (1918–1920) / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. –

508 с.

14. Історія України: нове бачення / О. Дергачов [кер. авт. кол.]. – К., 1996. – 455 с.

15. Гошуляк І. Проблема соборності України (Ідейні засади, спроби реалізації) / І. Гошуляк // Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 14-15.

16. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року) / І. О. Овсій. – К. : Либідь, 1999. – 315 с.

17. Литвин В. Державотворчий потенціал української соборності / В. Литвин // Голос України. – 2003. – № 1 – С. 4.

18. Гошуляк І. Велика подія в історії України (до 80-річчя Універсалу Соборності) / І. Гошуляк // Пам'ять століть. – 1999. – № 1. – С. 2-18.

В. П. Мислива,
викладач
(м. Хмельницький)

ПЕРЕДУМОВИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Історія становлення державності завжди складна і заплутана. Щоб здобути незалежність кожен народ пройшов довгий шлях з війнами, горем та втратами. В тому числі і українці пройшли досить складний шлях до соборності, прагнучи порозумітися з багатьма державами та блоками, які були проти об'єднання українських земель, маючи на меті поділити наші землі між собою.

Об'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки 22 січня 1919 р. в єдину державу було кульмінаційним моментом державотворчих змагань в період Української національної революції 1917–1921 рр.

Завершення Першої Світової війни надала галицьким українцям шанс на створення власної держави. З цього часу активізується боротьба за будівництво незалежної держави. Хвиля

загальнонаціонального повстання прокотилася Галичиною, Буковиною, Волиню, Закарпаття.

Депутати парламенту, єпископи, члени сеймів і лідери політичних партій Галичини і Буковини утворили у Львові Українську Національну Раду. Вона була вищим органом західноукраїнських земель і проголосила, що “утворення Української держави буде відбуватися в межах Австро-Угорщини. Така позиція українців вступила в протиріччя з намірами поляків, оскільки вони не змогли змиритися з втратою Галичини”.

Польський національний комітет заявив претензії на Галичину, окупація якої перешкоджала б об’єднанню українських земель. В ніч на 1 листопада 1918 року у Львові було встановлено українську владу. Військовий комітет, створений офіцерами-українцями австрійської армії на чолі з Д. Вітовським зміг оволодіти головними позиціями у Львові, взяти під контроль ратушу та державні установи. Українська влада встановлювалася й в інших містах Східної Галичини [3, с. 244-245].

За злуку боролися й буковинці. 13 жовтня у Чернівцях зібралися представники українських партій і посли, які вже категорично зажадали: “Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати свою долю... Від Карпат по Чорне море межують наші границі...”.

Озброєні ідеями соборності, делегати Буковини взяли участь у конститuantі 18–20 жовтня, яка відбулася у Львові й прийняла доленосні рішення про створення Української держави на західноукраїнських землях [4, с. 28].

18 жовтня 1918 р. львівська газета “Українське слово” опублікувала спільну заяву В. Винниченка як голови опозиційного до гетьманського блоку наддніпрянських громадсько-політичних сил – Українського Національного Союзу і колишнього галицького громадсько-політичного діяча Петра Дідушка, а на той час секретаря блоку. Автори зверталися до підавстрійських українців про підтримку їх соборницьких прагнень.

Після проголошення ЗУНР постало питання про можливе об’єднання всіх українських земель в одну державу.

10 листопада 1918 р. на засіданні Національної Ради було одностайно схвалено постанову, яку запропонував Р.Перфецький: “Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, в змаганні до здійснення ідеалу всього українського народу, доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з’єднання всіх українських земель в одну державу”.

Відродження Української Народної Республіки та утворення ЗУНР дали поштовх до посилення віковичних прагнень українців – жити в соборній Україні.

Але, беручи до уваги, що реалізація цієї постанови вимагатиме якогось часу, а державне будівництво на західноукраїнських землях мусить безпроволочно реалізуватись, Українська Національна Рада як конституанта випрацювала і 13 листопада 1918 р. схвалила “Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”, який звучить так: “Держава, проголошена на підставі самовизначення народів Українською Національною Радою, у Львові дня 19 жовтня 1918 р., обіймаючи весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)” [6, с. 304].

Сам об’єднавчий рух українських земель мав двосторонній характер. “Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним залучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли до складу Української Держави, як то: Східної Галичини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічної української Донщини, Чорноморії, Кубані”. В. Винниченко ж головним завданням вважав визволення столиці наддніпрянської України – Києва, а потім вже і Львова [2].

Лідери ЗУНР прагнули збудувати свою галицьку державу під дахом Австрійської держави, але Австро-Угорська імперія рухнула... Далі була надія на країни Антанти, проте вони підтримували Польщу у війні проти більшовиків.

Для боротьби з поляками ЗУНР потрібна була допомога. Голова Директорії зазначав що, “не маючи великої певності удержати своїми силами владу в Галичині, а крім того, піддаючись натискові широких народних мас, що прагнули повного об’єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулася до Директорії з пропозицією об’єднання двох республік в одну українську державу.

Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас... , що український народ по обидва боки Збруча має бути на віки однині злитий в одне ціле й разом боротися за свою долю” [1, с. 154].

Військовики на чолі з Д. Вітовським, які, як ніхто інші, усвідомлювали необхідність термінового союзу з Наддніпрянщиною, й підтримувані опозиційними соціал-демократами, стали підтримувати негайну реалізацію соборницьких ідей. Але група націонал-демократів, передусім секретар зовнішніх справ В. Панейко, не відкидаючи проблему, виступали за збереження якомога ширшої автономії ЗУНР і проти максимальної уніфікації з Наддніпрянщиною [5, с. 64-65].

Коли розпочалася боротьба з поляками в Галичині, лідери ЗУНР вирішили звернутися за допомогою до гетьмана. Це не означало возз’єднання земель східних і західних, йшлося тільки про військову допомогу. Оскільки радикали і помірковані соціалісти Галичини боялися союзу з ліворадикальними соціалістами Наддніпрянщини. Однак за безпосереднє об’єднання українських земель виступав один з членів Національної Ради Семен Вітик, а також галицьке студентство, яке “ставить оправдане... і справедливе домагання з’єднання всіх земель, заселених українським народом, в одну ні від кого незалежну демократичну українську державу” [3]. Та й населення Галичини бажало злитись з наддніпрянцями. В. Винниченко говорив, що лідери ЗУНР боялися революційності Наддніпрянської України, її соціальних перетворень. Для них головним завданням було утворення незалежної держави, не більше.

В’ячеслав Липинський активно переконував галицьку конституанту не проголошувати негайної Злуки. Він зазначав, що

“майбутнє українських земель непевне, Галичина може знову стати українським П’ємонтом” [8, с. 28-29].

Перші дипломатичні контакти Львова з Києвом відбулися 7 листопада 1918 р., коли делегація галичан у складі О. Назарука і В. Шухевича виїхала у Наддніпрянщину і мала аудієнцію у гетьмана П. Скоропадського. під час їхнього очікування в приймальні, в гетьмана на прийомі був Є. Коновалець. Вийшовши з кабінету, Є. Коновалець зустрівся з О. Назаруком та В. Шухевичем. За свідченням Є. Коновальця, після короткої розмови, у якій О. Назарук пояснив мету приїзду, він розвернувся і зайшов з ними знов до гетьмана. О. Назарук: “Коли я представив гетьманові ціль нашого приїзду, він запитав: “Скажіть одверто – хочете вирізати панів?” – “Хочемо будувати Українську державу”, – відповів я здивований. –... на таку ціль допомогу дасть добрий полк Січових Стрільців, ... буде висланий на границі Галичини буцімто на це, щоб обчистити залізницю від полонених. Цей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю. Таку обережність уважав гетьман потрібною, щоб не вмотатись у війну з Польщею. Також участь у розмові про організацію допомоги Українській Національній Раді у Львові взяли міністр праці М. Славинський і заступник міністра закордонних справ Палтов. Зокрема останній категорично виступив проти організації прямої військової допомоги і порадив переправити частини в запропонований спосіб. Втім остаточно рішення прийняла Стрілецька рада Окремого загону Січових Стрільців під командуванням Є. Коновальця, яка з огляду на підготовку антигетьманського повстання та багато інших політичних обставин, відмовилась передислоковувати загін до Східної Галичини [4, с. 145].

23 листопада уряд ЗУНР скерував до Наддніпрянщини другу делегацію у складі Л. Цегельського і Д. Левицького. Оскільки Гетьманат доживав останні дні, галичани вступили в переговори щодо об’єднання і надання допомоги Директорією. Делегати ЗУНР удруге не могли добратися до Києва, оточеного протигетьманськими повстанцями. Тоді вони 30 листопада прибули до Фастова, де зустрілися з членами Директорії В. Винниченком, С. Петлюрою, П. Андрієвським, Ф. Швецем та А. Макаренком.

1 грудня у Фастові між УНР і ЗУНР було підписано “передвступний договір” “про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю”. Статті угоди констатували, що, по-перше, ЗУНР заявляла про “непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою”. З іншого боку, УНР проголошувала, що вона дає згоду “прийняти всю територію і населення Західно-Української Народної Республіки як складову частину державної цілості в Українську Народну Республіку”. Враховуючи певні історичні, соціально-політичні та духовні етнічні відмінності населення ЗУНР, угода зазначала також те, що Республіка галичан отримує територіальну автономію в межах УНР [3, с. 251].

Через воєнні обставини Національна Рада ЗУНР змогла зібратися на обговорення Фастівської угоди лише 3 січня 1919 р., коли перебралася зі Львова до Станіслава. На першій її сесії доповідь зробив голова уряду С. Голубович. Після обговорення, в ході якого присутні повністю схвалювали діяльність галицької делегації на переговорах з Директорією й підписану угоду, С. Вітик зачитав постанову. З великим ентузіазмом присутніх були сприйняті її розділи про об’єднання ЗУНР з УНР “в одну, одноцілну суверенну Народну Республіку”. Враховуючи воєнно-політичну ситуацію, Національна Рада зобов’язувала Державний Секретаріат “негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку” [6, с. 315]. До часу скликання Установчих зборів України законодавчою владою ЗУНР залишалася Національна Рада, а виконавчою – уряд республіки – Державний Секретаріат.

3 січня 1919 року в м. Станіславі Українська Національна Рада торжественно проголосила злуку Західної Української Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народною Республікою в одноцілну суверенну Народну Республіку. “...Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України. ... Однині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об’єднаними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну державу”. Універсал підписали всі члени Директорії [11, арк. 5].

Того ж дня у Києві відбувся Трудовий конгрес – законодавчий орган Директорії УНР, який першим питанням розглянув справу возз'єднання українських республік. Голова делегації ЗУНР Л. Бачинський закликав усіх присутніх голосувати за рішення, викладене в Універсалі. За нього віддали голоси всі делегати, окрім двох комуністів. Згідно з постановою, Галицька Республіка отримала назву Західна Область УНР (ЗОУНР), проте її владні структури загалом залишилися без змін. Оскільки механізм втілення у життя рішень Конгресу було відкладено до проведення Установчих зборів обох республік, ця постанова відображала, за висловом С. Макарчука, “більш бажане, ніж дійсне” [12, с. 68-69]. ЗУНР зберегла свої органи законодавчої та виконавчої влади, сферу та обсяг їх компетенцій. Влада уряду УНР і надалі обмежувалася землями на схід від Збруча. В певний спосіб координувалася лише військова діяльність обох частин новопроголошеної держави [8, с. 278-279].

Після прийнятої постанови сесії виступив президент Національної Ради Є. Петрушевич, який заявив: “Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єднання не було між нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!”. Водночас було обрано делегацію до Києва у складі 65 осіб для участі в урочистому проголошенні возз'єднання [8, с. 32].

Оприлюднені постанови обговорювалися багатотисячними маніфестаціями й мітингами, на яких населення ЗУНР схвалювало возз'єднання з Великою Україною. З особливим ентузіазмом ці документи зустріла Галицька армія, настрої якої відбивав Універсал військового міністра, полковника Вітовського від 4 січня 1919 р. “Жовніри!, – звертався він до вояків армії. Після чотирьох з половиною років муки, ридання і жалоби сповнилась народна воля! Зі сльозами радості сповіщаємо Вам велике слово: вчора упав кордон між українськими землями і від вчора ми всі вже громадяни великої Народної Республіки... Тепер, або ніколи – належати нашим землякам до Великої України, де буде усьому народові робочому земля і правда і воля. Або рай на Вкраїні, або пекло в Польщі. Що буде з нами –

вирішиться кров'ю і залізом. Радуйся, радуйся з'єднана Українська Земле!” [7, с. 74].

16 січня 1919 р. галицька делегація у кількості 36 осіб відбула зі Станіслава до Києва. В її складі були авторитетні представники ЗУНР – члени уряду та Національної Ради: Л. Бачинський (голова), С. Витвицький, Д. Вітовський, Л. Цегельський, Р. Перфецький, Т. Старух, письменник Василь Стефаник та інші. Наступного дня галичан урочисто зустріли у Києві. З вітальною промовою виступив голова уряду УНР В. Чехівський, а національний гімн “Ще не вмерла Україна” виконав оркестр корпусу Січових Стрільців. Делегати відвідали земляків – галичан, старшин і стрільців Січового корпусу, де їх вітали щирими словами полковники Є. Коновалець та Р. Дашкевич. Перед вояками виступали міністри Т. Старух і Л. Цегельський, які доповіли про становище на батьківщині, напружену збройну боротьбу проти польської агресії Галицької Армії. 19 січня делегація взяла участь у панахиді у Володимирському соборі та похороні січовиків, серед яких був відомий у Галичині сотник Федір Черник, колишній старшина Легіону УСС, який загинув під Мотовилівкою [4, с. 130-131].

Урочиста акція святкування й проголошення акта Злуки відбулася 22 січня 1919 р. на Софіївській площі біля собору. На майдані зібралися тисячі мешканців столиці, військові частини, духовенство Української православної церкви на чолі з архієпископом Агапітом і єпископами, які відслужили службу Богу, члени Директорії, уряду УНР та делегація ЗУНР. О дванадцятій годині дня урочисте свято розпочалося виступом Л. Цегельського, який зачитав грамоту – ухвалу Національної Ради про возз'єднання і передав її голові Директорії В. Винниченку. Універсал УНР оголосив член Директорії Ф. Швець. У ньому проголошувалося: “Директорія оповіщає народ український про велику подію в історії землі нашої Української”.

Отже, процес підготовки до об'єднання українських земель в один державний організм розпочався тільки в листопаді 1918 р. Об'єднання двох держав було зумовлене розгортанням повстання під проводом Директорії, відновлення УНР та українсько-польською війною. Обом частинам українських територій потрібна була допомога, це і пришвидшило процес об'єднання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – Ч. III. – 542 с.
2. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – К., 1993.
3. Верстюк В. Ф. Історія України / [В. Ф. Верстюк, О. В. Горань, О. І. Гуржій та ін.] ; за ред. В. А. Смолія. – К., Альтернативи, 1997. – 416 с.
4. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.
5. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 / А. Крезуб. – Львів, 1933. – 179 с.
6. Мірчук П. Українська Державність 1917–1920 / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
7. Скорич Л. УНР і ЗУНР: військово-політичне співробітництво у 1918–1919 рр. : дис. ... канд. іст. наук / Л. Скорич. – Львів, 2007. – 178 с.
8. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія, 1956. – С. 28-29.

В. О. Парандій,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕКЗИЛІ (1917–1921 РР.)

У 1917 р. український народ через вільно обраних представників до Української Центральної Ради і Українського Трудового Конгресу створив свою незалежну і соборну державу – Українську Народну Республіку. В складних умовах доводилося діяти керівництву УНР, у

Проскуріві відбулося останнє засідання Директорії. 14 листопада 1920 р. уряд УНР востаннє був змушений залишити Кам'янець-Подільський, до якого 16 листопада увійшли більшовики. 27 листопада 1920 р. уряд повернувся до Тарнова.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, Проскурів, Директорія, Державний Центр УНР в екзилі.

Сучасна незалежна Україна постала в результаті довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за право мати власну незалежну соборну державу. Програш Визвольних змагань українського народу в 1917–1921 рр. призвів до втрати державності, і тисячі її учасників – борців за неї і її творців, – опинилися за межами України, передусім у Європі. В радянські часи вони кваліфікувалися переважно як “петлюрівці”, “українські буржуазні націоналісти”, “вороги українського народу”. Тому досліджувати таке суспільно-історичне явище, як українська еміграція та її інституції, було заборонено. В той же час ця частина українського народу, адаптувавшись до нових умов, утворивши Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі, продовжувала боротьбу за незалежну Україну, за визволення її народу з під більшовицько-московської окупації, продовжувала творити культурно-освітні інституції, зберігати і розвивати українську освіту, науку, літературу.

Існування ДЦ УНР в екзилі було символом продовження боротьби українського народу за свою національну незалежність. Соціально-політична інтеграція, культурно-організаційна та культурно-освітня діяльність української еміграції під егідою Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі відбувалися під впливом і в руслі загальноєвропейського історичного процесу.

Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі всюди і за будь-яких обставин відстоював інтереси українського народу, проводив активну політичну і дипломатичну роботу, спрямовану на упорядкування внутрішнього непростого життя українців на чужині, формував національну свідомість співвітчизників в Україні й поза її межами, координував національно-політичну, науково-освітню і культурно-просвітницьку діяльність українських

осередків у світі.

Діяльність Державного центру УНР в екзилі була постійно діючою акцією боротьби української еміграції, яка звертала увагу всього цивілізованого світу на підневільний стан українського народу в СРСР і підтримувала в співгромадян невгасиму віру в перемогу і рішучість у боротьбі за соборну незалежну Україну. Загалом, як державно-правна інституція української еміграції, Державний Центр УНР в екзилі виконав своє призначення, вписавши яскраві сторінки в історію боротьби українського народу за свою незалежність.

“За устійненим уже загальним звичаєм, українці вважають рік 1917 за початок Української Національної Революції. – Так, на урочистому засіданні 17 березня 1977 р. у Мюнхені з нагоди 60-річчя початку Української національної революції, коротко ствердив Президент Української Народної Республіки в екзилі М. Лівіцький. – Адже тоді в Україні “відбулися надзвичайно важливі події, які підготували відродження української суверенної державності у формі Української Народної Республіки”. 17 березня в Києві постала Українська Центральна Рада, якій Всеукраїнський Національний Конгрес, що відбувся 17–21 квітня, “надав характеру всеукраїнської національної репрезентації”. В цьому ж році відбувалися величезної ваги події, що мали всенациональне і державне значення: пройшли всеукраїнські військові, кооперативні, робітничі, селянські, учительські з’їзди; почало організовуватися українське національне життя в різних ділянках; започатковано організацію українського війська; УЦР видала три Універсали, які “відбивали в собі настрої і волю українських народних мас” [1, с. 1.]. Усе це, як і “діяльність українських національних організацій та установ”, підготували ґрунт до IV Універсалу УЦР, яким 9 (22) січня 1918 р. проголошувалося, що “віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу. З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими, ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки” [2, с. 44.].

Так, 1917 р. став роком, коли український народ, “після 150-ти

років постійних репресій, переслідувань, наруги і підступних зусиль імперської Росії створити одну єдинодержавну ідеологію, культуру і націю через насильну асиміляцію українського народу, раз і назавжди, потерпіли крах” [3], через вільно обраних представників до Української Центральної Ради і Українського Трудового Конгресу створив свою незалежну і соборну державу – Українську Народну Республіку.

Рада народних комісарів Росії, розпізнавши в “існуванні вільної і незалежної української держави з її народоправною системою, виключно багатими природними і людськими ресурсами та занадто важливим стратегічним положенням, початок цілковитої дезінтеграції всієї російської колоніальної імперії” [4], 4 (17) грудня 1917 р. надіслала ультиматум Українській Центральній Раді, вимагаючи легалізувати більшовицькі військові загони в Україні й припинити їх роззброєння. В разі невиконання цих вимог більшовики вважатимуть Центральну Раду в стані відкритої війни проти них. І не дочекавшись відповіді від українського уряду, 5 (18) грудня 1917 р., більшовицька Росія постановила вважати Українську Центральну Раду своїм ворогом й розпочала концентрувати червоні війська біля кордонів Української Народної Республіки [5]. Таким чином, не маючи бажання випустити її з-під свого панування українські землі, більшовицька Росія 22 грудня 1917 р. розпочала збройну агресію на знищення щойно народженої української держави. Червона Москва, “незважаючи на безпосередні економічні, політичні причини в середині голодної, холодної, спаралізованою цілком господаркою” Росії, вбачала єдине спасіння своєї влади у “військовій окупації, за всяку ціну, багатої на хліб і сирівці Україну” [6].

Розпочалася українсько-більшовицька війна, війна УНР з московсько-більшовицьким агресором, а не “збройний конфлікт” між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР) за контроль над українськими землями [7], саме війна, яка по своїй “суті була війною двох чужих одна одній країн, двох протилежних систем” [8], це була не громадянська, а етнічна війна, “у якій релігійна юдейська меншина, яка внаслідок жовтневого перевороту 1917 р. захопила владу, намагалася винищити якнайбільшу кількість корінних народів, зруйнувати їхнє господарство та віковий уклад життя” [9, с.

15.]. Принесені українським народом жертви, а війна, більшовицький терор і жахливі епідемії забрали майже 3–3,5 млн. чол. [10], свідчать, що він “не пішов нога в ногу з більшовицькою Москвою, а вибрав свій незалежний шлях державного і суспільного життя, оснований на принципах цивілізованих країн світу, опертих на парламентарно-демократичній системі” [11].

В складних умовах не завжди державні службовці виконували свою складну місію, хоча й були об’єктивні причини: часті зміни уряду, постійні переїзди, евакуації. Так, державні службовці урядових установ, що перебували в Кам’янці-Подільському почали протестувати проти евакуації і взяли 22 березня 1919 р. участь у міжпартійній нараді, заявили про свій “перехід у розпорядження міжпартійного комітету” і взялися самі порядкувати містом, створили Комітет охорони республіки, який розпорядився тимчасово припинити евакуацію і водночас призначив власних комісарів до всіх міністерств [12, с. 489].

Практично в цей же час, у Проскуріві відбулося останнє засідання Директорії в її повному складі, до нього, відповідно до постанови Трудового конгресу, увійшов Є. Петрушевич як президент Національної Ради Західної області УНР, хоча практичної участі в роботі Директорії й не брав. Це призвело до того, що в березні 1919 р. у керівництві УНР сталася парадоксальна ситуація: частина членів Директорії на чолі з С. Петлюрою опинилися у Рівному, а Є. Петрушевич та О. Андріївський майже цілком самостійно “урядували” в Станіславові. Подібна ситуація склалась і в уряді: частина – при головному отаманові С. Петлюрі, частина – при Є. Петрушевичу, інші – в Одесі [13, с. 489-490]. Все це призвело до неузгодженості дій уряду і Директорії.

Директорія фактично перебувала в двох місцях, цією ситуацією намагалася скористатися опозиція, яка за допомогою отамана В. Оскілка вночі проти 29 квітня 1919 р., зробила спробу державного перевороту з наміанням вибрати президентом УНР С. Петрушевича. Переворот не вдався, заколотники втекли до Польщі, проте це внесло в армію значну дезорганізацію, адже стягнути значні сили до Рівного, заколотники тим самим відкрили фронт більшовикам [14, с. 491]. 5 травня 1919 р. уряд залишив Рівне й евакуювався до Радивілова, де С.

Петлюра після перебирання на себе обов'язків Верховного головнокомандувача Армії, а 9 травня забезпечив собі обрання на посаду Голови Директорії УНР [15, арк. 158].

Тим часом 16 травня поляки здобули Луцьк, що призвело до евакуації Директорії з Радивілова до Красного та Тернополя. Але вже 2 червня поляки вступили в Тернопіль, уряд УНР терміново передислокувався на ст. Богданівка, а 6 червня – до Кам'янця-Подільського. Проте вже 23 червня двадцять політичних діячів (переважно соціалістів-федералістів) у “Меморандумі громадських діячів Поділля до Директорії”, вказуючи на помилки державної влади УНР, висунули вимоги скасування Директорії і запровадження тимчасового одноосібного президентства, формування уряду не за партійними квотами, а на підставі фаховості міністрів, висловилися за скасування постанови про трудові ради та вирішення земельного питання через викуп землі селянами [16, арк. 43]. 14 серпня було вироблено тимчасовий “Статут Ради народних міністрів Директорії Української Народної Республіки”, що мав важливе значення для визначення повноважень уряду та Директорії, розподілу їх ролей у функціонуванні державної системи. Але це призвело до відставки уряду Б. Мартоса і 27 серпня головою Ради народних міністрів став І. Мазепа, міністрами: закордонних справ – А. Лівіцький, фінансів – Б. Мартос, віросповідань – І. Огієнко та ін. [17, арк. 64]

16 листопада 1919 р. в Кам'янці-Подільському було зібрано Українську національну раду, яка поставила за мету усунути Директорію і скликати Державний Соїм (передпарламент), оголосити тимчасову конституцію УНР. Після переговорів Головний отаман С. Петлюра пообіцяв виробити і прийняти конституцію, проте в цей же день уряд і армія УНР вийшли з Кам'янця-Подільського, добровільно здавши його полякам, повідомивши телеграмою польське командування, що в місті залишилися окремі українські державні інституції на чолі з Головноуповноваженим уряду УНР І. Огієнком [18, с. 496]. Україні загрожувала втрата державності. “Річ у тому, – писав В. Приходько, – що “до Кам'янця-Подільського і на маленьку територію Української Республіки (п'ять повітів Поділля: Кам'янецький, Ушицький, Проскурівський, Могилівський і Ямпільський), на підставі

окремої угоди, вступило польське військо, а за ним і польська ... цивільна й військова адміністрація”, яка “в глибині душі” мала досить далекоюсяжні “наміри щодо “братньої республіки”, а спеціально щодо Кам’янця-Подільського і до західної частини Поділля, з деяким польським елементом”. Польські політики “змагали до дуже делікатної і, як полякам здавалось, непомітної інкорпорації цієї частини Поділля до корінної Польщі”, вони намагались поступово і непомітно “зліквідувати на цих теренах українські установи, українські школи і взагалі українське життя”. Така тактика польської цивільної і військової адміністрації призвела до того, що в Кам’янці-Подільському половину українських “шкіл було зліквідовано “для польських військових потреб”. Крім того, польська влада також фактично заборонила українській військовій владі проводити в п’яти повітах Поділля – мобілізацію, для поповнення військових частин [19, с. 3]. Це призвело до того, що українська об’єднана армія під натиском більшовицької, білогвардійської та польської армій, через “поширення епідемії тифу й відсутність зброї та аmunіції” втрачала боєздатність й опинилась перед повною катастрофою [20].

5 грудня С. Петлюра виїхав до Варшави, не сказавши нікому “ні про те, що маємо робити на Україні, ні проте, яка саме мета його подорожі за кордон” [21, с. 324-325].

14 лютого 1920 р. відбулося останнє засідання уряду І. Мазепи, на якому було ухвалено новий “Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР” [22, арк. 11 зв.], встановлював компетенцію Директорії та визначав правові основи діяльності передпарламенту УНР – Державної Народної Ради, перед якою і повинен був нести відповідальність уряд, яка мала бути скликана не пізніше 1 травня 1920 р., але С. Петлюра не затвердив цей закон.

22 квітня 1920 р. було укладено Варшавський договір між Українською Народною Республікою і Польщею, що “був найбільш помітним і одночасно контрверсійним кроком у зовнішньополітичній діяльності С. Петлюри” [23].

Цей договір викликав величезне незадоволення, незадоволеними були майже всі: галичани й наддніпрянці, військові й цивільні, члени партій і позапартійні. Підписання угоди призвело до урядової кризи, у

відставку пішов соціалістичний уряд І. Мазепи, на чолі нового – став соціаліст-федераліст В. Прокопович. Головний Отаман мав своє ставлення до Варшавського договору і, приїхавши опісля до Кам'янця-Подільського, казав: “Я знаю, що багато з вас не вірить у наш новий союз. Цим я відповім приказкою. “Тату, он чорт лізе в хату”, – кричить переляканий син. А батько спокійно відповідає: “Нехай чорт, аби не москаль” [24].

Пізніше про цю угоду С. Петлюра писав, що вона “була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї”. Він добре розумів усю безвихідь ситуації, в якій перебувала держава, всі його намагання щодо визнання Антантою незалежності України залишалися безуспішними. Її політичні кола в протистоянні більшовизму робили ставку на Польщу і залишалися прихильниками ідеї неподільності Росії. Натомість застосували блокаду і не пропускали навіть санітарні матеріали та медикаменти, закуплені українським урядом в Американській Ліквідаційній комісії. Боротьба в обороні незалежності проходила майже в повній ізоляції від західного світу, ні уряди, що визнали УНР, ні Міжнародний Червоний Хрест, ні інші благодійні європейські організації не вважали за потрібне допомогти українцям, які вели виснажливу, смертельну боротьбу з більшовизмом [25]. Поляки вели війну за володіння Східною Галичиною, денікінці і чути не хотіли про незалежну Україну, заявляючи, що переговори можливі лише на ґрунті визнання гасла “єдиної і неділімої Росії”. Тому С. Петлюра був непримиренним і не мав жодних ілюзій також щодо більшовицької Росії, про що, зокрема, “У відозві до українського народу” від 2 грудня 1919 р. писав: “Народ України та наше республіканське військо знає, що в більшовизмі порятунку нема. Більшовизм і комунізм на українському ґрунті не прийметься. Він може посіяти тільки нову міжгромадянську війну і втретє знищити Україну матеріально” [26, с. 242]. Сьогодні нам достеменно відомо, яку ціну заплатив український народ, не прислухавшись до перестороги С. Петлюри.

У листі до Ю. Пілсудського від 14 липня 1920 р. С. Петлюра

писав, що, укладаючи цю історичну угоду “для боротьби проти споконвічного ворога обох держав” [27, с. 226], він сподівався отримати визнання України Антантою та одержати від них допомогу для боротьби з більшовиками. В 1926 р. у статті “Ловці душ” зазначав, що хоча уряд УНР й “пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відрікався від ідеї державної самостійності України” [28, с. 372]. Після підписання 1920 р. Варшавського договору розпочалися спільні воєнні дії об’єднаних військ Польщі та УНР проти більшовиків і 6 травня 1920 р. війська ввійшли до Києва. Відновилася діяльність уряду УНР. 19 травня І. Мазепа подав заяву про відставку, а 26 травня Українська Національна Рада доручила очолити новий уряд соціалісту-федералісту В. Прокоповичу, а його заступником-міністром юстиції став А. Лівіцький [29, с. 416].

У червні 1920 р. уряд та Українська Національна Рада об’єднали зусилля у виробленні проекту Конституції Республіки та низки конституційних актів. Однак усе зроблене Директорією УНР в плані конституційного процесу свідчить про значні якісні зрушення і в сутності цієї форми української державності. Втім, упровадити всі ці проекти можна було лише за умов збереження української державності, але цьому перешкоджали військові дії та постійні переїзди уряду. Зокрема, швидкий наступ Червоної армії не дав польсько-українським військам можливості закріпитись у Києві. 3 червня уряд з Вінниці евакуюється до Жмеринки, через тиждень – до Проскурова, 25 червня прибув до Кам’янка-Подільського, а вже на початку липня 1920 р. уряд залишив терени УНР і подався на захід, 14 липня р. Збруч перейшла й Армія УНР. Новим осідком уряду стало польське місто Тарнів, поблизу Кракова. Більшовицькі війська швидко просувалися вперед, але наприкінці серпня були розбиті під Варшавою, 27 вересня від більшовиків звільнено Проскурів. Кордон стабілізувався на певний час по лінії Коростень–Житомир–Бердичів [30, с. 504].

У цей період проводилась активна дипломатична робота. Так, 28 серпня у Відні відбулася зустріч Головного Отамана з заступником генерала Врангеля щодо підготовки і проведення спільної протибільшовицької кампанії. С. Петлюра висловив свої умови для спільної акції, відповідно до яких Врангель мав “признати незалежність

Української Народної Республіки і піддати українській народній армії тих українських офіцерів, які перебувають у його армії”. Крім того: “В околицях, увільнених від більшовицької окупації, має в цей час бути заселена адміністрація українського правительства і Врангель не сміє переводити там ніякої мобілізації”. Водночас С. Петлюра запевнив представника Врангеля, що український уряд “хоче миру з Росією і не хоче мішатися у внутрішні справи Великої Росії” [31, с. 1].

15 вересня в Ризі заступник голови уряду А. Лівіцький за вказівкою Петлюри “пробував нанизати мирові переговори межі радянською Росією” та УНР, але більшовики “відповіли, що про це треба зголоситися до українського радянського правительства, котре править з Харкова на Україні, і котре без сумніву схоче взяти під розвагу” цю пропозицію під час мирових переговорів в Ризі [32, с. 1]. Саме тут, після закінчення польсько-радянської війни, проводились переговори щодо укладання прелімінарного договору, який польський уряд підписав 12 жовтня 1920 р., визнавши УРСР.

На цей час припадає й остаточна криза в уряді В. Прокоповича. 22 вересня уряд спромігся ухвалити Закон “Про цивільне управління при головній команді військ УНР” [33, арк. 67], але це вже не могло налаштувати уряд, який фактично вже не існував, до плідної практичної роботи. Тому 14 жовтня 1920 р. він був відправлений у відставку [34] і новим головою Ради народних міністрів С. Петлюра призначив А. Лівіцького [35, арк. 26], голову української дипломатичної місії у Варшаві [36, с. 1].

Загалом передбачалося, що уряд А. Лівіцького буде працювати в Кам’янці-Подільському, до якого в середині жовтня прибув С. Петлюра, але лише 3 листопада в місто прибув голова уряду, а за ним і центральні державні установи. Проте вже 14 листопада уряд востаннє був змушений залишити Кам’янець-Подільський, до якого 16 листопада увійшли більшовики, а 27 листопада знов повернутися до Тарнова. Перебуваючи, хоча й не тривалий час, в Україні уряд А. Лівіцького продовжив попередній курс на скликання передпарламенту – Державної Народної Ради (ухвала державної наради в Ялтушкові 8 листопада) і ухвалив закони [37] “Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній

Республіці” [38, арк. 1-2 зв.] і “Про Державну Народну Раду УНР” [39, арк. 1-6 зв.], якими передбачалося розмежувати та скоординувати роботу вищих державних функцій між Директорією, Радою народних міністрів та Державною Народною Радою. 12 листопада 1920 р. С. Петлюра затвердив ці закони [40].

Вже у новому статусі А. Лівницький у Варшаві мав перемовини з військовою місією генерала Врангеля, де обговорювалося нав'язання більш тісних військових відносин “в цілі майбутньої воєнної співпраці армії Петлюри з армією Врангеля”. При цьому знову було наголошено, що така співпраця можлива тільки за умови, що Врангель “визнає державну незалежність України, проти чого ще досі виступають сильно деякі Врангелівські круги”. Водночас до ставки генерала Врангеля “виїхала від уряду от. Петлюри окрема військова місія, в якій між іншим є і молодий Чикаленко з Києва” [41, с. 1]. Зважаючи на складне і “невияснене положення на фронті”, адже Армія УНР продовжувала воювати з більшовицькими військами, уряд не спішив повертатися до Кам'янця-Подільського, а залишався в Станиславові (нині Івано-Франківськ), а міністерство закордонних справ перебувало в Тарнові [42, с. 1].

У затяжних кривавих трьохлітніх боях з Армією УНР, “багаточисельні більшовицькі орди двічі були змушені відступити з України, і лише після третьої з черги кривавої агресії” [43], 21 листопада 1920 р. завершили повну окупацію Наддніпрянської України [44], західні землі захопили інші окупанти [45, с. 4].

Таким чином, більшовицький режим в Україні не був “твором українського народу”, від початку і до кінця, був “насилено зброєю і жахливим терором” “імпортований на кривавих багнетах окупанта з Півночі, нав'язаний Україні силою дикого терору, ціною мільйонних жертв та тотальної руйни національного укладу життя нашого народу” [46], він “чужий духовості, психіці та ідеалам українського народу” [47]. Три роки важкої збройної боротьби свідчить про те, що “схована в боях з багаточисельним ворогом, без жодної допомоги із зовні, Армія УНР не капітулювала і не здалась ворогові. І хоч мілітарно понесла поразку, але духовно і політично перемогла”. Вона “героїчно боролась за кожен п'ядь своєї землі” і, залишивши за собою

героїчну епопею боїв, “відійшла на чужину не в паніці і не в розброді, а організовано під своєю командою, зі своїм Урядом та його державними установами. Відійшла в повній вірі у свою святу місію та в конечну перемогу” [48].

Безпосередні учасники того рокового і пам’ятного дня – 21 листопада 1920 р. – згадували, що “в Оріхівцях і у Підволочиську обсервували цю баталію голови Держави і Головний Отаман військ Симон Петлюра, голова Ради Міністрів УНР Андрій Лівичський та генерал Головної команди Михайло Павленко і їх оточення”, символізуючи своєю особистою присутністю “в цьому трагічному моменті в рядах вояцтва і громадянства, що йшли на чужину, моральну єдність в думці і чині державного проводу та вірної частини народу. Це було і надалі залишилося символом державно-політичної, а не просто політичної української еміграції” [49, с. 10]. Так, А. Лівичський, “стоючи на останньому клаптику власної незалежної державної території, на березі трагічного в нашій історії Збруча”, пропускали “на галицький беріг річки полки і дивізії української армії, що з боєм уступали перед безмірно мілітарно переважаючим ворогом, та ті державні установи і тисячі громадян, що під ослоною свого війська слідом за своїм урядом ішли на чужину”. Одночасно, в Підволочиську над тим же Збручем, С. Петлюра “разом із своїм оточенням був свідком останньої геройської битви нашої кінноти і бронепотягів з навалюю, десятикратно переважаючих сил ворога” [50, с. 9].

Цілий день Мазепинський кінний полк відчайдушно відбивав безперервні атаки “московської червоної орди – кінноти Котовського”, аби дати можливість військовим частинам, не тільки армії УНР, але й російського генерала Балаховича, і цивільним обозам переправитися через Збруч [51] до Галичини, де стояли “союзники” – “польське військо, що в той час мало завішення зброї з більшовиками” [52, с. 9], і яке вимагало від вояків Армії УНР скласти зброю. З сумом глядів на своїх вояків генерал М. Шаповал, які “без зброї відходили від Збруча до Підволочиська”, а старий педагог-керівник теоретичного вишколу юнаків, полковник М. Лорченко, старався потішати: “Треба звернутися до польської влади, щоб видала нам забрану зброю на переведення вишколу, бо треба кожну хвилину використати” [53, с. 2].

Виконавши до кінця своє бойове завдання і вояцький обов’язок, “мазепинці пізно ввечері вбрід перейшли Збруч, а бронепотяг “Кармелюк”, вистрілявши в лави ворожої кінноти Котовського останні набої, grimнув з кручі злочасної річки, не давшись в руки ворогові” [54]. “Так скінчився останній день героїської епопеї трьохлітніх боїв регулярної української армії з напасником-ворогом, боїв, ведених на рідній землі в обороні її суверенності, під державним прапором, з гордо піднесеним перед цілим світом чолом, боротьби народу-господаря, що бореться в своїй хаті за свою правду і силу і волю” [55, с. 9]. “Не зігнулися коліна борців, не похилилися кров’ю скроплені, в походах закурені бойові прапори, їх понесли борці на чужину, як знамена слави, як свідоцтво вірності і честі”. Понесли з наказу Голови Держави С. Петлюри, “коли до кінця було сповнено вояцький і громадянський обов’язок тими, які коло цих прапорів ... стояли тоді, коли Вождь і Уряд визнали, що втримати регулярний фронт боротьби армії на рідній землі не стає сили, а кидати рештки мілітарних і державно-організаційних сил на партизанку в тил ворога не було розумної підстави. Отже, наступив великий Exodus – вихід Державного Центру України на чужину, щоб звідти продовжувати організовану боротьбу вже іншими шляхами і методами” [56, с. 9-10].

Таким чином, національно-визвольна революція 1917–1920 рр. хоч і була короткочасною, але “своїм значенням в історії українського народу – це була велика епоха, яка визначила мету та напрямок нашого сучасного і майбутнього. Вже тоді український народ мав повну нагоду вибороти і закріпити за собою волю і державну незалежність, увійти в сім’ю вільних народів світу, втішатись життям у добробуті, стати повним господарем на своїй багатющій землі. Але так не сталося” [57].

Такими були важкі передумови і правові підстави утворення Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі УНР, адже історія не дала Директорії можливості мирного будівництва Української Держави на своїй власній землі, щоб повною мірою відновити демократичність влади, цьому значно сприяла “відсутність належної єдності нації, а відтак і слабкість національної еліти” [58]. Тобто, вкрай слабка національна буржуазія виявилася неспроможною консолідувати український народ і підняти його на боротьбу за

створення самостійної держави, а українська інтелігенція, хоча й була найактивнішою у розбудові незалежної держави, проте складала лише маленьку частку населення [59, с. 329]. До цього варто додати ще й таку важливу причину поразки, як змушеність вести одночасну жорстоку збройну боротьбу на сході і на заході з ворогами, з яких кожний окремо був сильнішим за українську армію. Проте, на думку одного з авторів “Історії українського війська” (1992), – “причини зовнішньої натури грають у долі народу другорядну роль – бо ж кожна сама в собі сильна нація найде собі вже приятелів...” [60, с. 460-461].

Втрата суверенної незалежної української держави глибоко потрясла серця свідомих українців у світі. Чому ми програли, – це питання довгі роки “нуртує у наших душах і серцях”. І дуже важливим, говорив С. Петлюра, для українського народу є те, що тоді в листопаді 1920 р. “уряд УНРеспубліки з його державним апаратом не капітулював і не підписав з ворогом жодної мирової умови, що його героїчна Армія і її Головна Команда не здалися і не розпалась, а “під натиском ворожих сил та з огляду на несприятливу міжнародну ситуацію відійшли на другу лінію наших бойових позицій” [61]. Тоді ж він рішуче заявив: “Боротьба нашого народу не припиняється і не припиниться. Нехай вона бере нові й нові жертви, але Україна незалежна, хоче того Європа чи ні, таки буде”. Його слова підтверджують думку про те, що він “пов’язував одну із важливих причин поразки молодой української держави (УНР) з “міжнародною ситуацією” того часу та з повним ігноруванням найелементарніших і найгуманніших та справедливих аспірацій українського народу” [62].

Такими були передумови формування ДЦ УНР в екзилі, в таких непростих обставинах Уряд УНР потрапив на чужину.

Список використаних джерел та літератури:

1. У шістдесятиліття початку Української Національної Революції // Нью-Йорк. – 1977. – 24 берез. – Ч. 67. – С. 1.
2. Ярош Д. В. Універсали Української Центральної Ради – Конституційні акти Української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення // Університет. наук. записки. – 2006. – № 3-4 (19-

20). – С. 36-43; Конституції і конституційні акти України. – К., 2001. – С. 44.

3. Самійленко І. Міркування в 65-ту річницю ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1985. – 24 верес. – Ч. 182.

4. Там само.

5. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. – Харьков : Фолио, 2006. – 415 с. – (Время и судьбы). Режим доступу : http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/index.html

6. Самійленко І. Міркування в 65-ту річницю ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1985. – 24 верес. – Ч. 182.

7. Українсько-радянська війна // Вікіпедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>

8. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.

9. Кіндратенко А. Українські голодомори як продовження етнічної війни 1917–1921 років // Персонал. – 2006. – № 1. – С. 15.

10. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. – Харьков : Фолио. – 2006. – 415 с. – (Время и судьбы). Режим доступу : http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/index.html

11. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.

12. Історія державної служби в Україні : у 5-ти т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Байка, Є. І. Єсородін та ін. ; відп. ред. І. В. Мстренко, В. А. Смолій ; редкол.: С В. Кульчицький (кер. авт. кол. та ін. ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – С. 489.

13. Історія державної служби в Україні / Вказ. пр. – С. 489-490.

14. Там само. – С. 491

15. ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 158.

16. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 43.

17. ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 64.

18. Історія державної служби в Україні / Вказ. пр. – С. 496.

19. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогади) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – 30 черв. – Ч. 124. – С. 3.

20. Киридон П. Українсько-польський договір 1920 року: помилка Симона Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність? / Петро Киридон // Режим доступу : http://unpp.io.ua/s24720/ukraensko—polskiy_dogovir_1920_roku
21. Мазепа І. Україна в вогні і бурі революції... – К. : Темпора, 2003. – С. 324-325
22. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 1-1 зв.
23. Киридон П. / Вказ. пр.
24. Варшавський договір УНР з Польщею та його наслідки // Режим доступу : <http://npu.edu.ua/!e—book/book/html>
25. Там само.
26. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1. – С. 242.
27. Там само. – С. 266
28. Там само. – С. 372.
29. Мазепа І. / Вказ. пр. – С. 416.
30. Історія державної служби в Україні / Вказ. пр. – С. 504
31. Делегація Врангеля у Петлюри // Субота. – 1920. – 18 верес. – Ч. 113 – С. 1
32. Кажуть українцям єднатися // Субота. – 1920. – 18 верес. – Ч. 113. – С. 1
33. ЦДАВО України. – Ф.1067– Оп.2. – Спр.5. – Арк. 67.
34. Слово. – 1920. – 17 жовт.
35. ЦДАВО України. – Ф. 1067. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 26.
36. Зміни в петлюровім кабінеті // Свобода. – 1920. – 9 листоп. – Ч. 135. – С. 1
37. Слово. – 1920. – 31 жовт.
38. ЦДАВО України. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 20-20зв.; Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 51. – Арк. 194-196зв.; Ф. 1065. – Оп. 2, – Спр. 263. – Арк. 1-2 зв.
39. ЦДАВО України. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 21-22 зв.; Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 246. – Арк. 1-6 зв.
40. Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1920. – 19 листоп.

41. Переговори От. Петлюри з ген. Врангелем. (Від кореспондента львівської “Української Думки”). – 1920. – 13 листоп. – Ч. 137. – С. 1.
42. Там само. – С. 1.
43. Самійленко І. Міркування в 65-ту річницю ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1985. – 24 верес. – Ч. 182.
44. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.
45. З відозви до українського громадянства на Батьківщині і у вільному світі // Свобода. – 1985. – 20 верес. – Ч. 180. – С. 4.
46. Самійленко І. Міркування в 65-ту річницю ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1985. – 24 верес. – Ч. 182.
47. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 23 січ. – Ч. 15.
48. Самійленко І. Міркування в 65-ту річницю ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1985. – 24 верес. – Ч. 182.
49. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14; Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен ; Філадельфія : Українське інформаційне бюро, 1984. – С. 10.
50. Лівницький М. / Вказ. пр. – С. 9.
51. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.
52. Лівницький М. / Вказ. пр. – С. 9.
53. Через Збруч // Свобода (Нью Йорк). – 1950. – 15 лип. – Ч. 162. – С. 2.
54. Лівницький М. / Вказ. пр. – С. 9; І. Самійленко. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.
55. Лівницький М. / Вказ. пр. – С. 9.
56. Там само. – С. 9-10.
57. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.
58. Сідак В. Національні спецслужби в період 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) – К., 1998. – 227 с.

59. Субтельний О. Україна. Історія. – К. : Либідь, 1991. – С. 329-331.

60. Капустянський М. Похід українських Армій на Київ–Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд : У 2-х кн. – 2-ге вид. – Мюнхен, 1946. – Кн. 1. – 110 с.; Кн. 2. – 200 с.; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. – [4-те вид., змін. і доп.]. – Львів : Світ, 1992. – С. 460-461.

61. Самійленко І. Перший етап ДЦ УНР в екзилі // Свобода. – 1993. – 22 січ. – Ч. 14.

Д. К. Руденко,
студентка
(м. Хмельницький)

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО: СОЮЗНИК ЧИ ВОРОГ УКРАЇНИ?

Проблема соборності України зумовила необхідність дослідження всіх її складових земель як в теперішньому, так і в минулому вимірах. Зокрема історії Кримського ханства, та його відносини з Запорізькою Січчю та іншими землями Великої України.

Кримське ханство – неповторний державний і політичний феномен в європейській історії. Протягом декількох століть, з початку XIII і аж до закінчення XVIII ст., воно відігравало помітну роль у Причорномор'ї, змушуючи рахуватись із собою наймогутніших своїх сусідів. Чи не найтісніше у цей час з Кримським ханством пов'язана Україна, маючи від цього і величні здобутки, і важкі втрати.

Дана проблема була предметом вивчення А. Кримського [1], О. Пріцака [2], М. Грушевського [3], С. Рудницького [4] та ін. Разом з тим, в даній статті не претендуючи на вичерпність, автор ставить завдання дослідити генезу відносин Кримського Ханства та інших українських земель.

Основоположник української політичної географії академік Степан Рудницький зауважував, що вплив центрально-азійського сусідства на історичний розвиток був поміж усіма політико-географічними впливами для території й народу України безумовно найвпливовішим, і можливо, найсильнішим [5, с. 100].

Вповні цей фактор враховував гетьман Богдан Хмельницький. Він вважав союз України з Кримським ханством безумовною необхідністю як у суто воєнному аспекті, оскільки зрівнював шанси козаків у боротьбі з численною польською кіннотою так і економічному. Зокрема, кримські хани дозволяли козакам рибалити у чорноморських лиманах та прибережних водах Азовського моря. Натомість козаки надавали татарам право мати кочів'я і випаси на українських землях.

Співпраця у військовій та господарській сферах між татарами та козаками виконувала роль стабілізуючого компонента на Великому Кordonі як системі, яка досягла піку свого розвитку в 1648–1653 рр.

Історія і природа навічно поєднали Крим з територією України. Тісно були переплетені і долі народів, які населяли ці землі. Неоднозначно склалися взаємини українських земель з татарськими, які оселилися в Криму в XIII ст.

Великим лихом для українців як найближчих сусідів кочівників, були наїзди за живим ясиром – бранцями. Кримських татар та дрібні орди спонукали до цього не лише їхній спосіб життя, економічні чинники (голод, епідемії тощо), їх підштовхували до наїздів і зовнішні фактори з Півдня і Півночі. Могутні держави використовували кримських татар у своїх геополітичних планах. Так, за польськими та литовськими джерелами, до кінця XV ст. з українських земель було забрано в полон і відправлено в Крим понад 200 тис. українців. У XVI ст. Україна втратила полоненими і загиблими понад 350 тис. чоловік. У першій половині XVII ст. було заарканено 300 тис. чоловік. Це продовжувалося до кінця XVIII ст. [6, с. 35].

Лише невелика частина українців осідала в Криму як раби, наложниці в гаремах вельмож. Останнім часом з'явилися посилення на історика, тюрколога-сходознавця, професора О. Пріцака, що в Криму в XVII ст. за переписом зазначено аж 920 тис. “українців-козаків” [7,

с. 35].

Поступово таким своєрідним шляхом українці починають пускати коріння в Криму. До речі, тут у полоні перебував і Богдан Хмельницький, якого згодом викупила родина. Бранці через багато років (це стосувалося в основному ремісників, праця яких цінувалася у татар) мали змогу викупити себе і стати вільними без права залишати півострів. Жінки, які народжували дітей, також діставали волю. В одній з етнографічних розвідок у Криму на початку ХХ ст. згадувалося про наявність чотирьох поселень з назвою “Ак-Чора” (з кримськотатарської мови: “білий раб”). У цих поселеннях проживали нащадки слов'янських, в основному українських, рабів. Зрозуміло, що вони губили притаманні етнічні риси, змінювали віру, хоча татари тримались від них остеронь [6, с. 35].

Але не будемо забувати, що крім війн йшли процеси плідних господарських і культурних зносин сусідніх народів, спільні політичні акції та військові дії проти ворогів. Це стосується і визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., коли утверджувалася українська державність.

В історії визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. чимало сторінок, пов'язаних з питаннями спільників у борні проти польських окупантів. У цьому контексті цікавим є факт участі кримських татар як союзника війська Б.Хмельницького після укладення угоди з кримським ханом Іслам-Гіреєм III у лютому 1648 р. в Бахчисараї про спільну боротьбу проти Польщі.

Саме стратегічні геополітичні інтереси примусили Б. Хмельницького піти на такий крок, як підписання угоди з віковими ворогами – кримськими татарами. А з укладенням цієї вкрай важливої угоди вперше створювалася ситуація, коли на весь період воєнних дій була відвернена загроза грабіжницької навали на Україну з боку татар. Це давало можливість усі сили повстанців кинути проти польської шляхти та її союзників. Кримський хан вбачав у цьому договорі вигоди політичного та економічного характеру, сподівався на воєнну здобич та ясир (полонених). Була у Іслам-Гірея і думка поліпшити вкрай скрутне становище, яке склалося внаслідок неврожаю 1647 р. Ось чому він з радістю погодився на воєнні дії.

Розвиток відносин Криму з Україною, які почалися від підписання Бахчисарайської угоди, носив позитивний характер: у боях першої половини 1648 р., коли фактично була знищена вся наявна армія Польщі в Україні, вагомим був внесок 4-тисячного загону татарської кінноти. З початком воєнних дій у 1649 р. зацікавлений поразками поляків хан Іслам-Гірей уже сам вів свої добірні війська до Б. Хмельницького. Кочівники з великою охотою вирушили на Україну, тим більше, що їх підганяла небезпека голоду, яка нависла в той час над Кримом, та початок епідемії чуми. Переслідуючи власні інтереси, Іслам-Гірей після битви під Зборовом починає проводити політику виснаження двох ворогуючих сторін – польської та української. Змова Іслам-Гірея з польським королем Яном-Казимиром спричинила підписання вкрай несприятливого для Б. Хмельницького Зборівського договору. Отримавши від польського короля дозвіл брати ясир та грабувати українські землі, які входили до Польщі, але фактично були вже визвалені українським козацтвом у ході визвольної війни, кримські татари почали завдавати значної шкоди національно-визвольній боротьбі українського народу, хоча і не розірвали відносин з військом Б. Хмельницького [7, с. 118].

Про це свідчать передусім події 20 червня 1651 р. під Берестечком, коли татари покинули поле бою, захопили з собою Б.Хмельницького, почали по дорозі до Криму брати полонених. Це була пряма зрада, яка призвела до поразки козацько-селянських сил. Однак Б.Хмельницький у боротьбі з Польщею повинен був триматися кримського хана, бо допомога з Москви не надходила.

Однак 1653 р. кримський хан все частіше не виконує своїх союзницьких зобов'язань. Татарські загони, які прибували на Україну з початком чергової польсько-української воєнної кампанії, як правило, не йшли на з'єднання з козацьким військом, а займалися грабунком мирного населення. Справа нерідко доходила до збройних сутичок між козаками й татарами. На “чорній раді” (червень 1653 р.) козаки висловили обурення діями союзників та почали вимагати якнайскорішого завершення війни, яка жорстоко руйнувала край.

З початком 1654 р. Кримська орда з так званого союзника знову перетворилась на відвертого ворога: кримські татари разом з поляками

почали плундрувати українські землі.

Таким був генезис відносин Криму з Україною в надзвичайно тяжкий і відповідальний час в її історії: від союзу – через допомогу і неодноразове відступництво – до лихої зради.

Аналіз подій, битв, вивчення тогочасних джерел і різноманітних досліджень дозволяє зробити деякі висновки. Військовий союз Б. Хмельницького з кримськими ханами був вимушеним кроком у боротьбі за національне визволення українського народу: компромісна угода з татарами ніколи не була порушена козаками, як би тяжко не було під час кривавих виснажливих битв і походів; хани ж постійно відстоювали свій інтерес за рахунок використання протиборства між Польщею і Україною; зраджували козаків як тільки вбачали ту чи іншу невідповідність для себе тощо. Для Запорізької Січі Крим завжди відігравав роль завіси від могутніх християнських держав, що її оточували і зазіхали на політичну, економічну та релігійну свободи. Політики Січі розуміли, що могутні сусіди давно могли анексувати їхні землі, однак вимушені були не робити цього, тому можна дійти висновку, можливо й не безперечного, що Крим і кримські татари були певний час запорокою незалежності Січі.

Підводячи підсумок, можна дійти висновку, що відносини України (Запорізької Січі) і Кримського ханства носили здебільшого взаємовигідний характер – як політичний, так і економічний. І тільки втручання Росії, її експансіоністська політика стала на перешкоді цим відносинам.

Немає, мабуть, більш складної проблеми в осягненні Україною незалежності, ніж взаємини її з своїми могутніми південними сусідами: Османською Портою та її васалом – Кримом, особливо з останнім. Розділені вірою, звичаями, мовою, культурою, Кримське ханство та Україна постійно протистояли одне одному. І незліченні страждання приносили татарські орди на нашу землю. Однак геополітичні інтереси обох держав штовхали їх до союзу: Крим, як і Україна, потерпав від залежності від свого могутнього сюзерена, а європейські його амбіції стримувались могутністю Москви, Польщі, Священної Римської імперії та ін. Саме граючи на цих та інших нюансах, Богдан Хмельницький залучив до спільної боротьби кримського хана, готував серйозні угоди

щодо союзу з Туреччиною, про що й свідчать наведені документи, які підтверджують серйозність південних намірів та інтересів України.

Перебування українських земель у складі ВКЛ та їх специфічне геополітичне розташування поставило уряд останнього перед необхідністю активної південно-східної політики. В той же час брак коштів у державній скарбниці і постійні виснажливі війни з Московською державою змушували ВКЛ у відносинах з Кримом (до першої декади XVI ст.) проводити політику компромісів та угод. Але такий зовнішньополітичний курс, як показали подальші події, не відповідав вимогам часу.

Отже, з моменту виникнення Кримського ханства українські землі стали для нього головним об'єктом експансії. Це було зумовлено тим, що економіка ханства розвивалася на екстенсивній основі і не могла забезпечити ні потреб держави, ні прожиткового мінімуму місцевому населенню, що підштовхувало правлячу верхівку розв'язувати внутрішні проблеми країни за рахунок зовнішньої активності – союзів з тією чи іншою державою та грабіжницьких набігів на сусідні землі. Сприяли експансії також географічне положення ханства, існування численної армії, підтримка Турецької імперії, нездатність польсько-литовської держави захистити свої південні кордони. Ці та інші чинники наприкінці XV – початку XVI ст. перетворили Кримське ханство на силу, яка своїми походами загрожувала життєдіяльності українських земель.

Доречно зауважити, що спочатку взаємовідносини між українським козацтвом і кримськими татарами мали форму взаємодопомоги та укладання воєнних союзів. Апогеєм цієї співпраці був військовий союз 1648–1653 рр. Між кримським ханом Іслам-Гіреєм III та гетьманом Війська Запорізького Богданом Хмельницьким. Гетьман ефективно використав суперечності між Кримським ханством і Річчю Посполитою й домогся укладення з ханом Іслам-Гіреєм військово-політичного союзу; все це у сукупності й забезпечило здобуття українським військом блискучих перемог у боях під Жовтими Водами та Корсунем (травень 1648 р.).

В історії визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. чимало сторінок, пов'язаних з питаннями спільників у борні проти

польських окупантів. У цьому контексті цікавим є факт участі кримських татар як союзника війська Б. Хмельницького після укладення угоди з кримським ханом Іслам-Гіреєм III у лютому 1648 р. в Бахчисараї про спільну боротьбу проти Польщі.

Про цей союз у літературі існує багато думок. Але трактується ця проблема іноді спрощено. Часто реальні історичні події поєднуються з легендами, і навіть фальсифікуються. Якщо ж говорити про вітчизняну та польську історіографію, то роль кримськотатарського фактора в подіях 1648–1654 рр. розглядається діаметрально протилежно: у російських та українських виданнях їх роль применшується, а в польських навпаки – значно гіперболізована.

Кожна з сторін покладала на цю угоду певні надії. Саме стратегічні геополітичні інтереси примусили Б. Хмельницького піти на такий крок, як підписання угоди з віковими ворогами – кримськими татарами. А з укладенням цієї вкрай важливої угоди вперше створювалася ситуація, коли на весь період воєнних дій була відвернена загроза грабіжницької навали на Україну з боку татар. Це давало можливість усі сили повстанців кинути проти польської шляхти та її союзників. Кримський хан вбачав у цьому договорі вигоди політичного та економічного характеру, сподівався на воєнну здобич та ясир (полонених). Була у Іслам-Гірея і думка поліпшити вкрай скрутне становище, яке склалося внаслідок неврожаю 1647 р. Ось чому він з радістю погодився на воєнні дії.

Договір козаків з кримськими татарами по суті став превентивним ударом по поновленню відповідного дипломатичного союзу між Польщею та Кримом. Цей воєнний союз був досить-таки специфічним: у союзників завжди жевріла злоба один до одного, яка виливалась у відверту бійку. Таке одвічне ставлення один до одного спричинили з часом об'єктивний розрив відносин, призвело до загострення ворожнечі та воєнного протистояння.

Для Запорізької Січі Крим завжди відігравав роль завіси від могутніх християнських держав, що її оточували і зазіхали на політичну, економічну та релігійну свободи. Політики Січі розуміли, що могутні сусіди давно могли анексувати їхні землі, однак вимушені були не робити цього, тому можна дійти висновку, можливо й не

безперечного, що Крим і кримські татари були певний час запорукою незалежності Січі.

Підводячи підсумок, можна дійти висновку, що відносини України (Запорізької Січі) і Кримського ханства носили здебільшого взаємовигідний характер – як політичний, так і економічний. І тільки втручання Росії, її експансіоністська політика стала на перешкоді цим відносинам. Кримських татар, так само як українців, на багато років спіткала доля поневірянь і страждань під блиском російської корони.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримський А. Сторінки з історії Криму та кримських татар / А. Кримський // Студії з Криму. I–IX. Відбитки з “Записок історико-філологічного відділу”. – К., 1930.
2. Прицак О. Походження Русі / О. Прицак. – К., 1997.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11-ти т. / М. С. Грушевський. – К. : [б. в.], 1913. – Т. 1. – 648 с.
4. Рудницький С. Україна і велика держава / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrbukva.net/2057-Akademik-Rudnickiiy-Stepan-L-vovich.html>. – Назва з екрану.
5. Чухліб Т. В. Правобережна Україна у сфері геополітичних інтересів країн Східної та Південно-Східної Європи (60-ті рр. XVII ст. – поч. XVIII ст.) / Т. В. Чухліб. – К., 1995.
6. Стороженко І. Кримське ханство кінця XV – середини XVII ст. як складова частина Великого Кордону України : Текст / І. Стороженко // Київська старовина. – 2006. – № 5. – С. 3-12.
7. Тунманн И. Э. Крымское ханство / И. Э. Тунманн. – Симферополь, 1991.

Додаток

Кримське ханство в 1441–1783 рр.

Н. І. Стрельбіцька,
науковий співробітник
(м. Хмельницький)

ЗОБРАЖЕННЯ АКТУ ЗЛУКИ, ЯК ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ, В САКРАЛЬНІЙ ТВОРЧОСТІ ЮЛІАНА БУЦМАНЮКА

У статті описується історія храму отців – василіан в м. Жовква Львівської області, на стінах якого збереглися унікальні розписи художника Юліана Буцманюка, присвячені Акту Злуки.

Ключові слова: соборність, Акт Злуки, ЗУНР, УНР, державотворення, отці – василіани, український стінопис, модерн.

Відзначення 95-ї річниці проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР

є вагомою підставою звернутися до нашої історії. Це чергова нагода ще раз уважно переосмислити події 1919 р. у контексті сучасного державотворення. Адже суспільно-політичні події останніх місяців, що характеризуються низкою викликів і загроз, гостро порушують проблеми забезпечення національної єдності та соборності Української держави.

Звертаючись до уроків історії, приходимо до висновку, що об'єднання двох частин України мало більш політичний та ідеологічний характер, ніж державно-юридичний. Не були вироблені правові засади процесу об'єднання, не відбулося ратифікації відповідними органами обох держав. Разом з тим, Акт Соборності став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх динамічної самоідентифікації, становленням політичної нації та прагненням жити в одній державі.

Саме Акт Злуки став справжнім днем об'єднання українських етнічних територій і народу в єдиній соборній, самостійній державі, адже він творився з волі українців і руками самих українців.

Акт Злуки спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу.

Об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого демократичного збирання територій в єдиній суверенній державі. Акт Злуки базувався на таких принципах, як історичне самоусвідомлення спільності, ідеали свободи і незалежності, добровільне волевиявлення, опора на власні політичні сили [3].

Об'єднавча акція 1919 р. залишила глибинний слід в історичній пам'яті українського народу, дала могутній імпульс пробудженню національних сил, вплинула на всі верстви населення України. Не тільки політики та громадські діячі перебували у вирі історичних подій, але цей вплив відчули і люди мистецтва – поети, письменники, художники, які увіковічнювали ці політичні події в своїх творах.

Так, на теренах Галичини, до нашого часу збереглися унікальні храмові розписи, присвячені історичним процесам об'єднання України в єдину соборну державу.

В маленькому містечку Жовква (сучасний районний центр Львівської області), майже на кордоні з Польшею, зберігся храм з

незвичайними історичними розписами. Це церква “Серця Христового” – центральний храм монастиря ордену отців василіан. Раніше на місці монастиря стояла дерев’яна церква Різдва Христового. При церкві досить активно діяло братство. На початку XVII ст. міщани звернулися до власника міста коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолкевського з проханням дозволити будівництво нової святині. У 1612 р. гетьман видає привілей, яким підтверджував непорушність території, вільність у проведенні свят і обрядів, а також дав дозвіл збудувати муровану церкву на місці дерев’яної. Храм був збудований на кошти місцевих парафіян. Певну суму вніс і сам Станіслав Жолкевський. Будівництво тривало до кінця 80-х років XVII століття. Храм збудовано, як і більшість споруд у Жовкві, в стилі ренесансу. У 1682 р. єпископ Йосип Шумлянський передає церкву ордену отців василіан, які закладають монастир.

Весною 1691 р. церква сильно постраждала під час пожежі у місті. Але восени того ж року її відбудували знову. Польський король Ян III Собеський, повертаючись з походу на турків, перевіз із Молдавії мощі священомученика Іоана Сучавського до церкви Василіан.

Мощі св. Іоанна Сучавського залишались в храмі до 1782 року. В цей час Молдавія входила до складу Австрійської імперії. Мешканці Сучави звернулися з проханням до імператора Йосифа II про повернення мощей їхнього святого. Мешканці Жовкви не хотіли віддавати мощі Іоанна Сучавського, тому влада з допомогою солдат забрала їх і повернула до Сучави.

В кінці XVIII ст. монах Єронім Стрелецький приїхав з Жовкви до Відня і побачив в одній із церков мощі св. Партенія, неналежно шановані. Святий Партеній – це ранньохристиянський мученик, закатований в Римі у 250 році. Єронім Стрелецький звернувся до папи Пія VIII з проханням передати мощі в Жовкву. У 1783 р. мощі було перевезено до Жовкви, де вони зберігаються і в наш час.

У XVIII ст. біля храму було збудовано вежу-дзвіницю. У 1833 р. церква горіла. Її відбудували у 1837 році. У 1895 р. було закладено друкарню отців василіан. Жовква стає важливим видавничим релігійним центром.

Остаточно храм було перебудовано у 1902–1907 рр. у

візантійському стилі за проектом професора Львівської політехніки Едгара Ковача, заново освячено на честь Серця Христового.

На початку ХХ століття (1910–1911 рр.) церкву розписував молодий галицький художник Юліан Буцманюк, в майбутньому відомий український художник-монументаліст, учень Модеста Сосенка, професор Львівської політехніки [1].

Народився Юліан Буцманюк у с. Сморгів на Львівщині в 1885 році. Отримав ґрунтовну освіту, навчаючись спочатку у Львові, а пізніше у Краківській (1908–1914) та Празькій академіях мистецтв (1923–1927).

У 1914 році Буцманюк отримав державну австрійську стипендію, що дала йому можливість виїхати за кордон для вдосконалення свого таланту. Але з початком Першої світової війни молодий художник не зміг залишитись осторонь політичних подій. У тому ж 1914 році він записався у легіон Українських Січових Стрільців, а пізніше в Українську Галицьку Армію. Був декілька разів поранений. В 1920–1923 роках перебував у таборах для інтернованих в Чехословаччині. Повернувшись на Західну Україну, з 1927 р. Юліан Буцманюк займається викладацькою діяльністю у Львові, в товаристві “Рідна школа”. Також художник паралельно розписує різні храми Галичини і Прикарпаття. Найбільш відомими творами Юліана Буцманюка є розписи в стилі українського модерну церкви отців василіан у Жовкві (тепер Монастир Різдва Христового і церква Серця Христового), виконані у 1910–1911 і 1931–1939 роках, та церкви Успіння Божої Матері в селі Славсько на Бойківщині, виконані разом з Модестом Сосенком 1910 році.

Розписи Буцманюка є перлиною українського стінопису епохи модерну. Церква отців василіан у Жовкві – це єдина збережена його монументальна робота на території України. У вівтарній частині можна побачити розписи, на яких зображено Святого Духа, жертовника з Агнцем, апостолів і пророків. Розпис центрального купола – це зображення Бога-Творця і навколо нього 8 сцен Старого Завіту. З лівого боку від вівтарної частини – розпис святої Маргарити Марії Алякок, французької черниці з монастиря Паре-ле-Моньяль, якій першій з’явився Ісус з відкритим серцем, справа – розпис Ісуса з відкритим

серцем.

В бічних навах можна побачити нетипові розписи. Головними мотивами розписів є зображення примирення та злуки українців різних регіонів та конфесій. В лівій наві Буцманюк виконав розпис “Берестейська Унія”. На ній зображені прихильники унії – Іпатій Потій, Михайло Рагоза, Кирило Терлецький, Йосиф Рутський, а також противники унії – Гедеон Балабан, Захарія Копистенський, Іван Вишенський, Петро Конашевич-Сагайдачний, Костянтин Острозький, Петро Дорошенко, Богдан Хмельницький, Мелетій Смотрицький. Біля них постать жінки з заломаними руками – символ України. Над ними знаходиться постать св. Йосафата Кунцевича – першого мученика української греко-католицької церкви. Зліва і справа від розпису – “Мученицька смерть Йосафата Кунцевича” і “Посвята Йосафата Кунцевича”.

В правій наві – розпис “Акт Злуки”. На верху зображена Покрова Пресвятої Богородиці, біля її ніг краєвиди Києва та Львова, а під ними – герої УНР та ЗУНР: Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Михайло Грушевський, Дмитро Вітовський, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Мирон Тарнавський, січовики та пластуни. В центрі композиції знаходиться церковна ієрархія: Андрей Шептицький, Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, котрі моляться за волю і єдність України. Внизу є символічне уособлення жертв Голодомору – постать молодої дівчини, що плаче над дитиною. За радянських часів монахи забілили цей розпис білою фарбою, щоб вберегти його від знищення.

Розписи центральної частини головної нави зображають сцени “Різдва” і “Розп’яття”. Ці фрески також не позбавлені національного колориту: замість східних мудреців до Ісуса приходять козак з шаблею, князь з галицьким левом на плащі, пастушки в жупанах з сопілкою, риси обличчя апостолів типово слов’янські [2]. Над цими розписами зображено сцени з чернечого життя східної церкви.

Каплицю Покрови Пресвятої Богородиці, яка знаходиться справа у храмі, Юліан Буцманюк розписав ще будучи студентом. Найбільш вражає “Богородиця з дітьми”, на якій і маленький Ісус, і діти біля ніг Богородиці вдягнуті в український стрій. Ісус зображений як звичайний

маленький хлопчик, який простягає руку за квіточкою, подарованою українськими дітьми [5]. В українську сорочку вдягнутий і архистратиг Михаїл, зображений на вітражі. Юліан Буцманюк не встиг завершити свою роботу, оскільки настала II світова війна. Художник емігрував до Кракова, де впродовж 1941–1944 років працював редактором Українського Видавництва. Далі переїхав до Відня та Мюнхена, а в 1950 році – до Канади. Проживаючи далеко від рідної землі, художник постійно пропагував українське мистецтво, брав участь у різнопланових художніх виставках, багато працював над розписом храмів. Найбільш відомою його роботою в Канаді стали розписи інтер'єру українського кафедрального собору св. Йосафата в Едмонтоні, якій художник віддав останнє десятиліття свого життя (1957–1967).

Твори Буцманюка зберігалися у львівському музеї, створеному А. Шептицьким. Проте у 1952 році, за наказом радянської влади, були спалені на подвір'ї музею разом з сотнями інших творів українських художників.

Але, незважаючи на жорстокі реалії тих трагічних часів, твори Юліана Буцманюка збереглися в Україні, і до сьогодення дивують нас своїми незвичайними, яскравими та неповторними історичними сюжетами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бірюльов Юрій. Мистецтво львівської сецесії. – Львів: Центр Європи, 2005. – С. 7
2. Гах Ірина. Сторінки історії галицького церковного стінопису першої половини ХХ ст. До 130-річчя з дня народження Модеста Сосенка та 120-річчя з дня народження Юліана Буцманюка // Українське мистецтво Львова 1919–1939. – Львів, Галицька брама. – № 1-3 (121–123) січн.-берез. 2005. – С. 19-20.
3. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього // Урядовий кур'єр. – 2002. – 18 січн. – С. 6.
4. Литвин В. Державотворчий потенціал української соборності // Голос України. – 2003. – 22 січн. – С. 4.

5. Юліан Буцманюк. Стінопис Жовківської церкви Христа-Чоловіколюбця. – [авт.-упоряд.: І. Гах, О. Сидор]. – Львів : Місіонер, 2006. – 12.

А. М. Трембіцький,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)*

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ЙОГО ЗМІСТ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Сучасна незалежна Україна постала в результаті довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за право мати власну незалежну соборну державу. Президент УНР в екзилі М. Лівіцький, виступаючи 17 березня 1977 р. у Мюнхені на урочистому засіданні з нагоди 60-річчя початку Української національної революції, ствердив, що за “устійненням уже загальним звичаєм, українці вважають рік 1917 за початок Української національної революції. Адже тоді в Україні відбулися надзвичайно важливі події, які підготували відродження української суверенної державності у формі Української Народної Республіки”. 17 березня в Києві постала Українська Центральна Рада (далі – УЦР), якій Всеукраїнський Національний Конгрес 17–21 квітня 1917 р., “надав характеру всеукраїнської національної репрезентації”. В цьому ж році відбувалися величезної ваги події, що мали всенародне і державне значення: пройшли всеукраїнські військові, кооперативні, робітничі, селянські, учительські з’їзди; почало організовуватися українське національне життя в різних ділянках; започатковано організацію українського війська; УЦР видала три Універсали, які “відбивали в собі настрої і волю українських народних мас” [1].

І Універсал УЦР “До українського народу на Україні й поза Україною сушою” було оприлюднено 10 червня 1917 р. в умовах

загальнонаціонального піднесення, на II Всеукраїнському з'їзді Рад. Цим Універсалом всупереч волі Тимчасового уряду, самочинно на теренах 9 губерній проголошувалася автономія України у складі Російської федеративної держави; право українців бути господарями на своїй землі; УЦР оголошувала себе органом, що має право приймати акти конституційного значення; визнавалося за необхідність скликання українського сейму; визнавалася рівність усіх національних меншин і висловлювалася надія, що вони будуть разом із українським народом будувати автономний устрій своєї держави. Проголошення I Універсалу викликало в Україні друге за силою після повалення царизму піднесення революційного ентузіазму мас і стало своєрідною формою відродження української державності, адже УЦР брала на себе державні функції. Вже 15 червня 1917 р. для поточної роботи був обраний Генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком, як уряд України, в якому державні функції виконували вісім генеральних секретарів.

Міністри Тимчасового уряду Росії О. Керенський, М. Некрасов, М. Терещенко та І. Церетелі, занепокоєні подіями в Україні, та засуджуючи український “сепаратизм”, прибули 29 червня до Києва для переговорів з УЦР. Спроби УЦР домовитись “з російським Тимчасовим урядом у справі здійснення автономної України не мали успіху”, проте під час переговорів все ж було знайдено компроміс і підписана угода про взаємовідносини між УЦР і Тимчасовим урядом. Зміст цієї угоди УЦР оформила як II Універсал, що зафіксував домовленості між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії. Зміст II Універсалу УЦР, проголошеного 3 липня 1917 р., дуже суперечливий, хоча уряд О. Керенського й визнав таку бажану і довгождану автономію України, але тільки у Волинській, Подільській, Полтавській, Харківській і Чернігівській губерніях, а Катеринославську і Херсонську губернії “російський уряд уважав за “Новоросію”, що мала б належати до Росії”. Також передбачалося, що “компактно заселені українцями південні повіти Курщини, Воронежчини, Донщини мали лишатися, за планом російського уряду, під владою Росії” [2, с. 2]. Тобто УЦР відмовлялася від самочинного введення автономії і погоджувалася чекати рішення Всеросійських Установчих зборів щодо

автономії України. Хоча УЦР й проголошувалася найвищим крайовим органом управління в Україні, проте склад Генерального секретаріату затверджувався Тимчасовим урядом, а УЦР повинна була поповнитися національними меншинами; УЦР дозволялося формувати українські національні військові частини, але процес їх формування повинен був знаходитися під контролем російського командування та воєнного міністра. Відношення різних політичних сил в Україні до II Універсалу було й залишається неоднозначним: голова УЦР М. Грушевський вважав, що “порозуміння УЦР з російським урядом відкрило нову сторінку в житті України”, а сучасний історик Я. Грицак зазначає, що “без сумніву, Другий універсал був кроком назад у порівнянні з першим” [3].

Утім проголошення I та II Універсалів УЦР, не зважаючи на те, що Українська Центральна Рада й пішла на поступки Тимчасовому урядові, все ж відкривало нову сторінку в українській історії – починалася доба будівництва державних органів у центрі та на місцях. Український народ у черговий раз зробив спробу розбудувати своє життя з урахуванням національних інтересів.

У вересні 1917 р. Українська Центральна Рада видала постанову про вибори до Української Установчої Ради, проте уряд О. Керенського “вважав це рішення за незаконне і намірявся поставити провідників Центральної Ради перед судом за “державну зраду”. При цьому варто зауважити, що “в гальмуванні автономних стремлень” УЦР Тимчасовий уряд “спирався на російські реакційні елементи, які здавна звили своє гніздо” в Києві та інших містах України. Хоча “поступово демократичні й соціалістичні партії російські, жидівські й польські, що вступили в липні 1917 р. до УЦРади, обороняли право України на автономію” [2, с. 2]. Крім того, УЦР “довелося впродовж короткого часу – “від березня до листопада 1917 р., – організувати шаленим темпом усе: від народної школи й “Просвіти” до університету, від сільської управи – до самостійної держави, та ще й в обставинах нескінченної” Першої світової війни [2, с. 3].

7 листопада 1917 р. владу в Петербурзі захопила більшовицька партія, яка також мала наміри “зробити переворот” у Києві та в інших містах України, “але успіху не мали”, адже “військо УНР допомогло

своєму урядові опанувати ситуацію як проти більшовицького замаху, так і проти російських централістів, прихильників Керенського” [2, с. 2]. Більшовики встановили радянську владу в деяких прифронтових містах, почалася громадянська війна між прихильниками радянської влади і прихильниками Тимчасового уряду. Спочатку УЦР займала нейтральну позицію, але незабаром приступила до активних дій і змогла встановити свою владу на більшій частині України. Тобто верховенство влади УЦР визнали Катеринославський, Київський, Одеський, Полтавський комітети РСДРП(б), ряд Рад робітничих і солдатських депутатів міст України, все селянство [4].

Це дало реальну основу УЦР для проголошення 7 листопада 1917 р. III Універсалу УЦР [5]. Адже УЦР “вважала, що створений большевицькою партією уряд у Росії – це російська внутрішня справа”, а в Україні “мав лишатися демократичний лад”. Саме тому, на думку знаного історика П. Феденка, революційний парламент України – своїм III Універсалом, прийнятим на засіданні Малої Ради УЦР, проголосив Українську Народну Республіку [2, с. 2]. 9 листопада 1917 р. М. Грушевський на Софіївському майдані в Києві, звертаючись до “народу українського і всіх народів України”, зачитав текст III Універсалу: “Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна. Наш край так само в небезпеці. Без влади, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду” [5].

Саме тому Українська Центральна Рада, продовжуючи свою державотворчу лінію “в ім’я творення ладу в нашій країні, в ім’я рятування всієї Росії” [5], проголошує Українську Народну Республіку (УНР) в складі федерації вільних народів, формально не розриваючи федеральних зв’язків із Росією [4]. Проголошена національно-персональна автономія для меншостей України була виразом доброї волі УЦР у “відношенні до росіян, жидів, поляків” та інших національностей, які добре “розуміли небезпеку, яку несла всім диктатура большевицької партії”. Тому вони “охоче прийняли проголошення Української Народної Республіки, як гарантію, що Україна лишиться поза впливом большевицької диктатури й терору” [2,

с. 2].

Очільники УЦР добре усвідомлювали, що проголошення Української Народної Республіки “робило Україну фактично незалежною державою”. Про це ствердили в своїх промовах голова УЦР М. Грушевський, який “назвав Українську Народну Республіку самостійною Державою” та голова Генерального секретаріату В. Винниченко, який зауважив: “Ми не дали зобов’язання вічно перебувати в складі Російської держави”. Представники національних меншостей в УЦР мали надії, що “більшовицький режим незабаром розвалиться, і матиме можливість створити вільну спілку народів на федеративних основах”, а “Україна, з її демократичним устроєм, буде прикладом для інших народів Росії і твердинею порядку та спокою проти анархії”, яка охопила колишню Російську імперію [2, с. 2]. Тобто Україна “все ще не претендувала на абсолютний суверенітет”, адже її лідери були впевнені, що “жовтневі події в Петрограді – це заколот, який невдовзі буде придушено” [4].

III Універсалом проголошувалося, що Україна не відокремлюється від Росії та зберігає “єдність її”, але вся влада в Україні відтепер, аж до скликання Всеукраїнських установчих зборів, належить лише УЦР, яка є найвищим органом державної влади і “вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить їй”. Найвищим виконавчим органом визначався Генеральний секретаріат – уряд УНР. Тобто проголошувалося, що УЦР і Генеральний секретаріат “маючи силу і власть на рідній землі”, “тою силою й властю” стануть “на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії”. Вони мають “берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі”, а також щоб “силами нашими допомогти всій Росії”, щоб вона “стала федерацією рівних і вільних народів” [4; 5]. УЦР взяла на себе обов’язки найвищого законодавчого органу України та визначила, що продовжує покладати надії на формування Федеративної Російської Республіки, на розробку її конституції, але до цього часу “виключне і неподільне право видавати закони для УНР” належить лише їй. Але в Україні зберігають силу “всі закони, постанови та розпорядження Тимчасового уряду”, якщо їх “не змінила і не скасувала” УЦР. Генеральний секретаріат і

генеральні секретарі мали право видавати розпорядження на основі чинних законів і в межах свого урядування. Також продовжували свою діяльність усі “колективні урядові установи і всі чиновники, призначені Тимчасовим Урядом до майбутніх змін в законодавстві Української Народної Республіки” [4].

III Універсал проголошував, що до Української Народної Республіки належали землі з переважаючим українським населенням, а саме: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська і Чернігівська губернії [4; 5]. Також було поширено українську владу на всі території, де більшість населення українська. Зокрема, зазначалося, що до УНР мають належати “частини Курщини, Холмщини, Воронежчини і сумежних губерній та областей” [2, с. 2; 4], але остаточно питання про їх приєднання до України має вирішуватися у майбутньому “по згоді зорганізованої волі народів” шляхом переговорів.

III Універсалом на території УНР скасовувалося право приватної власності на кабінетські, монастирські, поміщицькі, удільні, церковні та інші землі “нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння” й проголошувалося їх власністю усього трудового народу. Генеральному секретаріату по земельних справах доручалося негайно прийняти Закон про розпорядження цими землями демократично обраними земельними комітетами на період до Українських Установчих зборів та порядку їх викупу після Установчих зборів.

“Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована”, – проголошувалося в III Універсалі, – і на її території “від сього дня встановлюється по всіх підприємствах” 8-годинний робочий день.

“Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва”, рівномірного і справедливого розподілу продуктів споживання і кращої організації праці, – проголошував III Універсал. З цією метою приписувалося Генеральному секретаріату праці “від сього дня разом із представництвом від робітництва” запровадити державний контроль над “продукцією України, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії” [4; 5].

III Універсал проголошував, що УНР виступає за негайне укладення миру між воюючими сторонами, адже четвертий рік “на фронтах плететься кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею та іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше”. УЦР стверджувала, що має вжити “рішучих заходів”, щоб “примусити спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори”, а також, “щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренню порушено” [5].

III Універсалом на території УНР скасовувалася смертна кара і всім “ув’язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія”, про що “негайно буде виданий закон”.

Генеральному секретаріату судових справ було доручено впорядкувати судочинство і створити дійсно незалежний і “справедливий, відповідний духові народу” суд, тобто привести його “до згоди з правними поняттями народу”.

Генеральному секретаріату внутрішніх справ приписувалося вжити всіх заходів щодо закріплення й поширення прав місцевого самоврядування на ґрунті найтіснішого його зв’язку і співробітництва з усіма органами найвищої адміністративної влади на місцях і органами революційної демократії, що мало бути найкращою основою вільного демократичного життя в УНР.

III Універсал проголошував, що УЦР найважливішою справою державної ваги “в сей тяжкий і відповідальний час” є продуктове питання. Тому УНР “повинна напружити всі свої сили і рятувати” від голоду не лише український народ, але й фронт і значну частину Російської республіки, яка потребує такої допомоги.

Водночас III Універсал закріплював в УНР усі здобуті всеросійською революцією загальнолюдські демократичні свободи: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і житла, право і можливість вживання місцевих мов у “зносинах з усіма установами”.

Росіянам, євреям, полякам та іншим народам III Універсалом

надавалося право на “національно-персональну” автономію “для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя”. Генеральному секретаріату з національних справ доручалося найближчим часом подати законопроект про національно-персональну автономію, який “буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суших” і яким би гарантувалося право на їх вільний національний розвиток [4; 5].

Українська Центральна Рада III Універсалом від імені УНР закликала “всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров’я, силу і нову будучність”. При цьому наголошувалося, що народ України хоча й має готуватися до проведення Всеросійських установчих зборів, призначених урядом О. Керенського на 25 листопада 1917 р., проте українське суспільство має бути впевненим у тому, що ці збори не будуть “мати права й сили поставитися проти бажання величезної більшості людности України керувати своїми справами в автономній державі” [2, с. 2]. Тому, зважаючи на бажання українського народу самостійно вирішувати справи в своїй державі, УЦР визначилася з днем виборів до Українських установчих зборів (27 грудня 1917 р.) і днем початку їх роботи (9 січня 1918 р.) [4; 5].

Проте демократичному розвитку Української Народної Республіки виступила більшовицька Росія. 17 грудня 1917 р. уряд проголосив Україні війну [3, с. 2]. Всеукраїнська конференція російських соціал-демократичних організацій, що відбувалася в той час у Києві, в своїй резолюції затаврувала “новий ганебний вчинок большевицького уряду, що в своєму тупому фанатизмі і безвідповідальності дійшов до проголошення війни Україні”. 18 грудня 1917 р. “делегат жидівського соціал-демократичного Бунду” і член УЦР Олександр Золотарьов на Всеукраїнському конгресі рад робітників, селян і вояків у Києві заявив: “Жидівський пролетаріят буде обороняти Україну з українським народом проти агресії насильників (большевиків)” (на жаль, це виявилось брехнею, наприкінці 1918 р. Золотарьов перейшов до більшовиків, де отримав високу посаду –

авт.). Очільник жидівської соціал-демократичної робітничої партії Макс Шац-Анін на цьому ж конгресі в своїй промові заявив: “Тепер залишається тільки одна організуюча сила – українська демократія та її орган – Центральна Рада”. УНР хоча й мала “морально-політичну підтримку організованих демократичних сил населення України”, але перша зустрілася з новим явищем у світовій історії – більшовизмом і була змушена “боронити свою свободу проти воєнної агресії з Росії”. “Великий гуманіст” Ленін “не шукав підпори для своєї політики в організованих, політично свідомих групах робітництва, селянства, інтелігенції”, а “звернувся до відсталोї, неосвіченої, сліпої частини суспільства”, готової вірити його фантастичній демагогії. При цьому більшовицька демагогія була “проста і зрозуміла для людей з низькими інстинктами: “Грабуйте награване”, “Мир халупам – війна палацам” та ін.

Українська Центральна Рада заявила про свою волю до миру і в III Універсалі наголосила, що “кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу”. Очільники УНР добре розуміли, що “розпад армії на фронті дав би можливість” Німеччині захопити територію України та “використовувати її для своїх потреб”. Тому уряди Великобританії та Франції “прислали свої місії до Києва”, маючи надію, що “Україна оборониться проти большевицької агресії і буде тримати фронт проти Центральних держав”. Більшовицька “Пролетарська Правда” (Київ), розраховуючи на несвідомість і втому вояцтва, під лозунгом “Негайний мир!”, від 13 січня 1918 р. писала: “Центральна Рада пробує зруйнувати боротьбу за мир... Рада діє в цьому напрямі з наказу “союзних” імперіялістів. Робітники, солдати й селяни України і Росії знають і добре пам’ятають, що в їх боротьбі за негайне закінчення різних (воєн) Центральна Рада є їхнім завзятим ворогом і вірною слугою капіталістичних акул та міжнародних розбійників”. На превеликий жаль, ця більшовицька “безоглядна пропаганда мала вплив на вояцтво”, яке “не доросло в той час до розуміння подій”, що відбувалися в Україні, і здебільшого пасивно поставилося до оборони України від большевицької агресії. Хоча уряд УНР й “мав у своєму розпорядженні якнайбільшу бойову

силу: військові частини Вільного козацтва, студентські курені” та ін., але більшовицька “червона гвардія” була більша числом і мала перевагу в зброї. Даремно В. Винниченко докоряв “українізованим” полкам за їх пасивність і байдужість до України, називаючи їх “синами-базарниками”. Ленін, як легенда “світової революції” і “підступна пропаганда більшовицьких агітаторів творила свою розкладову роботу”. Симон Петлюра пізніше писав, що в той час деколи “жовто-блакитний прапор блід перед червоним...”. “Нешаслива доля, – пише П. Феденко, – не дала Україні часу для освідмлення широких народних мас і для їх міцної організації” [2, с. 3].

Сучасні українські історики неоднозначне оцінюють Третій Універсал УЦР – “документ конституційного характеру”, прийнятий Українською Центральною Радою і “звернений до українського народу і всіх народів України” [4], але “те, що зробила горстка інтелігенції свідомих українців у 1917 р., яка заходилася “будить хиренну волю”, було історичним чудом”. Саме від того часу, – пише знаний історик П. Феденко, – “почався новий період в історії України. І вже ніяка сила не зможе стерти з політичної мапи світу назву України. В цій “будительській” праці Третьому Універсалу Центральної Ради належить почесне місце” [2, с. 3]. Більшість вітчизняних істориків погоджуються, що головне історичне значення III Універсалу в проголошенні Української Народної Республіки. Тобто було розпочато етап державно-національного будівництва. III Універсал УЦР, безперечно, – подія “великого історичного значення – створення Української Народної Республіки 20 листопада 1917 р.”. Адже вперше за 250 років український народ рішуче задекларував свою волю, свій потяг до свободи, своє право розпоряджатися всіма справами власної держави [2, с. 2]. І саме тому, що сучасним державотворцям варто продовжувати справу започатковану III Універсалом УЦР, подаємо його повний текст зі збереженням мови оригіналу.

Додаток

ІІІ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Однині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшості Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей,

де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народньої Республіки існує право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, кабінетські та церковні землі – касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по земельних справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правовими поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібранів, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки, в

федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх – 9 січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів – негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада у Києві 7 (20) листопаду року 1917 [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. У шістдесятиліття початку Української Національної Революції // Свобода (Нью-Йорк). – 1977. – Ч. 67. – 24 берез. – С. 1.
2. Феденко П. Універсал Центральної Ради / Панас Феденко // Свобода (Нью-Йорк). – 1967. – Ч. 222. – 5 груд. – С. 2-3.
3. Другий Універсал Української Центральної Ради // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Мироненко О. М. Третій Універсал Української Центральної Ради / О. М. Мироненко // Юридична енцикл. : В 6 т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cycloper.com.ua/content/view/1393/5/1/4
5. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

Л. А. Іваневич,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ПЕРЕБІГ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РР. НА ПОДІЛЛІ

Постать відомого українського вченого-біолога та громадсько-просвітницького діяча подолянина Івана Розгона ще й досі є маловідомою на теренах України, адже його життєві шляхи, професійно-творчі здобутки і суспільно-політична діяльність майже не висвітлювалися, лише фрагментарні розвідки знаходимо в – “Історії ветеринарної медицини Київщини” (2000) [1], “Історії ветеринарної медицини України” (2003) [2]. Короткі статті подано в біографічно-довідкових виданнях – “Українська журналістика в іменах” (1999) [3], “Інформаційний вісник АНВШ України” (2004) [4], “Календар пам’ятних дат Дніпропетровської області на 2007 рік” (2006) [5], а також статті-гасла в енциклопедіях [6], довіднику “Сторінки історії. Ректори” (2003) [7] та ін.

Відомий український вчений біолог-патолог, доктор біологічних наук Іван Федорович Розгін народився 18 вересня 1897 р. у с. Куманів Прискурівського повіту Подільської губернії (нині *Городоцький район Хмельницької області – авт.*) у селянській родині [4; 6; 8; 9; 10]. Початкову освіту здобув у рідному селі, двокласну школу закінчив у Сатанові [6], а середню освіту здобував вже самотужки. В 1915 р. його рекрутували до війська і він, відбuvаючи військову службу в Петербурзі, одночасно здобував педагогічну освіту на загальноосвітніх курсах Щукіна [4; 6], які закінчив напередодні революції 1917 р. [4].

Влітку 1917 р. Іван Розгін повернувся в Україну і вступив до Юнацької школи в Києві [6]. Після отримання старшинського чину [4] служив у Гайдамацькому Коші Слобідської України під командою С.

Петлюри, брав участь в обороні Києва [9; 10]. Подальші революційні події та несприйняття політики П. Скоропадського, стали причиною його повернення на Поділля [6]. Тут, разом із свідомими українцями Т. Верхолюю [11], К. Місевичем [12], М. Стаховським [13] та іншими брав активну участь, як “урядовець для особливих доручень” Проскурівського повітового комісаріату [6], у національному громадсько-політичному житті краю, зокрема “в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт”. Адже саме Поділля, і “зокрема Проскурівщина, – згадує Н. Дорошенко-Савченко, – були у винятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час Першої світової війни... населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про “обрусеніє краю” [14].

Але, як вказує далі Н. Дорошенко-Савченко, “українська народна стихія ніде на Україні не завмерла, навіть в так пильно береженій царським режимом Подільській землі. Вона була лише приглушена, загнана під пресією й заборонами царату. Коли ж вдарив дзвін волі, українським діячам легко було відкрити очі засліпленим землякам” [15]. І. Розгін у праці “Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі” (Нью-Йорк, 1955) писав, що умови “для стихійного і організованого спротиву московським окупантам на Поділлі в роках після 1920-го були своєрідні”. Адже тут найдовше перебували “уряд і військо УНР”, “діяла українська цивільна адміністрація і органи самоуправління, а після відходу Армії і уряду УНР за Збруч, багато різних функціонерів уряду, політичних організацій або звичайних рядових учасників визвольних змагань залишилися “на рідному ґрунті”, воліючи вмирати на рідній землі, аніж поневірятися на чужині”. При цьому він вказує, що більшовицька “окупаційна влада приходила уже із готовими формами цивільної адміністрації, що формувалися в Вінниці, як губерніяльному центрі, для прикордонних районів” і “в першу чергу винищували активних учасників українського політичного і культурного процесу”, адже “червона армія і адміністрація складалися з чужинців”, які жорстоко розправлялися з місцевим населенням Проскурівщини, як тільки вступали на територію

повіту [16].

Далі І. Розгін звертає увагу на те, що на початок революції 1917 р. “Проскурівщина була найменш національно освідмлена. В цілому повіті, в самому місті і на периферії було всього кілька національно свідомих українців. Кілька учителів, що жили напівлегально, два чи три священики, кілька урядовців місцевого земства і один медичний лікар (*Микола Стаховський – авт.*)”, а також “кілька галичан, що були адміністративно вивезені з окупованої Галичини і знаходилися “під наглядом поліції”. Серед них І. Розгін згадує Проскурівського повітового комісара освіти за Директорії УНР Василя Мудрого [16].

Суспільно-політична ситуація на Поділлі була вкрай важкою, адже “крім гетьманської адміністрації, яка була вся російською і ворожою українському населенню, на Проскурівщині стояли залогами по містах, містечках і навіть в більших селах австрійські військові частини, здебільшого мадяри. Вони встановили справжній окупаційний режим, а серед різних заходів – обов’язкову реєстрацію і періодичні явки майже всіх національно-свідомих українців до військових комендатур”. Повітовий староста місцевий російський діяч “малорос” Столяров проводив страшні каральні експедиції по селах і езекуції над селянами, а головне – неприховану русифікацію установ і шкіл. Проте все це лише “штовхало до активної праці, кристалізувало ідею активної боротьби за здобутки української революції” [17]. Український визвольний рух на Проскурівщині в цей період очолювали Верхола, Місевич, Мудрий, Таранович і ще кілька свідомих українців. Була організована “Просвіта”, створено осередки політичних партій, в т. ч. повітовий відділ Українського національного союзу на чолі з В. Мудрим, відкрито різні “курси українознавства (двомісячні курси для вчителів, короткотермінові для залізничників, для урядовців “військового начальника”, для службовців місцевих органів самоврядування тощо)”, розпочато інтенсивну українізацію установ, шкіл, засновано українську книгарню [16].

У період повстання проти гетьмана пише І. Розгін, повітовий осередок Українського національного союзу “опанував ситуацію і відновив діяльність всіх українських установ та організацій”,

призначив повітовим комісаром Тарановича, а його заступниками – А. Постоловського, І. Розгона і “П. Є.”. Новостворений інформаційний відділ повітового комісаріату проводив значну просвітницьку роботу серед населення і “поборював ширення більшовизму по селах”. Були зорганізовані органи влади у містечках: Сатанові, Фельштині (*нині Гвардійське – авт.*), Чорному Острові, Ярмолинцях [17].

Невдовзі Армія і уряд УНР з усіма центральними інституціями опинилися на території Поділля, настали важкі й відповідальні часи для місцевого населення і місцевої влади. Зважаючи на те, що Армія УНР мала змінні успіхи, в самому Проскуріві активізувалися більшовики, у важкому стані опинилися національно свідомі українці під час приходу поляків, що “заводили свої порядки і поводитися як на завойованій землі”, а також “під час короткотривалого перебування в повіті денікінців” (узимку 1919 р.), які заарештували українського політичного діяча В. Мудрого і посадовили до місцевої в’язниці. Його було звільнено лише завдяки втручанням голови Червоного Хреста С. Кисельова. У квітні 1920 р. поляки заарештували В. Мудрого (*комісара освіти Проскурівського повіту доби УНР – авт.*), щоб вивести до Галичини, але в дорозі він утік і на початку осені повернувся до Проскурова, де став повітовим комісаром і головою “Просвіти”, яка розмістилася в “одному з кращих будинків місцевого лікаря-хірурга Голуб’єва”. І. Розгін згадує, що “Просвіта” під час польської окупації Поділля не припиняла своєї діяльності, хоча й проводила свої зібрання нелегально, і навіть створювала нові просвітнянські осередки, зокрема, у волосному центрі – Малиничях [17].

Після окупації Проскурівщини більшовиками, згадує І. Розгін, почалися гоніння, арешти, переслідування і знищення тих, хто не встиг евакуюватися за Збруч разом із військом і урядом УНР, серед них “Лопатинський, Пендак, М. Таранович – син” та інші [18], так “розгнущаний більшовизм позначив невинною кров’ю свій розбишацький шлях на всьому просторі країни” [19]. Але, як писав І. Розгін, “кілька осіб зразу попало в ситуації, дуже для нас важливі. Найбільше автоматично перейшло з Українського Комісаріату на працю в бюро Ревкому”, що в подальшому дало змогу мати відомості про всі плани і дії більшовиків. Вже з перших днів панування нової

влади, просвітяни “взялися до активної праці” і досить швидко відновила свою діяльність “Просвіта” в Проскурові на чолі з паном “Т.” [18]. На жаль, у 1921 р. у Проскурові “під кулями чекістів лягли в ями за міським цвинтарем чотириста молодих членів “Просвіти”. “З туману небуття ще досі виринають світлі постаті і шістнадцятилітньої Мані Мазур, і артистки-аматорки Тарашук, і трудолюбного техника Верхоли, і багатьох інших незабутніх проскурівчан”. “Так у безприкладних звірствах, у гекатомбах невинних жертв більшовики – ці виродки людства – занурили всю країну у жахливу пітьму...” [19].

До кінця 1922 р. групи національно свідомих українців “Українське братство”, “Вільне козацтво”, “Борці за мрію” та інші “партійні” чи “надпартійні” осередки були зорганізовані і діяли в багатьох містечках і селах. Свої зібрання вони проводили самостійно, деколи приїжджав хтось “для інструкції та інформації”. Загальні зібрання проводилися в Проскурові лише під час учительських конференцій, кооперативних з’їздів тощо [18].

Їхнім загальним завданням було під час перебування поляків на Проскурівщині “всіляко захищати селян від нападів польського війська”; організація місць переховування втікачів з “правдивого “табору смерті” інтернованих вояків УГА в Проскурові, і їх подальша відправку за Збруч; допомога “селянам приховувати харчові продукти від “продрозверстки” шляхом зменшення або звільнення “через своїх людей” від податку; переправа “членів родин або й самих діячів українських визвольних змагань” через кордон на Збруч; сприяння зв’язковим, що приходили з-за кордону від ДЦ УНР і різних політичних організацій; збирання й переховування зброї для майбутніх активних дій проти більшовиків, зокрема, під час Другого Зимового Походу Армії УНР [18].

Крім того, групи національно свідомих українців організовували “різні принагідні виступи, демонстрації чи протестаційні маніфестації”. Серед них: демонстрація на учительському повітовому з’їзді проти русифікації шкіл із співом українського гімну “Ще не вмерла Україна”; маніфестація і жалібний похід по селі Розсоші з національними прапорами і тризубом із ялинкового віття у Шевченківські дні; демонстративний похід від Проскурова на Іванківці з українськими

прапорами і вінками з синьо-жовтими стрічками під час похорон учительки Осецької; використання принагідного здвигу народу під час візитації подільських єпископів І. Теодоровича та Й. Оксіюка для пропаганди скороминучості більшовицької влади і відновлення влади УНР [20] та інші.

Окупувавши наприкінці 1920 р. Поділля, більшовики, як згадує І. Розгін, розпочали “устабілізування цивільної влади і запровадження в прикордонних районах особливого режиму “прикордонних смуг”. Це означало, що для тих, хто брав участь у “Визвольних змаганнях, чи взагалі національному рухові, а навіть для кожного більш-менш свідомого інтелігента чи селянина не було життя в цих місцевостях. Почались арешти і висилання всіх з прикордонних районів” [20]. Тому І. Розгін восени 1922 р. виїхав до Києва, де вступив до інституту народного господарства (нині *Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана – авт.*), а в 1923 р. перейшов до ветеринарно-зоотехнічного інституту [4; 6], який закінчив у 1927 р. [4] і був направлений на боротьбу з інфекційними захворюваннями серед тварин у прикордонну смугу Ірану та Туреччини [6].

В 1928 р. він повернувся в Україну і працював у системі Української сільськогосподарської академії наук [9; 10], зокрема з 1929 р. старшим асистентом відділу загальної та експериментальної патології у Всеукраїнському державному інституті експериментальної ветеринарії в Харкові, а в 1930–1932 рр. [4; 6] – керівником відділу загальної і експериментальної патології цього інституту. Одночасно, впродовж 1930–1941 рр. працював в Інституті експериментальної біології і патології ім. О. Богомольця в Києві, читав лекції з профілактики патології і гігієни в Білоцерківському (1932–1938) [6; 8] і Дніпропетровському сільськогосподарських інститутах (1935–1941) (нині *Дніпропетровський державний аграрний університет – авт.*), патології – в Херсонському медичному інституті ібіохімії, – у Херсонському педагогічному інституті (1934–1935). З серпня 1939 р. по вересень 1941 р. – заступник директора з навчальної та наукової роботи Дніпропетровського сільськогосподарського інституту [6].

У 1937 р. І. Розгін захистив дисертацію “Роль бактеріофага у біології бацилюсантраціс” [4; 6] і Академія наук УРСР присудила йому

ступінь доктора біологічних наук [6].

Наприкінці Другої світової війни І. Розгін із родиною емігрувавдо Мюнхена, а в 1950 р. переїхав до Детройту (США), де працював науковим співробітником Інституту з вивчення раку [4; 8], а з 1959 р. патологом у великому шпиталі [4], а також керівником бактеріологічної лабораторії штату Іллінойс [9]. “Це була надзвичайно працьовита і обдарована людина”, яка весь свій вільний час присвячувала суспільно-просвітницькій діяльності. Зокрема, І. Розгін став засновником товариства “Об’єднання українських ветеринарних лікарів” (ОУВЛ), які працювали в різних країнах світу [4], почесним головою Об’єднання американсько-українських ветеринарних лікарів [10], членом Союзу українських ветеранів (СУВ), Об’єднання бувших вояків українців Америки (ОБВУА), Товариства Подолян при УВАН та ін.

Написав і опублікував сотні статей [9], в яких порушував різні актуальні питання суспільно-політичного життя і проблеми діяльності УПЦ [4; 9; 10], а також 76 наукових праць і фахових розвідок з біології, ветеринарії, онкології та патології [4; 8; 9], історії і біографістики у фахових ветеринарних та інших виданнях Канади, Німеччини, Росії, США, України [9; 10], серед них 9 підручників і монографій [4], а також науково-популярні нариси “Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі” (Нью-Йорк, 1955) [16], “Микола Стаховський” (Нью-Йорк, 1965) [21] та ін.

Помер визначний громадський діяч, відомий український учений біолог-патолог, професор, доктор ветеринарних наук Іван Федорович Розгін 10 липня 1972 р. у Детройті (США) [4; 6; 9; 10]. Поховано його на українському кладовищі в Бавнд Бруку (США) [9].

У Радянській Україні великий патріот України, славний син Подільської землі Іван Розгін був проголошений “зрадником”, “українським буржуазним націоналістом”, його ім’я намагалися повністю викреслити з народної пам’яті, з української історії. І, на превеликий жаль, життєві шляхи, суспільно-просвітницька і науково-професійна діяльність відомого і талановитого українського вченого-біолога, історика-публіциста, дійсного члена УВАН і НТШ, професора, доктора ветеринарних наук Івана Розгона ще й досі чекають свого

українського дослідника, а його наукова і творча спадщина залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків і краєзнавців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Рудик С. Історія ветеринарної медицини Київщини / С. Рудик, І. Бісюк. – К., 2000. – 200 с.
2. Вербицький П. І. Історія ветеринарної медицини України / П. І. Вербицький, П. П. Достоевський, С. К. Рудик. – К., 2003. – 375 с.
3. Чабан М. Розгін Іван Федорович / М. Чабан // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 288-291.
4. Рудик С. Взірєць людини та вченого (Іван Федорович Розгін) / Станіслав Рудик // Інформ. вісн. АНВШ України. – 2004. – № 1. – С. 55-58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : www.anvou.org.ua/index.php (20.03.2013). – Назва з екрану.
5. Чабан М. Забутий вчений / М. Чабан // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2007 рік : Бібліограф. покажч. / Упоряд.: І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2006. – С. 108-110.
6. Розгін Іван Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki>(20.03.2013). – Назва з екрану.
7. Сторінки історії. Ректори. – Дніпропетровськ. – 2003. – 64 с.
8. Розгін Іван // Енцикл. українозн. – II. – Львів : НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2553.
9. “Р. Б.” Болюча втрата (Пам'яті д-ра Івана Розгона) / Р. Б. // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч. 173. – 20 верес. – С. 3.
10. Помер проф. Іван Розгін, відомий науковий і громадський діяч // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч. 130. – 13 лип. – С. 1.
11. Верхола Трохим Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : http://hrono.ru/biograf/bio_u/ukraina.php; <http://ru.wikipedia.org/wiki>(20.03.2013). – Назва з екрану.
12. Трембіцький А. Кобзар-подолянин Костянтин Місевич – вояк УПА / Анатолій Трембіцький // Наук. вісн. “Межибіж” : Матер. IV наук.-краєзн. конф. “Стародавній Меджибіж в історико-культурній

спадщині України” ; [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.] – Меджибіж ; Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 421-433.

13. Стаховський Микола // Енцикл. українозн. – П. – Львів : НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 3042; Стаховський Микола Ананійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : [http://ru.wikipedia.org/wiki\(20.03.2013\)](http://ru.wikipedia.org/wiki(20.03.2013)). – Назва з екрану.

14. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: Спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 249. – 28 груд. – С. 2.

15. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: Спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 251. – 30 груд. – С. 2.

16. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 86. – 6 трав. – С. 3.

17. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 87. – 7 трав. – С. 3.

18. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 89. – 10 трав. – С. 3.

19. Сталінське рабство не повернеться ніколи // Український Голос (Проскурів). – 1942. – № 90. – 8 листоп. – С. 1. Оригінал. Родинний архів А. М. Трембіцького.

20. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 90. – 11 трав. – С. 5.

21. Розгін І., проф., д-р. Д-р Микола Стаховський / Іван Розгін // Лікарський вісн. (Нью-Йорк). – 1965. – Рік XII. – Ч. 1 (36). – січ. – С. 32-44.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

ПРОСКУРІВЩИНА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

Про життєві шляхи, педагогічну і громадську діяльність відомого бібліотекознавця і громадсько-просвітнянського діяча на теренах України та в середовищі української діаспори, Наталії Вікторівни Дорошенко-Савченко знаходимо лише короткі статті-гасла в енциклопедичних і біографічно-довідкових виданнях – “Енциклопедія українознавства” [1], “Українська журналістика в іменах” [2] та ін. [3], де фрагментарно розкрито її життєві шляхи і творчі здобутки. Важливо зауважити, що найбільше матеріалів про її життя і діяльність зосереджено у фонді 168 “Савченко Наталія (з дому Дорошенко; 1889–1974), педагог, громадська діячка, організатор і директор земської української гімназії у Полтаві, бібліотекар” Архіву-Музею ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук у США [4]. Можливо саме через це, сьогодні майже ніхто не досліджує діяльність відомого історика просвітницького руху в Україні, не згадує цінних, але маловідомих для сучасних українських дослідників її науково-популярних статей і окремих видань, переважно із бібліотекознавства, а також численних спогадів, опублікованих в україномовному часопису української діаспори “Свобода” та інших виданнях – “Полтавські спомини (1917–20 рр.)” (1933) [5], “В річницю заснування “Просвіти” (1955) [6], “Початки національної революції на Прокурівщині” (1955) [7; 8; 9], “Пани й паки про Просвіту” (1958) [10], “Отаман Юнаків. Історична повість для молоді” (1964) [11] та багато інших, без яких сучасні дослідження історії України, в тому числі подій Визвольних змагань українського народу 1917–1921 років на теренах Поділля, є неповними.

Українська громадсько-просвітницька діячка Наталія Вікторівна Дорошенко народилась 1888 року в с. Білоцерківці Лохвицького повіту

Полтавської губернії (нині Пирятинський район, Полтавська область). Сестра видатного бібліографа, знавця української історії, літератури, книги, член і голова Бібліографічної комісії НТШ (*Львів*), редактор декількох видань організації “Союз визволення України” та щоденника “Америка”, Володимира Вікторовича Дорошенка (*03.10.1879 р., Петербург – †25.08.1963 р., Філадельфія, США) [12] і дружина українського військового діяча, начальника штабу Катеринославського Республіканського Коша, начальника штабу 8 Запорізької Дивізії, першого генерал-квартирмейстера (генерал-полковника) Генерального Штабу генерал-полковника Армії УНР, автора численних праць на військові теми у журналі “Табір”, збірнику “За державність”, щорічних календарях-альманахах “Дніпро” і газетах: “Діло”, “Краківські вісті”, “Львівські вісті”, “Свобода”, “Новий шлях”, Володимира Павловича Савченка (*14.09.1882 р., м. Сквиря (нині Київська область) – †18.11.1957 р., Нью-Йорк, США) [13; 14; 15].

Наталія Вікторівна від серпня 1913 р. і до кінця червня 1917 р. мешкала в Проскуріві (нині Хмельницький). Разом із свідомими українцями, а пізніше відомими українськими громадсько-політичними діячами Визвольних змагань українського народу (1917–1921) – уродженцем села Куманів Городоцького району – Іваном Розгоном (1897–1972) [16], уродженцем села Стетківці на Волині – Миколою Стаховським (1879–1948) (*перший голова Проскурівської повітової земської управи (березень–травень 1917 р.)* – авт.) [17; 18; 19; 20; 21], уродженцем містечка Сатанова – Трохимом Верховолю (1883–1922) [22; 23; 24], уродженцем села Лезнево (нині передмістя Хмельницького) – Костем Місевичем (1890–1943) [25], та багатьма іншими, брала активну участь у національному житті Поділля (1917), зокрема “в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт”. Адже Поділля, “зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час Першої світової війни... населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про “обрусеніє краю” [7].

В травні 1917 р. Наталія Дорошенко-Савченко була делегована

“земством на курси українознавства в Києві, куди поїхало нас двоє кандидаток”. Після закінчення курсів вона повернулася до Проскурова, де за сприяння Земства zorganizувала “короткореченцеві курси українознавства для вчителів”. Слухачам курсів читали лекції з таких предметів: “українська мова і література, українська історія, географія, українське мистецтво, кооперація і спів”, який до речі “викладав композитор Стеценко”. Та наприкінці червня евакуація Проскурова перешкодила роботі курсів, і Наталія Вікторівна, як “директорка дівочої віділової школи”, була змушена вивести курси до Полтави. Подальші життєві обставини склалися так, що вона “залишилася працювати в Полтаві, а до Проскурова приїздила лише в другій половині жовтня 1917 р., аби передати віділову школу новій директорці” [9].

У 1917–1920 рр. була організаторкою та директоркою першої української гімназії в Полтаві, більш відомої як “земська” гімназія. Після ускладнення військово-політичної ситуації в молодій Українській державі, переїжджає до Львова, де в 1921–1939 рр. була бібліотекаркою товариства “Просвіта”. Пізніше разом із родиною емігрувала в США. Померла 6 січня 1974 р. у Нью-Йорку, США [1; 2; 3].

У своїх спогадах Наталія Дорошенко-Савченко висвітлює життєві аспекти привітної “сім’ї Місевичів, де всі говорили виключно українською мовою. Мала донечка, Галочка, гарно декламувала патріотичні українські вірші й танцювала козачка, під акомпанемент бандури батька. Маленький, добре утримуваний садочок, оточував малу хатину Місевичів серед безлічі пахучих квіток – замилювання пані Місевич– мрійливо гули бджілки, бо в саду була й невеличка пасіка” [7], подає біографічні відомості про члена управи першої Української Громади, “всеціло відданого справі” видатного артиста-малювача, делегата Українського Національного Конгресу – Трохима Верхоли [8]. Розкриває розвій української справи і діяльність свідомих українців – Костя Місевича, військового лікаря Миколи Стаховського, Трохима Верхоли щодо організації Української Громади Проскурова. Їхню співпрацю з Віктором Приходьком і Н. Григорієвим [7].

Крім того, вона подає деякі аспекти скликання і проведення Першого вчительського з’їзду та заснування Української Вчительської

Спілки. Розкриває проблему українізації народних шкіл на Поділлі, боротьбу Української Громади за українське обличчя Проскурівщини та вибори Повітової Земської Управи, про попереднього її голову Сергія Кисельова [8]. Детально висвітлює процес вибрання головою нової Повітової Земської Управи М. Стаховського та її “членів: Т. Верхолу, вчителя народної школи Чухрія, ще двох учителів, чи не бл. п. Осецьку та одного селянина” [9].

Враховуючи значення для сучасних українських дослідників маловідомих спогадів Наталії Дорошенко-Савченко “Початки національної революції на Проскурівщині”, поданих на сторінках часопису “Свобода” (Нью-Йорк), і з метою введення їх у науковий обіг та надання можливостей широкому колу істориків і краєзнавців використовувати у своїх дослідженнях, вони подаються повністю зі збереженням стилю автора.

Н. Дорошенко-Савченко

ПОЧАТКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПРОСКУРІВЩИНІ Спогади

Стаття проф. [П]. Розгона, надрукована в чч. 86–89 “Свободи” (за 6–11 травня ц. р.) спонукала мене взятися за перо. Правда, стаття носить назву: “Деякі епізоди боротьби з більшовиками на Поділлі”, але в першому числі, ч. 86, оповідається також про початки революції на Проскурівщині (очевидно, української революції). Я мешкала в Проскурові від серпня 1913 р. до кінця червня 1917 р., брала близьку участь у національному житті по революції 1917 р., то ж хочу заповнити прогалини в статті проф. Розгона, а також виправити деякі недокладності. Гадаю, що для майбутнього історика, а може і для нашого громадянства не байдужим буде довідатися, як то відбулася українська революція в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт, а також про перші блискавки грядучої бурі-боротьби з червоними москалями.

Після поділу Польщі, Подільська земля перейшла до Російської імперії. Населення її по селах в більшості було українське, але дідичі – переважно поляки. По селах жила також певна кількість і польських селян, тим то там було багато костелів, а не тільки церков. Католицьке духовенство всіми засобами силкувалося спольщити українське селянство, для чого використовувало у випадках мішаного подружжя також жінок-польок. Матеріальне становище нашого селянства тут було значно гірше, ніж, напр., у рідній моїй Полтавщині. Було воно тут здебільша убоге, пригноблене. Бідняки-селяни залежали від пана, поляка, до якого ходили на заробітки. Було воно й мало свідоме національно. Щодо інтелігенції, то перед революцією 1917 р., в загальному тяжко було зорієнтуватися, хто тут був свідомий українець, всі бо мусили ховатися за маску російських патріотів. Треба сказати, що Поділля, зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час першої світової війни. До того ж, на Правобережжі “Земства” (органи місцевого самоврядування), з’явилися значно пізніше як на Лівобережжі. Тоді, коли на Лівобережжі Земства постали від 1864 р. на Правобережжі тільки в 1911 році. Таким чином, населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про “обрусеніє краю”. По школах вчителі – чоловіки одержували до своєї платні оцей додаток на “обрусеніє краю”. Цей фонд постав ніби з сконфіскованих царським урядом маєтків поляків-повстанців. До заснування Земств по селах існували парафіяльні школи, залежні від православного духовенства, яке було тут у великій мірі зрусифіковане, або було послушним інструментом у руках московської Церкви. Дрібна торгівля по селах була в руках жидів. Можна собі уявити становище українського селянства на Поділлі до революції 1917 р. До речі, тут воно було питомками колишніх кріпаків, а не козаків, такі були тут рідкістю. Обплутано економічно, морально залежне від багатьох чинників, село було не виразне щодо українства, коли прогрімала революція 1917 року. Зрештою, проф. Розгін сам стверджує, що “Проскурівщина була найменше національно освідомлена”.

Само місто Проскурів лежить на горішній течії Бога, в її початках. За царських часів це місто виглядало більш цивілізовано, ніж багато лівобережних повітових міст. Лежить воно на шляху Київ – Львів і мало безпосереднє сполучення з Києвом і австрійським кордоном, від якого віддалене воно було на 96 верстов. Околиці болотяні, нездорові, але само місто уряджене було культурно: електрика, багато різноманітних магазинів, де можна було дістати й закордонні товари, що приходили сюди часто контрабандою. Було кілька середніх шкіл, кіно, де відбувалися також вистави й балі. Перед першою світовою війною в місті стояли два полки: Дніпровський – піхотний і Білгородський – кінний уланський полк. Це дуже оживлювало товариське життя міста. Як пізніше виявилось, в Дніпровському полку було досить українців-старшин і один з них організував із вояків хор, який співав і українських пісень. Перед першою світовою війною місто налічувало 47,000 мешканців, з яких більш як половина були жиди. Далі йшли поляки, росіяни й нарешті українці. Ці останні здебільша були робітники або дрібні урядовці, вчителі тощо. Більшість чужинців робила місто назовні російським. Здавалося, для успіху української революції шанси були більш ніж сумнівні. Такий невідрядний стан застала революція 1917 року. Правда, було декілька свідомих українців в самому місті, а це: директор хлоп'ячої виділової школи Василь Богацький, який зі страху перед пильним оком жандармерії та й перед своїми таки підлеглими вчителями, передплачував “ЛНВ” на ім'я своєї куховарки, до речі, неписьменної. Був він також пост і друкував українські вірші під псевдонімом, не пригадую вже яким. Але він і за революції не був активним громадським діячем. Другий зате свідомий українець, це був Кость Місевич, здається, перед революцією телефоніст на станції Проскурів. За революції ідейний, самовідданий громадський діяч, а пізніше, на еміграції, відомий бандурист, якого в часі другої світової війни німці розстріляли на Волині.

Дуже приємно було відпочити душею в привітній сім'ї Місевичів, де всі говорили виключно українською мовою. Мала донечка, Галочка, гарно декламувала патріотичні українські вірші й танцювала козачка, під акомпаніємент бандури батька. Маленький,

добре утримуваний садочок, оточував малу хатину Місевичів серед безлічі пахучих квіток – замилювання пані Місевич– мрійливо гули бджілки, бо в саду була й невеличка пасіка. Це було в с. Лезнево, п'ять верстов від Проскурова. Туди треба було йти весь час болотом, через яке були прокладені кладки з поруччями. В тому ж селі була свідомо українка, вчителька п. К-на. Серед персоналу дівочої й хлоп'ячої виділових шкіл було також декілька свідомих українців.

На початку березня 1917 р., на вулицях міста Проскурова з'явилися хлопці, які бігали й кричали: “революція, революція в Росії...”.

Всі кидаються купувати бюлетені. Жадібно читаю ці перші вістки про довгождану подію, а думка сверлує мозок: як то тут з українською справою виступати, до кого звертатися? З усіх свідомих українців, яких я знала, хіба тільки Місевич міг бути активним, а решта могли приєднатися лише, коли все буде налагоджене. Яка ж була моя радість, коли через пару днів читаю оголошення, що закликають українців прийти на збори тоді то і тоді, туди то й туди. В призначений час іду з завмиранням серця... На моє приємне здивування бачу повнісіньку залю. Серед публіки досить солдатських шинелів, зауважую й дві уніформи військових лікарів. Отже, війна допомогла нам. В Проскурові закватував військовий шпиталь, а крім того з різних причин опинилося тут досить вояцтва. Між ними був і Трохим Верхола. З огляду на хворобу легенів, дістав він відпустку додому. Серед присутніх із здивуванням побачила й кілька вчителів (-льок) виділових шкіл: настав час, українці скинули фальшиву машкару й виявили своє правдиве обличчя... Звичайно, був і Кость Місевич. Зборами проводили два військові лікарі: д-р Микола Стаховський, тепер уже покійний і д-р Б[лонсь]кий. Промовляв багато й Верхола. Це був сухорлявий чоловік, середнього росту, з жовтим як віск обличчям і палаючими гострим вогнем очима. Організувалася тоді Українська Громада, на голову якої був обраний д-р М. Стаховський. Д-р Б[лонсь]кий незабаром виїхав до Кам'янця-Подільського і за Української Центральної Ради був Губерніяльним Комісаром. Наша Громада була з ним увесь час у контакті, а також із проф[есором] Віктором Приходьком. Оскільки не помиляюся, був він губ[ернським]

комісаром освіти за Центральної Ради. Не пам'ятаю вже в якому характері приїздив до Проскурова бл. п. Н. Григоріїв також із Кам'янця-Подільського.

На членів управи цієї першої Української Громади були обрані: бл. п. Трохим Верхола, бл. п. Кость Місевич, двоє вчителів народних шкіл, з них одна вчителька, якщо не помиляюся була бл. п. Осецька, а також Наталія Дорошенко.

Новообрана управа зібралася наступного дня і намітила програму праці. Відразу Т. Верхола став душею Громади. Це був чоловік невсипучої енергії, надзвичайно рухливий, а до того всеціло відданий справі. Був він ще й видатний артист-маляр. Крім того, він користувався популярністю серед селян Проскурівщини, бо сам походив із селян с. Сатанова. До нього також добре ставилося жидівське населення. Між іншим, коли пізніше, 1919 р. вибух жидівський погром у Проскурові, Верхола багато спричинився до заспокоєння його. Вдячне жидівство допомагало йому на еміграції у Львові, вже як тяжко хворому.

Першим кроком нашої Громади було улаштування української маніфестації. Це сталося в неділю після служби Божої. Подавляюча більшість крамниць у Проскурові належала жидам, особливо гальянтерійні. Вони були зачинені в суботу, але Верхола завдяки своїм зв'язкам роздобув усе потрібне. Протягом ночі пані разом із ним виготовили українські синьо-жовті прапори тощо. На ранок усе було готове.

Був гарний весняний день. Маніфестанти вишикувалися стрункими рядами, на чолі з управою. Весело лопотіли національні прапори на весняному вітрі, нашвидку зорганізований хор співав український гімн, “Заповіт” та інші патріотичні пісні. До маніфестації приєднувалося по дорозі все більше й більше народу, так що коли прямували головною, Олександрійською вулицею, маніфестація набрала вже поважного вигляду. Учасники і собі приєднувались до хору. На рогах вулиці пані в українських одягах причіпляли маніфестантам національні кокардки. Поляки й росіяни здивовано оглядалися і чулися здивовані голоси: “і відкіля це все набралось?” Особливо зворушливо було бачити солдатів із українськими

відзнаками, що їх дехто з них причіпляв до кашкетів.

Скоро після того організовано “Просвіту”, при якій постала й бібліотека. Українські книжки для неї закуплено в київських книгарнях. Один міський суддя, якого до того часу вважали чорносотенцем, несподівано для нас дав у користування української Громади в своєму буднику дві кімнати, в одній з них і була приміщена бібліотека. Майже всі члени управи щодня перебували в тій домівці все пополудне, аж до ночі. Сюди зверталися різні особи за порадою чи допомогою, приїздили й дооколичні селяни за різними вказівками.

Наступною справою було висилка делегата на Український Національний Конгрес, ним обрано Т. Верхолу.

Хоч мали ми вже після Національного Конгресу свою Центральну Раду й контактувалися з нею, а все ж діяв ще російський Тимчасовий Уряд, як політичний зверхник. Функціонували і старі царські органи, всі установа були ще в чужих, ворожих українській справі руках. Звичайно й повітове та міське самоврядування було ще в руках росіян і поляків, які косим оком дивилися на нашу роботу, Особливо вороже ставився шкільний інспектор Попов. Отже, черговою справою стало унормування шкільних відносин й організація вчителства.

На наше щастя, подавляюча більшість педагогів по селах – були українці. Скликано загальні збори вчителства, в яких взяли участь поляки й жиди. Збори ухвалили, що початкова школа повинна бути семирічна, а мовою її – материнська. На цьому тлі не обійшлося без конфліктів. Ксьондз Носалевський, вже давно дивився на наші заходи ворожим оком, але прикидався лояльним. Тепер він заявив, що треба наперед по селах перевести плебісцит, якої мови в початковій школі бажає собі селянство. На це ми запитали його, чи він уважає також потрібним переводити подібний плебісцит у Польщі й Росії? Звичайно, ухвалено, що в селах має бути викладава мова українська. На тих зборах я вперше познайомилася з бл. п. Миколою Тарановичем. Був він у президії. Тоді це був народний вчитель у с. Сатанові, де він між іншим організував кооперативу. М. Таранович був спокійною, зрівноваженою людиною і флегматичною, досить поміркованою на той гарячий час, як нам здавалося, вдачою. Пізніше він був повітовим комісаром

Проскурівщини. Другий інцидент на вчительському з'їзді трапився поміж самими жидами. Одні з них обстоювали жаргон у початковій школі, як мову материнську, зате сіоністи стояли за гебрейську. З'їзд ухвалив залишити цю справу на вирішення самому жидівському громадянству. На з'їзді засновано Українську Вчительську Спілку.

Українізація народніх шкіл зустріла спротив інспектора народніх шкіл Попова, що був ярим україножером. Довелося звернутися до Губерніяльного Комісаріату Поділля. Попова усунули й він виїхав із Проскурова.

Не буду спинятися докладно на всіх епізодах боротьби Української Громади за українське обличчя Проскурівщини, хоч багато цікавого траплялося. Одначе вважаю потрібним оповісти про один з них, а саме: про перевибори до Повітової Земської Управи, а це тому, що то був перший прилюдний виступ-боротьба Української Громади й перший її триумф.

Згідно з розпорядком Тимчасового Уряду мало це статися на демократичних началах. Досі Земства були скрізь “цензові”, цебто, аби мати право голосу, треба було мати певний земельний “ценз”. Правда, існувала вже Українська Громади, а по селах – українське вчителство, та все ж така ситуація була непевна. Щодо настроїв міст, то справа була ясна – воно було проросійське. У великій мірі одначе залежало від селянства, бо його делегатів було більше. Ми знали трохи довколишні села, але селянство в цілості в усьому повіті для нас було загадкою. З огляду ж на малу свідомість національну в масі, на мішанину населення подекуди, а також на агітацію росіян і поляків, справа була й зовсім непевна. Нам ішло про те, щоб провести до земської управи бодай кілька своїх членів. Верховла зробив розвідку в місті й сказав нам, що справа погана. На нашу пропозицію бльоку поляки й буржуазні жидівські кола відмовилася, бо, мовляв, йдуть з росіянами. Їх кандидатом на голову нової управи Земства був попередній голова, дідич Сергій Кисільов, російський к-де (конституційно-демократична партія). Вже всі паркани кричали про це афішами й закличками підтримувати кандидатуру Кисільова. Стало відомо також, що вчителство середніх шкіл буде підтримувати згадану кандидатуру. Почалася моральна сугестія, що, мовляв, тільки Кисільов переможе, бо

за ним “усе громадянство”. Та ми не здавалися. Почалася, по модному кажучи, “холодна війна”, яку ми й виграли, завдяки війнятковій енергії й винахідливості Т. Верхоли.

Діло було таке. Напередодні виборів Українська Громада знайшла простору хату, в якій зроблено “штаб”. Настелили на долівці соломи, дістали величезний самовар, наготовили вечерю. Того ж дня вже зранку Верхола попередив, аби Н. Дорошенко й К. Місевичдежурили весь день у “штабі” й нікуди не відходили, а сам зник невідомо куди. Попередив одначе, щоб приймали делегатів, коли такі будуть сюди приходити. Дійсно, по полудні почали напливати до нас делегати-селяни. А на вечір з’явився й сам Верхола. Що ж виявилось? Він засів у полі на перехресті доріг, які вели до міста, й спроваджував селян на нашу адресу. Ввечорі хата вже була повна гостей. Можливо, що селяни спочатку самі не зорієнтувалися, куди вони попали, бо звичайно Кисільов і К-о приготувляли для делегатів-селян приміщення.

Після вечері всі порозсідалися на соломі й почалася праця: усю ніч ми “накачували” селян, з’ясовуючи їм, чиїх батьків, чиї вони діти. Тут були й лекції з історії України, й змагань за волю, про експлуатацію України Росією, про багатства України та про перевагу самостійного життя для народу. Намічено також усіх наших кандидатів на членів управи та на голову. На голову намітили д-ра М. Стаховського, а на членів: Т. Верхолу, вчителя народної школи Чухрія, ще двох вчителів, чи не бл. п. Осецьку та одного селянина. Підсумовуючи свої сили, все таки не були ми певні перемоги.

Вранці хтось із наших “громадян” прибіг і сміючися оповідав, що Кисільов та його прибічники хвилюються, що ще й досі немає селянських делегатів, мовляв: вже й готель і ресторан замовлено, а ніхто не приїздить.

З огляду на непевність успіху, наша Громада збл’юкувалася з жидівським робітництвом, пообіцявши їм одно місце в управі. Буржуазні кола жидів, як уже було згадано, йшли з росіянами.

На вибори наші пішли гуртом і зайняли суцільно ліву сторону залі, на шкільних лавках. Спереду, на кріслах сиділа “еліта”: росіяни, поляки й жиди-буржуї.

Вже на залі, Верхола ще раз пішов пропонувати полякам бльок, обіцяючи одно місце в управі, але ті гордо відмовилися, так були певні своєї перемоги.

Першим мали вибирати голову. Наші роздали картки селянам із кандидатурою М. Стаховського. Селяни вже заздалегідь були ознайомлені з особою д-ра М. Стаховського, як з народним діячем. Який за царського режиму за це сидів у в'язниці. Сам кандидат забрався аж на останню лавку та все просився зняти його кандидатуру, пророкуючи повний наш провал і скандал та що його це цілком скомпромітує. Але ми були невмолимі. Почалися вибори. Бідний д-р Стаховський сидів, схилившись на лавку, й голову сховав у руки. Селяни повагом підходили до виборчої скриньки, кидали свої картки й ще мацали, чи добре пішла та куди треба.

Українці перемогли! Д-р Стаховський був обраний на голову: треба було 2/3 голосів. Що тоді почалося! Наші делегати зірвалися з місць і всі ми гуртом кричала: Слава, слава Україні! Слава нашому голові, д-рові Стаховському! На сцену просимо нашого голову! Передні ряди здивовано оглядаються в нашу сторону. Під шалені оплески й овації д-р Стаховський виходить на сцену й схвилюваний вклоняється. Знову бурхливі оплески й оплески й овації. Це була незабутня хвилина! Це була перша перемога українців, така несподівана для самих і така повна! І то де, в такому осячому гнізді! В місцевості, де перед тим всеціло панували росіяни й поляки, де ще так недавно й писнути не можна було по-українському – і раптом така перемога українців!

Далі мали йти вибори членів управи. І ось тепер поляки прийшли проситися до бльоку, аби мати бодай одно місце, але тепер наші відмовилися. Наші члени управи були вибрані великою більшістю голосів. Виявилося потім, що ті жиди, які тримали перше з росіянами, довідавшись, що українці дали одно місце в управі жидові, – всі голосували за український список.

В новій управі керівником освітнього відділу став Верхола. Він відразу енергійно прийнявся за українізацію шкіл. На вільні місця призначав вчителями кол[ишніх] полонених галичан.

З черги наша Громада взяла участь у Селянському З'їзді. Тут уже

позначилися намагання большевиків опанувати селянство, їх промовці перековувала, що не треба відділятися, бо. мовляв, разом краще, “всі їли з одного котьолка”, – ще ж продовжувалася війна. Очевидно їм сіллю в оці була Українська Центральна Рада й вони силкувалися відтягти селян від визнання її. Наші промовці мали добрі аргументи проти тієї єзуїтської любови “старшого брата”. Їм закидано, що вони люблять нашу пшеницю, вугіль, залізо і т. д. Ми використали також випадок, про який прочитали в часописах, а саме: в Саратовщині москалі побили українців переселенців. Це так вплинуло на наших селян, що вони почали з обуренням кричати російським промовцям: “Геть!”.

Перемоги була ніби на нашому боці, але після перерви на обід, прийшовши на залю, ми не застали нікого. Виявилося, що большевики перетягнули селян продовжувати з’їзд до військових касарень: мовляв, там більше місця, а насправді щоб оточити їх гущею москалів. Тоді бо було вже багато дезертирів, внаслідок розвалу фронту. Всі вони перебували в касарнях, як переходовому таборі. Звичайно, ми поспішили до касарень. Не маючи змоги опанувати з’їздом, ми зірвали його.

Улаштувала Громада наша й Шевченківське свято в травні. Одначе, я не могла вже бути на ньому, бо мене делеговано земством на курси українознавства в Києві, куди поїхало нас двоє кандидаток. По закінченні тих курсів і моїм повороті до Проскурова, наше Земство зорганізувало короткочеченцеві курси українознавства для вчителів. На програму склалися такі предмети: українська мова і література, українська історія, географія, українське мистецтво, кооперація і спів. На місці знайшлися майже всі лектори з вищою освітою, а спів викладав композитор Стеценко. Та курси ці не пощастило закінчити, бо перешкодила евакуація Проскурова, що відбулася наприкінці червня. Як директорка дівочої виділової школи, я мусіла вивезти її. Я вибрала Полтаву. Обставини склалися так, що я залишилася працювати в Полтаві, а до Проскурова приїздила лише в половині жовтня 1917 р., аби передати виділову школу новій директорці.

Я забула згадати, що ще за мого перебування в Проскурові була українізована й міська управа. Таким чином, українське життя в

Проскурові й повіті вже було організоване, а послідувачим діячам хіба треба було його продовжувати й розвивати, а не організувати, як про це говорить у своїй статті проф. Розгін. Контакт з Українською Центральною Радою також уже був налагоджений.

На закінчення хочу сказати, що як з поданого видно, українська народна стихія ніде на Україні не завмерла, навіть в так пильно береженій царським режимом Подільській землі. Вона була лише приглушена, загнана під пресією й заборонами царату. Коли ж вдарив дзвін волі, українським діячам легко було відкрити очі засліпленим землякам. Оце я б хотіла показати на прикладі виборів до Повітової Земської Управи в Проскурові. Зате “старший брат”, на той час червоний, не перебирав у заходах, аби розколоти наш народ. Перші позначки грядучої бурі й боротьби з нею вже почали проявлятися, як це видно з прикладу Селянського З’їзду [7; 8; 9].

Список використаних джерел та літератури:

1. Дорошенко Наталія // Енцикл. українозн. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 2. – С. 584.
2. Кострова М. Дорошенко (Дорошенко-Савченко) Наталія Вікторівна / М. Кострова, О. Харгелія // Українська журналістика в іменах : Матер. до енцикл. словника. – Т. 11. – Львів, 2004. – С. 131-133.
3. Дорошенко Наталія Вікторівна // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.
4. Савченко Наталія (з дому Дорошенко; 1889–1974), педагог, громадська діячка, організатор і директор земської української гімназії у Полтаві, бібліотекар // Фонди Архіву-Музею ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : http://uvan.us/?page_id=50(20.03.2013). – Назва з екрану.
5. Дорошенко Н. Полтавські спомини (1917–20 рр.): Фрагменти / Наталія Дорошенко // Календар-альманах “Дніпро” на звичайний рік

1933. – Львів, 1933. – Р. 10. – С. 52-92.

6. Дорошенко-Савченко Н. В річницю заснування “Просвіти” / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 238. – 10 груд. – С. 3.

7. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: Спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 249. – 28 груд. – С. 2.

8. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: Спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 250. – 29 груд. – С. 2.

9. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: Спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 251. – 30 груд. – С. 2.

10. Дорошенко-Савченко Наталія. Пани й паки про Просвіту / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1958. – № 204. – 23 жовт. – С. 2; № 205. – 24 жовт. – С. 2, 4.

11. Савченко Наталія. Отаман Юнаків. Історична повість для молоді (Ч. 3) / Наталія Дорошенко // Визвольний Шлях (Лондон). – 1964. – Річник XI. – Кн. 6/197. – С. 650-660.

12. Дорошенко Володимир Вікторович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.

13. Вішка О. Савченко Володимир / О. Вішка // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2000. – Випуск 7. – С. 295–296.

14. Савченко Володимир // Енцикл. українозн. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 7. – С. 2683.

15. Савченко Володимир Павлович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.

16. Розгін Іван Федорович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.

17. Галайчук Б. Дипломатія / Б. Галайчук // Енцикл. українозн. –

У 10-ти т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 2. – С. 511-514.

18. Кучик О. Діяльність дипломатичної місії УНР у Лондоні (1919–1920) / О. Кучик // Українська Думка. – 2008. – 19 січ. – С 6-7.

19. Стаховський Микола // Енцикл. українозн. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 8. – С. 3042.

20. Стаховський Микола Ананійович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.

21. Українці в Сполученому Королівстві. Інтернет-енциклопедія[Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/dypmisunr-u.htm> (20.03.2013). – Назва з екрану.

22. Верхола Трохим // Енцикл. українозн. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – С. 234.

23. Верхола Трохим Федорович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.03.2013). – Назва з екрану.

24. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля : Бібліогр. посіб. – Вінниця : [б. в.], 2006. – С. 202.

25. Трембіцький А. Кобзар-подолянин Костянтин Місевич – вояк УПА / Анатолій Трембіцький // Наук. вісн. “Межибіж”: Матер. IV наук.-краєзн. конф. “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” ; [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж ; Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 421-433.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ У ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1920 рр.)

Період визвольних змагань (1917–1920 рр.) – це один із переломних етапів у житті України та вітчизняної культури. Він характеризується значними суспільно-політичними та соціально-економічними змінами, що відповідно вплинули на розвиток освіти й школи.

Саме в цей короткий період в Україні діяли національні уряди (Центральна Рада (далі – ЦР), Гетьманат, Директорія), які заклали фундамент національної шкільної політики. Як зазначає сучасний науковець С. Філоненко, “освітня політика українських урядів справила помітний вплив на подальший розвиток шкільництва. Розбудова школи на національних засадах за ЦР та Директорії, енергійна адміністративно-практична діяльність у цьому плані часів Гетьманату привели широкі кола громадськості до розуміння необхідності існування своєї власної системи виховання підростаючих громадян” [2, с. 87]. Державними урядами на ниві освіти було зроблено чимало. Першочерговими стали завдання українізації школи: розширення мережі національних освітніх закладів, підготовка викладачів для національної школи, видання шкільних підручників українською мовою.

У цей період керівництва ЦР (початок березня 1917–29 квітня 1918) на чолі з І. Стешенком, головою шкільної комісії (з червня 1917 року – Генеральний секретар освіти), а потім міністром народної освіти, здійснювала українізацію учительського персоналу, розширювала мережу українських міських і сільських шкіл, спрямовувала роботу на дерусифікацію шкіл в Україні [6, арк. 44]. І. Стешенко – керівник і організатор розбудови української національної школи, згуртував навколо себе видатних педагогів та організаторів освіти (О. Дорошкевича, Т. Лубенця, С. Русову,

Ф. Сушицького, П. Холодного та ін.), які активно втілювали в життя ідеї національної школи, виховання. ЦР оприлюднила циркуляр для середніх навчальних закладів усіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України (від 2 листопада 1917 р.), в якому педагогічним радам рекомендувалося обговорити питання національного виховання і розробити план діяльності. У цьому документі йшлося про виховання учнів на національних засадах: “Нова школа насамперед повинна вести учнів до прихильності новому ладові. Педагоги мають виховувати молодь у дусі загальних демократичних принципів і національних ідеалів. Прикласти всі свої сили, щоб виховати з молоді справжніх народолюбців, щирих патріотів.

Для цього І. Стещенко пропонував ужити такі заходи:

1) Театральні вистави в будинках гімназій та інших шкіл. Українська драма може похвалитися великою кількістю визначних творів Старицького, Кропивницького, Карпенка-Карого, Черкасенка, Васильченка. Їх повинні не тільки читати наші учні, а й бачити на сцені, бо тепер, як відомо, має надзвичайно велике виховне значення.

2) Літературно-вокально-музичні вечірки або ранішники з творів наших кращих письменників. Тут особливо радимо такий порядок: а) кожна вечірка може присвячуватись творам того чи іншого письменника; б) вона починається з якого-небудь реферату, де дається огляд творчості письменника; в) літературні, вокальні та музичні номери повинні бути мистецькими ілюстраціями до теоретичних поглядів референта.

У директиві також наголошувалося на запровадження спеціальних навчальних дикцій та декламувань.

Для вчителів, як практичний матеріал, додавався показчик драматичних творів, які можна було б виконувати на гімназичній сцені, показчик вокальних і музичних номерів до творів видатних письменників” [3, арк. 17].

Враховуючи суспільно-політичні процеси, що значно впливали на реформування освіти, зокрема, в галузі шкільництва, можна вважати, що Генеральному секретаріату освіти вдалося закласти основи української школи. Було складено навчальні плани і створено підручники для українських шкіл, підготовлено вчителів для

викладання української мови, запроваджувалась навчальна дисципліна “українознавство” [5, арк. 51].

У цей час відбувалися зміни в сфері розбудови середньої освіти – розгорталась широка мережа українських шкіл (початкових, середніх і гімназій). Генеральний секретар народної освіти І. Стешенко видав циркуляр “До української людності” (від 13 жовтня 1917 р.), в якому порушувалося питання про здійснення в усіх початкових школах України навчання українською мовою, а в неукраїнських – про введення до навчального процесу предметів українознавства і української мови [3, арк. 3]. Ця постанова мала такий зміст: “У школі повинно залунати вільне, правдиве слово. Школа віднині буде не тільки вільна по думках і правдива. Вона буде рідна. Досі забороняли в школах розказувати про наше рідне життя, про історію народу, бо боялися, що просвічений народ захоче вернути свої права, відібрані у нього колись.

Досі не пускали в школу рідної мови, бо хотіли знищити народ; не давали розвиватися його духові. Тепер школа має бути рідна – в ній діти навчатимуться і чужому і своєму, знатимуть про своїх батьків та дідів, що працювали для нашого щастя.

На рідній мові повинно йти навчання уже з цього року.

Генеральний секретар вважає, що у кожного народу повинні бути свої рідні школи, як це є по всьому світі.

Нехай же народ віддає дітей своїх до рідної української школи, а ми, з свого боку, будемо допомагати справі освіти і порадою, і людьми, і книжками” [3, арк. 17об].

Центральна Рада оприлюднила розпорядження про передачу Генеральному секретаріату освіти всіх шкіл і просвітницьких установ (від 5 грудня 1917 р.), згідно з яким передано до Міністерства освіти цілий ряд навчальних закладів різних відомств: Міністерства внутрішніх справ (музичні школи, театральні та інші), Міністерства торгівлі й промисловості, відомства імператриці Марії. У цьому ж розпорядженні наголошувалось, що на уроках співів необхідно популяризувати народні українські пісні. Викладачі семінарій повинні були вивчати національні українські пісні [5, арк. 52].

У період Гетьманату (29 квітня 1918 р. – 13 грудня 1918 р.) було

зроблено багато досягнень у реформуванні освітньої галузі: скасовано шкільні ради в регіонах України, ухвалено закон про обов'язкове навчання українською мовою в усіх середніх навчальних закладах, поширено мережу приватних шкіл, засновано нові загальноосвітні навчальні заклади (гімназії) з українською мовою викладання [5, арк. 53].

З прийняттям у січні 1918 р. IV Універсалу і набуттям статусу незалежної, самостійної, суверенної держави справу українізації шкіл продовжувало Міністерство народної освіти УНР.

Про здійснення національного виховання в школах, зокрема проведення виховних заходів з народними традиціями, піснями, зазначено в обіжнику від 5 серпня 1918 р. “До губерніяльних і повітових народних (земських) і міських управ, до губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх та педагогічних рад вищих початкових шкіл”, виданому Міністерством народної освіти і мистецтва (далі – МНОМ). Інше розпорядження МНОМ (від 18 жовтня 1918 р.) про виховання дітей у вищих початкових та середніх школах мало такий зміст: “В основу виховання учнів слід покласти пошану і довір'я до дитини, вигріті доброзичливістю й любов'ю до неї. Засобом організації шкільної молоді, починаючи з молодших класів, може бути влаштування ранків, вечорів” [7, арк. 60, арк. 119].

Уряд Директорії УНР (13 листопада 1918 р. – кінець 1920) за основу реформування шкільної освіти обрав освітнє законодавство, розроблене й частково запроваджене в період ЦР. Основним напрямом діяльності МНО на чолі з П. Холодним було продовження розпочатої в період ЦР розробки Проекту єдиної школи в Україні. Такий освітній документ ухвалили на Другому Всеукраїнському з'їзді учителів (10–12 серпня 1917, м. Київ). У “Проекті єдиної школи в Україні” (1919) зазначалось, що школа має бути виховуючою, національно-державною, діяльною. Головне завдання проекрованої школи полягало у вихованні учнів, за основу якого потрібно брати те, що є в дитячій душі. Також наголошувалось, що моральне, релігійне, фізичне та громадянське виховання має ґрунтуватись на національних засадах. Школа повинна бути діяльною, тобто близькою до життя дитини. У Проекті приділялася значна увага і позаурочному вихованню учнів, де вчитель

повинен бути з дітьми на перервах, організовувати їхні ігри. Одним з обов'язків вихователя було влаштовувати для учнів вечори, свята та інші позаурочні розваги [4, арк. 2, арк. 3, арк. 23–24].

Слід підкреслити, що важливе значення для українізації шкіл мали два всеукраїнські вчительські з'їзди. Перший відбувся 5–6 квітня 1917 року, на засіданні якого було прийнято ряд постанов щодо українізації шкіл. Так, у “Постановах секції нижчої школи” зазначалось, що “українізацію однокласних початкових шкіл необхідно провести з початку нового шкільного року”, а вищих початкових шкіл – здійснювати “поволі, відповідно до вимог педагогічного такту”. У двокласних сільських школах з початку 1917–1918 навчального року українізувався перший клас, а в третьому – вводились предмети українознавства, тобто української мови і літератури, а також історії та географії України. Головною умовою реалізації планів українізації школи мало стати видання шкільних підручників та методичної літератури українською мовою.

Секція середньої школи наголошувала на відкритті на державні кошти українських середніх шкіл і насамперед гімназій, особливо у великих містах, де населення переважно зрусифіковане. В тих же населених пунктах, де переважало українське населення, пропонувалось українізувати існуючі гімназії. Перехід на викладання українською мовою усіх середніх шкіл планувалось здійснити через два роки. Передбачалось також створення паралельних українських та російських класів там, де вимагали обставини [1, с. 4, с. 5]. Зазначимо, окремої програми українізації шкіл на першому вчительському з'їзді не було прийнято, а лише визначались основні її напрямки.

Учасники Другого Всеукраїнського з'їзду вчителів, що проходив 10 – 12 серпня 1917 р., ухвалили окрему постанову “Українізація школи”. В ній говорилося, що українізація усіх типів шкіл (початкових і середніх) повинна проводитися “згідно з вимогами педагогіки”. З 1 вересня 1917 р. у нижчій початковій школі навчання в усіх класах повинно проводитись українською мовою, а щодо вищої початкової і середньої школи та вчительських інститутів і семінарій, то вони українізуються відповідно до вимог першого Всеукраїнського вчительського з'їзду [1].

Отже, в період визвольних змагань (1917–1920 рр.) загальноосвітня школа зазнала значних змін і трансформацій. Одним із важливих напрямків таких реформувань стало започаткування процесу українізації, тобто введення до навчального процесу українознавчих дисциплін. Відповідно ці зміни привели до запровадження нових підходів до навчально-виховної діяльності, створення нових навчальних закладів, а також сприяли розширенню українського мовного середовища.

Список використаних джерел та літератури:

1. Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. Тези докладів, дебати, постанови. – К. : Друк. УЦР, 1917. – 52 с.
2. Філоненко С. М. Освітня політика українських урядів у 1917 – 1920 рр. / С. М. Філоненко // Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933 рр.) : навч. посіб. ; [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Заповіт, 1996. – 302 с.
3. ЦДАВО України Ф. 2201 Міністерство освіти Української держави. 1917–1920 рр., оп. 1, спр. 12. Обіжники Генерального секретаря освітніх справ про організацію роботи в школах України; тимчасовий закон про управління шкільними справами на Україні (25 лип. 1917 – 10 груд. 1918), 171 арк.
4. ЦДАВО України Ф. 2201 Міністерство освіти Української держави. 1917–1920 рр., оп. 1, спр. 676. Проект єдиної школи на Україні, 1919–1920 рр., 84 арк.
5. ЦДАВО України Ф. 2581 Народне міністерство освіти УНР. 1917–1918 рр., оп. 1, спр. 15. Звіти про роботу секретарства освіти і окремих його відділів, плани й проекти планів, 25 черв. 1917 р. – 1 трав. 1918 р., 104 арк.
6. ЦДАВО України Ф. 2581 Народне міністерство освіти УНР. 1917–1918 рр., оп. 1, спр. 16. Постанови націоналістичних організацій про підтримку ЦР і надіслані привітання їй і Секретарю освіти. Відозви Генерального секретаря освіти І. Стешенка до громадян і вчительства про допомогу в українізації школи. Про розповсюдження брошури “Чого прийшли німці на Україну?”, 2 лип. 1917 р. – 3 квіт. 1918 р.,

49 арк.

7. ЦДІАУ Ф. 707 Управління попечителя Київського учбового округу. 1862–1918 рр., оп. 311, спр. 1. 3 циркулярними розпорядженнями Міністерства народної освіти, 1918 р., 219 арк.

ДОДАТКИ

Додаток 1

IV УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе України.

Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, - борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спиняються. Залізниці розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодилось юрми грабіжників і злодіїв, особливо, коли з фронту посунуло військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час. Ці Збори, призначені на нинішній день, не змогли зібратись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад в Народній Республіці нашій, організувати нове Правительство.

А тим часом петроградське правительство народніх комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилас на наші землі своє військо, красногвардійців-большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те саме петроградське правительство народніх комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще “священною”. Знов поллється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставили Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, творчої роботи, до кріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то: Россія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу, селян, робітників і салдатів, та наш виконуючий орган однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

Отож, - насамперед приписуємо Правительству Республіки нашої, - Раді Народніх Міністрів, - від цього дня вести розпочаті вже нею переговори про мир з центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої Російської Імперії, і установити мир, щоб наш край розпочав своє господарське життя в спокою й згоді.

Що ж до так званих "большевиків" та інших напасників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішуче взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо: не жаліючи життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко мучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець!

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо відпускати вояків, після підтвердження мирних переговорів - розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною й демобілізацією місцевості мають бути відновлені за помічю державного нашого скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради - волосні й повітові та й міські думи мають бути переобрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тим часом, щоб встановити на місцях таку владу, до якої мали-б довіря й яка б спіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних із місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже зробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон сей буде розглянено за кілька день в повній Центральній раді, й Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих ще до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси ж, води й всі багатства підземні, яко добро українського трудящого народу, переходять в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна також відібрала на себе трудові заробничі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів.

Тепер війні кінець! Отож приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, до вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також інвалідів. У самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли-б знайти працю й прикласти свої сили, та вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих од війни.

За старого ладу торговці та ріжні посередники наживали на бідних пригноблених клясах величезні капітали. Однині Народня Українська Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які будуть привозитись з за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші кляси через спекулянтів.

Правительству Республіки на виконання сього приписуємо розробити і представити на затвердження Закон про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралось прибутків з робочих клясів, на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіми банками, які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати кляси трудові. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудовому населенню та на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не спекуляції та ріжну банкову експльоатацію (визиск).

На ґрунті безладдя, неспокою в життю та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людності. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Сі темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи

під єдине ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма конр-революційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки - до повороту старого ладу, того карати як за державну зраду.

Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна Рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Українській Народній Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9-го січня.

Все, що, вичислене в сім Універсалі, не встигнемо зробити Ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях певно довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як найпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчити як найскоріше, щоб за кілька тижнів зібрались наші Установчі Збори, найвищий господар і впорядник нашої, і закріпили свободу, лад і добробут Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки на добробут всього трудящого народу її, тепер і на будуче. Сьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки.

Українська Центральна Рада.
У Києві. 9 січня 1918 р.

(Орфографія поданих документів зберігається за винятком явних помилок. – Ред).

(Джепело: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>)

Додаток 2

Передвступний договір – договір, укладений 1 грудня 1918 року в Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про наступну злуку обох українських держав в одну.

Зміст договору:

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою — значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою — значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік вважають зв'язаними повищими заявами, то значить: вважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, которій межі

означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственными державними органами обох Республік, Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т.е. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

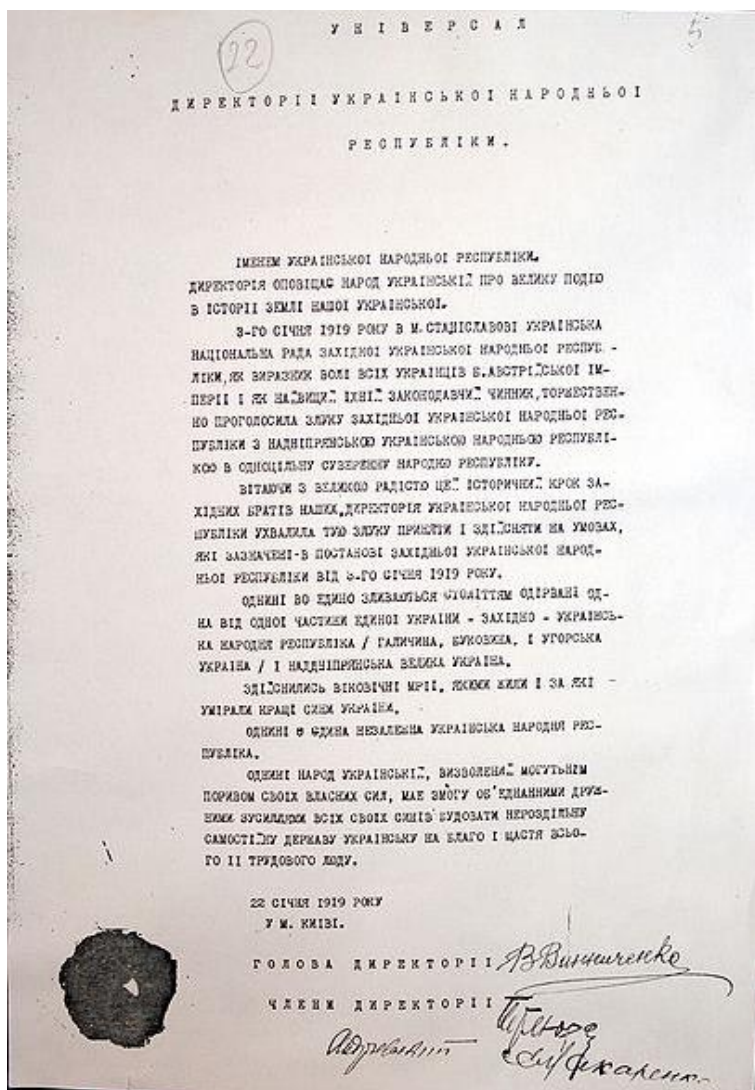
Директорія Української Народньої Республіки: В. Винниченко,
П. Андрієвський, Ф. Швець

Отаман Українських Республіканських військ С. Петлюра

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки: д-р Льонгін Цегельський, д-р Дмитро Левицький

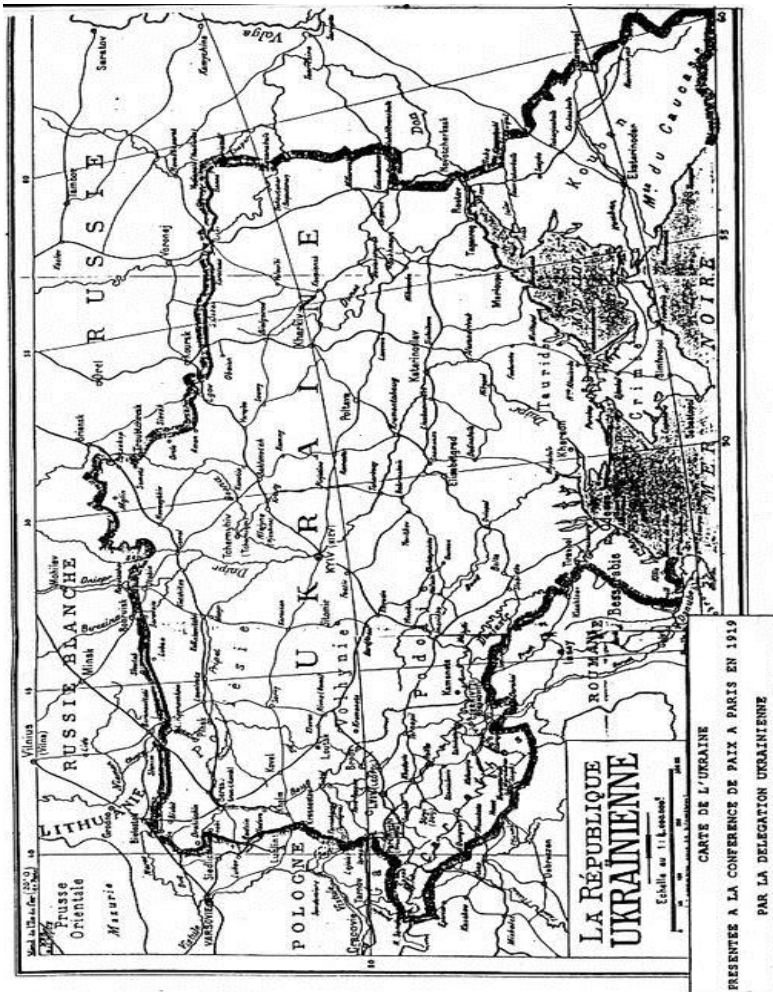
Додаток 3

Додаток 4

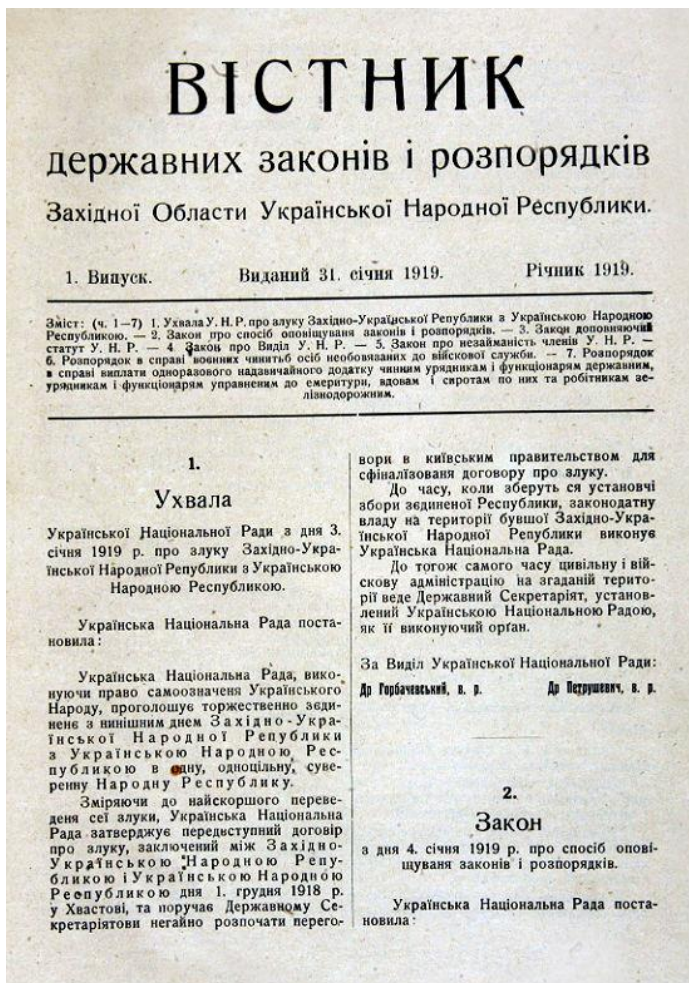
**Карта Української республіки, представлена українською
делегацією на Паризькій мирній коференції 1919 року**

Додаток 5

Ухвала Української Національної Ради про злуку Західно-Української
Народної Республіки і Української Народної Республіки. 3 січня 1919 р.

Додаток 6

**У К А З
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ**

{Указ втратив чинність на підставі Указу
Президента N 1209/2011 ([1209/2011](#)) від 30.12.2011

Про День соборності України

Враховуючи велике політичне та історичне
значення об'єднання Української Народної
Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки
для утворення єдиної (соборної) української
держави, **п о с т а н о в л я ю**

Установити День соборності України, який
відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в
1919 році Акта злуки ([n0011300-18](#)).

м. Київ, 21 січня 1999 року
N 42/99

Президент України

Л.КУЧМА

Додаток 7

**У К А З
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ**

Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят

*{Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента
N 717/2013 (717/2013) від 30.12.2013}*

З метою впорядкування відзначення в Україні деяких пам'ятних дат і професійних свят та на підтримку пропозицій громадян, громадських організацій **п о с т а н о в л я ю:**

1. Установити в Україні:

День Соборності та Свободи України, який відзначати щорічно 22 січня;

Всеукраїнський день працівників культури та майстрів народного мистецтва, який відзначати щорічно 9 листопада разом із Днем української писемності та мови; {Абзац третій статті 1 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N717/2013 (717/2013) від 30.12.2013 }

День родини, який відзначати щорічно 8 липня;

День флоту України, який відзначати щорічно в останню неділю липня.

2. Визнати такими, що втратили чинність:

Указ Президента України від 21 січня 1999 року
N42 (42/99) "Про День соборності України";

Указ Президента України від 21 березня 2000 року
N484 (484/2000) "Про Всеукраїнський день працівників
культури та аматорів народного мистецтва";

Указ Президента України від 19 листопада 2005
року N1619 (1619/2005) "Про День Свободи";

Указ Президента України від 27 грудня 2006 року
N1132 (1132/2006) "Про відзначення у 2007 році Дня
Соборності України";

Указ Президента України від 13 грудня 2007 року
N1219 (1219/2007) "Про відзначення у 2008 році Дня
Соборності України";

Указ Президента України від 18 листопада 2008
року N 1053 (1053/2008) "Про День флоту України";

Указ Президента України від 21 серпня 2009 року
N663 (663/2009) "Про День майстрів народного
мистецтва";

Указ Президента України від 1 грудня 2009 року
N986 (986/2009) "Про відзначення у 2010 році Дня
Соборності України".

3. Цей Указ набирає чинності з дня його
опублікування.

Президент України

В.ЯНУКОВИЧ

м. Київ, 30 грудня 2011 року
N 1209/2011

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Білошицький Сергій Володимирович – доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. (м. Київ)

Галатир Віталій Вікторович – старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області. (м. Хмельницький)

Григоренко Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор Хмельницького національного університету, академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (м. Хмельницький).

Іваневич Лілія Анатоліївна – кандидат історичних наук, член Хмельницького міського відділу Центру дослідження Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НТШ і НСКУ. (м. Хмельницький)

Каленська Алла Вікторівна – кандидат історичних наук, викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. (м. Хмельницький)

Мислива Віталіна Петрівна – викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського торговельно-економічного університету. (м. Хмельницький)

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП. (м. Хмельницький)

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Руденко Дарина Костянтинівна – студентка Хмельницького національного університету. (м. Хмельницький)

Стрельбіцька Наталія Іванівна – науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Хмельницького відділу Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині. (м. Хмельницький)

Трембіцький Анатолій Михайлович – заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП, член НТШ і НСКУ. (м. Хмельницький)

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ

ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИШОГО АНТОНІЯ, МИТРОПОЛИТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО.....	3
--	----------

Білий Л. Г.

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ.....	6
---	----------

Білошицький С. В.

ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТВЕРДЖЕННЯ, ЙМОВІРНІ ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	8
--	----------

Галатир В. В.

ПЕРЕДУМОВИ ВОЗЗ’ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 РОКУ.....	13
--	-----------

Григоренко О. П.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРОДЖЕНЦЯ ЧЕРКАЩИН ПРОФЕСОРА Л. А. КОВАЛЕНКА НА ПОДІЛЛІ.....	18
--	-----------

Григоренко О. П.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х – НА ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ.....	29
--	-----------

Каленська А. В.

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	41
---	-----------

Мислива В. П.

ПЕРЕДУМОВИ ВОЗЗ’ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.....	48
--	-----------

Парандій В. О.

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕКЗИЛІ (1917–1921 РР.).....	56
--	----

Руденко Д. К.

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО: СОЮЗНИК ЧИ ВОРОГ УКРАЇНИ?.	73
--	----

Стрельбіцька Н. І.

ЗОБРАЖЕННЯ АКТУ ЗЛУКИ, ЯК ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ, В САКРАЛЬНІЙ ТВОРЧОСТІ ЮЛІАНА БУЦМАНЮКА.....	81
---	----

Трембіцький А. М.

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ЙОГО ЗМІСТ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.....	87
---	----

Трембіцький А. М., Іваневич Л. А.

ПЕРЕБІГ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РР. НА ПОДІЛЛІ.....	101
---	-----

Трембіцький А. М.

ПРОСКУРІВЩИНА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ.....	110
--	-----

Олійник В. В.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ У ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1920 рр.).....	126
---	-----

ДОДАТКИ.....	133
--------------	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	147
----------------------------	-----

ЗМІСТ.....	149
------------	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**22 СІЧНЯ 1919 РОКУ –
ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск I

**День Соборності України: історико-політологічні дискусії : зб. наук.
пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького
інституту МАУП, 2014. – Вип. 1. – 152 с.**

*За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела,
зміст відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні
погляди.*

**Здано в набір 10 лютого 2014 р. Підписано до друку 17 лютого 2014 р.
Формат 60x84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.**

